

Filozofie, ekonomie, politologie, sociologie, psychologie, historiografie

MARATHON

1/2013

číslo 114

**Teoretický časopis věnovaný otázkám postavení
člověka ve světě, ve společnosti, v současném dění**

OBSAH:

1. ÚVODNÍ POZNÁMKA.....	2
2. HLAVNÍ MATERIÁLY	3
EKONOMICKÉ ASPEKTY SKUPINOVÉHO ZLA V MARITIMNÍM PROSTORU (JAROSLAV ŠETEK)	3
LEVICOVÉ MÝTY (PAVEL SIRŮČEK)	11
NĚKOLIK POSTŘEHŮ K INTERPRETACI PRÁVA (JAKUB PIKNA).....	16
3. O ŽENÁCH (ÚVAHY A RECENZE).....	19
BYLY NAŠE PRABABIČKY FEMINISTKY? (ZUZANA DŽBÁNKOVÁ)	19
(PRA)FEMINISMUS ČESKÝ ANEB ROZUMNÁ EMANCIPACE (PAVEL SIRŮČEK)	24
4. RECENZE	36
MOC, PENÍZE A PRÁVO (PETR MAKOVSKÝ)	36

MARATHON

Internet: <http://www.valencik.cz/marathon>

Vydává:

Radim Valenčík
jménem Otevřené společnosti příznivců
časopisu MARATHON

Vychází od listopadu 1996

Registrační značka: MK ČR 7785

ISSN 1211-8591

Redigují:

Vladimír Prorok
e-mail: prorok@vse.cz
Pavel Sirůček
e-mail: sirucek@vse.cz
Radim Valenčík (224933149)
e-mail: valencik@cbox.cz

Redakce a administrace:

Radim Valenčík, Ostrovní 16
110 00 Praha 1
tel.: 224933149
e-mail: valencik@cbox.cz

MARATHON is a bi-monthly Internet magazine founded in Prague at the end of 1996. Its aim is to help to clarify, from central and east European perspective, the reasons of present entanglement of the world developments, and participate in the search for prospective solutions.

About 120 authors contribute to the magazine on a regular basis and more write for it occasionally. So far MARATHON has been published in Czech with occasional documentation annexes in English or German. English summaries of articles are envisaged based on specific interests of readers.

Themes most often treated in the magazine include human capital, investments in education and other forms of human capital, nature and consequences of globalization, new approaches in economic theory (an attempt for synthesis of seemingly disparate concepts of K. Marx, J. Schumpeter, M. Friedman, G. Becker and R. Reich with regard to role played by innovations and the search for new space for economic growth), etc. Several specific projects of human capital investments have been developed on the basis of concepts analyzed in MARATHON.

The magazine can be accessed at:

<http://valencik.cz/marathon>

E-mail contact: valencik@cbox.cz

Do rukou se vám dostává první číslo časopisu Marathon za rok 2013. Jako obvykle, nejdřív některá základní sdělení:

- Zatím je časopis šířen finančně nenáročnými formami - několik xerokopií, prostřednictvím disket, zasílán prostřednictvím fax modemu, prostřednictvím sítě INTERNET (<http://valencik.cz/marathon>).
- Časopis vychází jednou za dva měsíce, vždy 15. dne prvního z dvojice měsíců, které jsou po sobě. Nejbližší řádné číslo (2/2013) bude vydáno a objeví se na Internetu 15. března 2013.
- Rozsah časopisu je 40 stran tohoto formátu, což odpovídá přibližně 120 stranám standardního formátu.
- Kontaktní spojení, na kterém lze získat podrobnější informace o časopisu, vyjádřit připomínky, zaslat příspěvek apod., je (prozatím) prostřednictvím domácího telefonu: 224933149 (R.Valenčík).
- Příspěvky, případně připomínky a náměty, vzkazy redakci apod. lze rovněž zasílat na e-mailovou adresu: valencik@cbox.cz.
- V srpnu 1997 byl Marathon registrován ministerstvem kultury ČR, na vyžádání je distribuován užšímu okruhu čtenářů v běžné časopisecké podobě, je rovněž k dispozici v Národní knihovně v Praze Klementinu.
- Od počátku roku 2006 je Marathon vybaven redakčním systémem, prostřednictvím kterého lze zveřejňovat příspěvky a reagovat na již uveřejněné příspěvky.
- Příspěvky uveřejňujeme vždy recenzované, zpravidla včetně recenze (příp. ohlasu).

1. Úvodní poznámka

První letošní číslo je tak nabyto materiály, že na úvodní poznámku téměř nezbylo místo. Takže jen základní informace o připravovaném 16. ročníku mezinárodní vědecké konference Lidský kapitál a investice do vzdělání. Jednání je již tradičně v anglickém jazyce. Jak jsme již informovali v minulém čísle, proběhl 24. a 25. září 2012 na VŠFS 15. ročník mezinárodní vědecké konference Lidský kapitál a finanční management. Pravděpodobný termín příštího ročníku je 23. a 24. září 2013. V roce 2013 se pokusíme o další krok k vylepšení konference. Od března budeme zveřejňovat pracovní verze příspěvků na stránkách www.vsfs.cz tak, aby se k nim v době přípravy konference i na ní mohla rozvinout diskuse. Příspěvky mohou mít nejrůznější podobu – odborného článku, prezentace, abstraktu, několika poznámek, reakce na již zveřejněné příspěvky apod. Musí být však v jazyce anglickém. Zajímá nás zejména odpověď na otázky:

1. Jak vymezit pojem „vzdělanostní společnost“ (knowledge society) a obsah procesu jejího vzniku?
2. Jak spolu souvisejí reformy v oblasti vzdělání, péče o zdraví, penzijního pojištění?
3. Jaké možnosti prodloužení období dobrovolného produktivního uplatnění člověka na profesních trzích lze využít?

4. Které nástroje teorie her lze aplikovat na problematiku realizace reforem souvisejících s přechodem ke vzdělanostní společnosti (na potíže, které zde vznikají, konflikty, případy zneužívání reforem apod.).

Uvazujeme o možnosti vypsání soutěže o nejlepší příspěvek k odpovědi na uvedené otázky formou aktivní účasti na konferenci (počínaje diskusí na www stránkách věnovaných konferencím, hlavním příspěvkem i vlastní účastí na konferenci).

Pracovní verzi sborníku z letošního ročníku konference lze najít na <http://www.vsfs.cz/humancapital/>.

2. Hlavní materiály

Ekonomické aspekty skupinového zla v maritimním prostoru

Jaroslav Šetek

Historická fakta od období novověku, odstartovaném vědeckou revolucí, potvrzují význam maritimního prostoru ve světové ekonomice a geopolitice. Jasným důkazem je to, že námořní moc, mezinárodní obchod, zahraniční politika a bezpečnost představují vzájemně provázaný integrální celek. Světovou ekonomiku 21. století neustále provází „maritimní“ dimenze, která vzrůstá na významu. Je to koneckonců dáno i do kontextu s geopolitikou významných subjektů světové ekonomiky, a to zejména v obchodu se strategickými energetickými surovinami. Současně veškeré aktivity ve světové ekonomice jsou provázány od nepaměti po současnost projevy skupinového zla, tj. války, terorismus a organizovaný zločin. Zvláště organizovaný zločin (moderní pirátství) v maritimním prostoru v některých regionech za posledních 15 let značně akceleruje. Vhodný ochranný štít mu zajišťují teritoria tzv. padlých států s rozsáhlým přístupem k moři. Takovýmto státem je Somálsko.

Úvod

Konec studené války počátkem 90. let minulého století celosvětově rozpoutal řadu ozbrojených konfliktů (od „horkých válek“, teroristických činů a aktů organizovaného zločinu), které pronikly až do evropského regionu. Proto při rozšířeném pojetí bezpečnosti jde o dlouhodobé zajištění ekonomiky v euroatlantickém regionu jako prostoru rozsáhlé tvorby hospodářských hodnot. Bez zajištěného základu „maritimní“ schopnosti jednání, včetně s tím spojené ekonomické základny, nelze budoucí plnění hospodářsko-politických výzev zvládnout.

Zatímco redukce bezpečnostního rizika vzniku moderního typu války vyžadovala centrální, autarkní systém a ve 20. století též totální mobilizaci zdrojů a společnosti pro válečné úsilí - tedy maximální posílení role státu, postmoderní typ ekonomické základny bezpečnosti je zcela odlišný. Odehrává se v prostředí fragmentace a decentralizace státu. Účast obyvatel je nízká, tuzemská průmyslová výroba upadá, stát a společnost se demodernizují. Do ekonomického systému se vrací a uplatňují takové metody tvorby zdrojů jako loupež, překupnictví, pašování embargovaných komodit, vydírání, rozkrádání humanitární pomoci a investic do postkonfliktní sanace. Tímto způsobem formuje „nový typ globalizované neformální ekonomiky, kde jsou vnější toky zejména humanitární pomoci a plateb ze zahraničí integrovány do místního a oblastního hospodářství“. Na této ekonomické bázi dochází k tvorbě „nového temného typu společenských vztahů, kde je hluboce provázána ekonomika s násilím“.

Za hlavní potenciální zdroj krize v maritimním prostoru lze z hlediska ekonomických souvislostí sledovat aktivity pirátství jako formy moderního organizovaného zločinu. Zmíněné riziko ohrožuje významné subjekty mezinárodního obchodu. Jeho možné projevy a dopady nepředpověděl žádný teoretický koncept významných světových geopolitiků, přestože toto zločinecká forma provází námořní dopravu od nepaměti. Z geografického pohledu se v maritimním prostoru značně změnila situace v pirátských aktivitách. Zatímco počátkem 18. století se pirátství silně rozmáhalo v Karibském moři, v současnosti - o tři století později k němu intenzivně dochází u somálského pobřeží. Zprávy o tom, že by k němu docházelo v karibské oblasti, nejsou téměř žádné. Hlavní příčina těchto změn spočívá v ekonomických a politologických faktorech, a to je tzv. padlý stát s rozsáhlým přístupem do maritimního prostoru ekonomického významu, kterým je Somálsko .

Mahanovy prognózy a současná ekonomická realita v kontextu skupinového zla

„V 21. století se bude o budoucnosti světa rozhodovat na jeho vodách“. [1]

Alfred Thayer Mahan: *The Influence of Sea Power upon History*[1]

(Vliv námořní síly na historii)

A. T. Mahan (1840 – 1914) byl důstojníkem námořnictva Spojených států amerických a duchovním zakladatelem anglosaské geopolitiky, který se zabýval vlivem maritimního prostoru v konkrétních historických konfliktech a obecnými zákonitostmi rozvoje a vlivu námořní moci. Jeho proslulé dílo *Vliv námořní síly na historii mu vneslo* již po roce 1890 označení „Clausewitz“ námořnictva. [2] Hlavní myšlenka Mahanova díla spočívá v názoru, že základ námořní vojenské dominance zpravidla vychází z rozvinuté civilní a obchodní

¹ Carl Philipp Gottfried von Clausewitz (1780 – 1831) - pruský generál, teoretik a historik vojenských a válečných věd.

námořní přepravy, která vzniká dříve než složka vojenská. Z geopolitického hlediska Mahan identifikoval některé oblasti a geografické body - Gibraltar, Mys Dobré naděje či Panamskou šíji), jejichž kontrola je zásadní v rozložení světové námořní moci [1]. Tu představují obchodní loďstvo, vojenské námořnictvo a námořní vojenské základny.

A. T. Mahan analyzoval námořní moci zemí jako s dlouholetými tradicemi a pozicemi ve světové ekonomice, tj. Velká Británie, Nizozemí, Španělska, Portugalska či Francie, které v různých dobách a podobách fungovaly jako dominantní námořní mocnosti. Jako podmínky pro úspěšnou námořní sílu Mahan identifikoval geografické faktory (poloha, geografické podmínky, rozsah teritoria a pobřeží), ale také faktory sociální a politické (charakter národa, typ vlády či populace).[1]

Komparace geopolitických konceptů T. Mahana, F. Ratzela, H. Mackindera a N. Spykmana na faktory ekonomické síly z pohledu bezpečnosti státu

Dilem A. T. Mahana Vliv námořní síly na historii se inspiroval německý zakladatel geopolitiky Friedrich Ratzel (1844 – 1904). Také potvrdil, že podle této zmíněného Mahanova díla se v dějinách zásadním způsobem prosazovaly ty státy, které vládly mořím a plavbě. Z toho F. Ratzel odvodil nutnost Německa budovat námořnictvo srovnatelné s Británií před první světovou válkou. Pod Mahanovým vlivem sepsal v roce 1900 dílo *Moře jako zdroj velikosti národů, kde se* vyslovil pro politiku námořního zbrojení Německa. Tím položil základy budoucí německé geopolitiky.

S Mahanovým a Ratzelovým teoretickým konceptem polemizoval představitel anglické geopolitické školy Halford John Mackinder (1861 – 1947). Podle jeho názorů v dějinách sice vítězila námořní síla (zřejmě od vzniku novověku) nad pevninskou důsledkem industriální revoluce a následným nástupem železnice v 19. století, kdy se rozšířily vojenské možnosti, a proto se doba obrací na pevninu. Přišel s tzv. teorií Heartlandu (název Heartland - složením anglického heart - srdce a land – země), podle které existuje území, které má zásadní význam pro vládu nad světem. Jedná se o rozsáhlé území s velkou částí nerostných zdrojů a obtížným vojenským ohrožením. Podle Mackindera došlo počátkem 20. století k narušení rovnováhy mezi pozemními a mořskými mocnostmi, přičemž pozemní mocnosti byly oproti těm mořským ve výhodě. Jako pozemní stát, jenž by mohl aspirovat na ovládnutí Heartlandu (tudíž ovládnutí světa) označil Mackinder Rusko, nicméně jako hrozbu rovnováze moci považoval i Německo. Stanovení konkrétního nepřitele kontinentu byla dle Mackindera otevřená záležitost. Případná aliance Ruska a Německa byla Mackinderem chápána jako největší hrozba ovládnutí Heartlandu, přičemž tato hrozba měla být zadržována Velkou Británií. Kromě zadržování hrozby ovládnutí Heartlandu ze strany Velké Británie se zadržování měly účastnit i Spojené státy americké, jež Mackinder považoval za ideově spřízněné s Velkou Británií skrz Anglo-saskou civilizaci.

V návaznosti na geopolitickou teorii Heartlandu H. Mackindera přichází Nicholas Spykman (1843 – 1943). Ten se mj. inspiroval také u Mahana v jeho binární vidění světa – vztah námořních a pozemních mocností. Komparací teorií výše zmíněných teoretiků geopolitiky přichází Spykman s konceptem Rimlandu. Podle konceptu by měla být vytvořena „*nárazníková zóna pro konfrontaci mořské a pevninské síly*“, tzn. v zajištění obranyschopnosti ze souše a z moře – na obojíživelném principu.

Současná realita ekonomické síly pro zajištění bezpečnosti versus geopolitické teorie

Od dob již zmíněných teoretických konceptů významných světových geopolitiků uplynulo mnoho času. V současnosti jsou světová moře rozdělována mnohem citlivěji. Od poloviny 70. let 20. století se na konferencích o námořním právu pod patronací Organizace spojených národů rozhodlo o přisvojení více než jedné pětiny zemského povrchu sto třiceti dvěma pobřežními a ostrovními státy. Jako „maritimní“ hospodářské pásmo si přisvojily mořské plochy, včetně pod nimi ležících ploch mořského dna a bohatství ležícího pod mořským dnem (zejména ropa, zemní plyn a ostatní nerosty) o rozloze přes 110 mil. km², které se rozkládají až 200 námořních mil od jejich břehů do otevřeného moře. Pobřežní státy tak téměř zdvojnásobují své území na souši, nad kterým mají politickou a ekonomickou suverenitu. Za teritoriální byly vyhlášeny tak velké vodní plochy, jako je celková souše planety Země a širé moře se zmenšilo více než o třetinu. Při této anexi profitovaly státy s dlouhým pobřežím jako Austrálie, Japonsko, Kanada, Norsko a Spojené státy americké.

Navíc se maritimní prostor stal součástí světových energetických trhů – těžba ropy a zemního plynu ze dna moří (zahájení v poslední třetině 20. století), plavba ropných tankerů, sítě plynovodů vedených po dnech moře (spuštění první větve plynovodu Nord Stream po dně Baltského moře v roce 2011, záměr na výstavbu plynovodu South Stream po dně Černého moře). Pozemní přenosovou soustavu elektrické energie doplňují i podmořské kabely (Estlink 1 spojující Estonsko s Finskem, ve stejném duchu smlouva z roku 2010 na Estlink 2). V souvislosti s výstavbou energetické infrastruktury v maritimním prostoru lze z hlediska geopolitických teorií hovořit o zcela novém geopolitickém ekonomicko-bezpečnostním konceptu, a to provázanost energetiky a moře.

Využití dna moře jako tranzitního prostředku energetických zdrojů je rovněž prevencí možných „*obchodních energetických válek*“ zejména mezi dodavateli a tranzitéry (např. Rusko-Ukrajinský spor počátkem roku 2009 při dodávkách zemního plynu do regionu Evropské unie). Z pohledu „biologické či anatomické“ struktury

ekonomiky představuje maritimní prostor jako oblast infrastruktury „cévní“ soustavu, energetika „nervovou“ soustavu. Z důvodu ekonomicky významného subjektu na světových energetických trzích (moře v dvojí pozici - zdroje surovin a tranzitní prostor) je současně „cévní“ i nervovou soustavou. Z hlediska zabezpečení funkčnosti ekonomik jsou tak vytvořeny předpoklady pro mechanismy fungování paktů energetické bezpečnosti. K jejich vytvoření není v rámci struktur NATO a Evropské unie jednotný postoj.

Výše zmíněnou současnou realitou se potvrzuje Mahanova prognóza o strategickém významu moří v 21. století.

Strategická obranná iniciativa Ronalda Reagana - Mahanovy, Ratzelovy a Mackinderovy geopolitické koncepty smeteny;

na nové projevy skupinového zla v „maritimním“ prostoru téměř bezmocná

Po nástupu R. Reagana do prezidentského úřadu došlo k další etapě eskalaci studené války. Jeho administrativa zavedla nové zbrojní programy namířené vůči Východnímu bloku. Jedním z nich byla Strategická obranná iniciativa, kterou navrhl R. Reagan 23. března 1983 s cílem vytvořit systém ochrany Spojených států a jeho spojenců proti útokům strategických jaderných zbraní, především balistických raket. Iniciativa byla zaměřena spíše na strategickou obranu než na strategickou ofenzivní strategii vzájemného zaručeného zničení. Systém byl lidově pojmenován Hvězdné války a měl za využití nejnovějších technologií vybudovat takový obranný systém, který by zničil nepřátelské střely ještě před jejich dopadem na území USA nebo jeho spojenců v rámci NATO. Přestože systém nebyl nikdy plně vyvinut, výzkum a technologie Strategické obranné iniciativy připravily půdu pro dnešní systémy protiraketové obrany.

Stoupenci projektu potvrdili, že Strategické obranné iniciativy se společně s Reaganovým odhodláním „uzbrojit“ Sovětský svaz se staly jedním z hlavních činitelů porážky komunismu a konce studené války. Ten byl definitivně potvrzen rozpadem Varšavské smlouvy a Rady vzájemné hospodářské pomoci. Nicméně na nově vznikající bezpečnostní rizika by byl tento projekt z ekonomického hlediska téměř neúčinný, ba dokonce ani nerealizovatelný.

Mezinárodní systém v rámci evropského regionu, jako integrální součásti prostoru euroatlantického, byl po skončení studené války charakteristický dynamikou vnitřních a vnějších kvantitativních a kvalitativních změn. To vyvolalo prostor pro vznik nových bezpečnostních rizik, které mohou výsledně zredukovat celkovou úroveň bezpečnosti v euroatlantickém prostoru. Bezpečnost na evropském kontinentu přestala být založena na rovnováze dvou vojenskopolitických a ekonomických uskupení. Přestal existovat stabilní a pevný řád, jakým bylo za období studené války bipolární rozdělení světa a Evropy.

Tímto způsobem došlo z hlediska zkoumání k zajímavému paradoxu. Na jedné straně se v případě ozbrojených konfliktů (jako největšího rizika bipolárního světa) na konci 20. století setkáváme se skutečně novým, dosud nejasně vymezeným a definitivně neusazeným společenským jevem, který je charakteristický níže uvedenými faktory [4]:

- válečné střety se začaly přesouvat z oblasti mezistátní do oblasti vnitrostátní,
- většina válek se odehrává na teritoriu zhrouceného státu, v situaci boje všech proti všem,
- začala mizet hranice, kterými moderní stát oddělil legální válku a nelegální kriminální aktivity, sféru vnitřní a vnější bezpečnosti, civilní a válečnou zónu,
- vedle vládních vojsk bojují nejrůznější nepravidelné skupiny, nejčastěji definované etnicky nebo nábožensky,
- trend privatizace vojenského násilí je potvrzován rostoucí účastí mezinárodních žoldněřů nejrůznějšího ražení - od profesionálních válečníků na „volné noze“ přes dobrodruhy bez příčiny až po náboženské fanatiky,
- zaniká aplikace politiky ve smyslu sledování racionálně definovaného státního zájmu.

Výše uvedené politické a ekonomické změny přinesly celou řadu rozptýlených rizik tedy i v maritimním prostoru. Tato rizika jsou z bezpečnostního hlediska v současnosti vážným potenciálním rizikem a prolíná se až do globálních rozměrů, neboť stále více vytváří podhoubí a živnou půdou pro aktivity organizovaného zločinu a mezinárodního terorismu. Tyto formy novodobého skupinového zla jsou vzájemně provázány, ba v některých případech z ekonomického hlediska existuje mezi nimi oboustranná závislost. Skupiny napojené na organizovaný zločin v maritimním prostoru, jejichž ideologií je síla peněz, vytváří finanční zdroje v podobě špinavých peněz. Ty jsou investovány do dalších rozvinutých forem, a to obchod s lidmi drogami a zbraněmi, korupce apod. Takto se nelegálním způsobem vytváří i prostředky pro financování mezinárodního terorismu. Teroristické organizace naopak poskytují ochranný štít některým buňkám organizovaného zločinu, které své aktivity realizují zejména v maritimním prostoru.

Z výše uvedených důvodů doznalo spektrum zasazení námořnictva a námořního letectva v míru, za krize a konfliktu základní proměny. Vedení námořní války ve svých strategických úkolech již není orientováno prioritně na obranu proti silnému nepřátelskému námořnímu potenciálu nebo na jeho neutralizaci v rámci rozsáhlého globálního konfliktu. V současnosti jde spíše o to, aby byl ovlivněn nebo rozhodnut průběh geograficky omezené

krize resp. konfliktu, jehož ohnisko by mohlo nezávisle na přístupu z moře být většinou vázáno na souši. V novém vojensko-politickém pojetí může být tato strategie podle námořnictva Spojených států amerických označena jako „*strategie řešení a zvládnutí krizí a konfliktů z moře*“, což znamená „maritimní“ přítomnost před pobřežím původce krize až po zákrok.

Vzhledem k této strategii, která se uplatňuje z moře, se princip multinacionality dostává do centra pozornosti politických a vojenských požadavků. Nové, rozšířené a geograficky určené „maritimní“ požadavky vyžadují více než dříve multinacionalitu, aby vůbec bylo možno vytvořit účelné, zasazení schopné formace. V současné době to vede k výzvě pro rozdělení úkolů námořních sil a námořních leteckých sil v rámci NATO. Na strategickém stupni u úderných skupin letadlových lodí, obojživelných sil a námořního jaderného potenciálu již existuje rozdělení úkolů. Na takticko-operačním stupni však není rozdělení úkolů v rámci zájmů aliančních partnerů, neboť se jedná o udržení národních jaderných schopností, a tím o národní „maritimní“ nezávislost.

Geneze skupinového zla v maritimním prostoru –

Paralelnost ozbrojených pozemních a námořních konfliktů

Evidence válečných konfliktů nasvědčuje tomu, že veškerý lidský pokrok – ekonomický, sociální, vědecký technický a politický od středověku až po současnost, byl a je zaměřen hlavně na zdokonalování způsobů a prostředků k ničení stále většího počtu lidí ve stále se zkracujících časových intervalech. Podle švýcarského vědce J. J. Babela se počet válečných konfliktů do 60. let 20. století odhaduje na 14 500, ve kterých zahynulo více než 3 miliardy lidí a materiální škody přesáhly 500 kvintilionů franků [4].

Pozemní boje na pevnině paralelně provázely námořní boje, a to již od starověku (zejména ve středomoří). Od té doby co se člověk vydal na moře, byly války na pevnině provázeny námořními bitvami, zároveň byly tak provázeny i formy pozemních zločineckých struktur s námořními, tj. pirátským. Jeho počátky lze stejně jako námořní války datovat ve starověku, a to ve stejném prostoru – středomoří. Obchodní lodě z Řecka a Egypta tehdy byly ceněným úlovkem pro bandu loupeživých pirátů. Rozvoj pirátského řemesla však nastal o několik staletí později, a to v době zámořských objevů, tedy v 16. století. 17. i 18. století pirátům přálo, zejména v oblasti Karibiku a Indie. Středomořský prostor v této době hojně využívali muslimští piráti. Benáťčany ohrožovalo pirátství ze strany Narentinců z jižní Dalmácie, zatímco na východě Evropy se k pirátství odhodlali někteří Novgorodané. Z polemologického hlediska je třeba zdůraznit, že často tyto aktivity, i když bývají označovány za pirátské, měly ve skutečnosti polopirátský charakter, neboť námořní plavbu využívaly pouze jako způsob přiblížení se ke kořisti.

Ve středověku bylo známo mnoho polopirátských praktik. Z hlediska strategického a polemologického se prostor moře hodil jako vhodná přístupová cesta k nájezdům na pobřeží. Z tohoto pohledu by se za piráty mohli považovat i Vikingové. Z kriminologického a viktimologického hlediska se zásadně nelišily od pozemských loupežných a plenivých akcí jiných středověkých útočnicků. Z ekonomického pohledu byl cíl pirátských či polopirátských aktivit stejný.

Co urychlily ekonomické projevy vědecké revoluce

Důsledkem vědecké revoluce byl koncem 15. století objeven prostor neomezeného moře a bylo pochopeno obrovské rozšíření všech lidských schopností a možností. Španělsko a Portugalsko tehdy disponovalo mocí k tomu, aby si mezi sebou mohla rozdělit svět a oceány. Již v roce 1456 rozdělil papež Kalixt III svět mezi Kastilii (historické území ve vnitrozemí Španělska) a Portugalsko rovnoběžkou vedoucí přes mys Bojador. Na toto dělení navázala papežská bula *Aeterni regis* z roku 1481, která přiřkla oblast jižně od Kanárských ostrovů Portugalsku [5].

V roce 1494 rozhodnutí papeže vymezilo sféry zájmů mezi oběma zeměmi. Linie od pólu k pólu sto mil na západ od Azorských ostrovů rozdělila tehdy objevený svět. Nároky na území východně od této linie mělo Portugalsko, Španělsko získalo západní část. Důvod papeže k tomuto rozhodnutí byl jasný – zamezit válečnému střetu mezi katolickými zeměmi Španělskem a Portugalskem. Na straně druhé – skupina námořních zemí Francie, Anglie a Holandsko důsledkem papežského rozhodnutí přišla zkrátka, proto společně vznesla požadavek na svůj podíl. Ten odůvodňovala svobodou moří. Ta byla chápána jako „svoboda“ k tomu, aby mohly být portugalské a španělské lodě kořistěny na moři a aby byl zajištěn svobodný přístup k bohatství Ameriky, Afriky a Ameriky. Pod heslem „*no peace blond the line*“ anglického námořníka pasovaného na rytíře a následně piráta Francise Drakera vládlo na západ této linie násilí a začínala „*svoboda moří*“ [5].

Koncept hospodářské politiky merkantilismu pro válečnou politiku a pirátství jako formě organizovaného zločinu

Od 16. století do poloviny 18. století se v maritimních zemích západní Evropy rozvíjí myšlenkový proud merkantilismus, tj. koncept intervencionistické hospodářské politiky založený na protekcionismu, tedy požadavku na zákaz vývozu peněz, zvyšováním vývozu zboží nad jeho dovozem, a k vyrovnání salda obchodní

bilance země za účelem přílivu drahých kovů ze zahraničí. V merkantilistických konceptech se lze setkat také s analýzou vzniku válek a jejich ekonomickým zabezpečením. Proto merkantilisté rozvinuli rodící se válečně-ekonomické učení o problému metod financování války, významu zlatého pokladu a peněz při vytváření rezerv pro vedení války. Z vojenského hlediska jejich učení znamenalo, že „*lidé umírají pro drahé kovy*“, a pokud je úkolem státu zabezpečení podmínek pro růst bohatství, tak v tomto směru významnou úlohu sehrávají i vojenské výdaje. Silná armáda a námořnictvo byly jedním z předpokladů naplnění tohoto úkolu.

Po „zlaté éře“ merkantilismu v maritimních státech Evropy se k jeho myšlenkám ve Spojených státech amerických hlásil Alexander Hamilton (1755 – 1804) [4]. Tento původem voják, právník, ekonom a první ministr financí Spojených států amerických prosazoval ekonomiku nacionálního merkantilismu bez maritimní opory. Strategické základy hospodářské politiky státu orientoval k vojenské soběstačnosti a doporučoval, aby stát investoval do domácí výroby vojenského materiálu. Měl zásadní odpor k možnému riziku bezpečnosti své země vyplývajícimu z nestálosti soukromého podnikání. Proto podporoval vznik státního systému pro výrobu zbraní.

Období mezi 1650 – 1725 lze označit jako „*zlatou éru*“ pirátství [6], což se paralelně časově i prostorově v maritimních ekonomikách prolíná se s konceptem hospodářské politiky merkantilismu. Obdobně jako merkantilisté zřejmě zastávali názor, že „*lidé umírají pro drahé kovy*“. Pirátství jako násilný zločin za cílem loupeže lze tedy v tomto období označit za projevy organizovaného zločinu v maritimním prostoru. Navíc v tomto období bylo možné se setkat například s piráty vybavenými oficiálními pověřeními Britské koruny (licencí státu), která jim formálně propůjčovala status korzárů. Velká Británie, podobně jako ostatní námořní mocnosti Francie, Dánsko či Portugalsko, využívala korzárství v období válek k narušování obchodu ostatních zemí a k obohacování sebe sama. V této souvislosti lze hovořit o podpoře jistých skupin organizovaného zločinu státem za účelem podpory jeho zájmů v ozbrojených válečných konfliktech. Navíc mnozí korzáři po skončení válečného konfliktu, po který měli na nepřátelské lodě mandát útočit, nenechali své nabyté zkušenosti ležet ladem a pokračovali v pirátské kariéře. Proti takovému jednání se ve státech, které původně vydaly licenci na korzárství, začal zvedat odpor. Anglické právo už od počátku 17. století pirátství explicitně uvádělo a zakazovalo. [7] Podle zákona byl pirátem „*ten, jehož majetek, na moři nabytý, nebyl povolen uznávanou mocí*“.

Pirátství však spadalo do jurisdikce admirality ve vzdáleném Londýně, a tak nebylo stíhání pirátských skutků, které se v převážně většině odehrávaly na druhé straně světa v Karibiku, nejpružnější. V roce 1696 byl přijat nový zákon o plavbě, který ustavoval v koloniích viceadmirální soudní dvory. Na rostoucí pravděpodobnost postihu reagovali někteří piráti tím, že přesunuli své operační teritorium do oblasti Indického oceánu, k Madagaskaru, a do oblasti Rudého moře. Ani zřízení viceadmirálních soudů v koloniích nedokázalo hned zabránit mohutnému rozmachu pirátství. S koncem dlouhé války mezi Anglií a Francií se přístavy naplnily zástupy nezaměstnaných námořníků. Pro kapitány, kteří ještě donedávna drželi korzářskou licenci, nebylo těžké najít posádku, se kterou by pokračovali v tom, co se předtím naučili. [8]

Po končení krymské války byla 16. dubna 1856 (v časovém sledu po vzniku mezinárodního válečného práva) byla praktika korzárství po skončení krymské války Pařížskou deklarací o námořních válkách postavena mimo zákon. Hlavní rozdíl mezi pirátem a korzárem byl předpoklad, že svoji činnost vyvíjí nikoli na základě finanční motivace, ale na základě vlastenectví, z toho se pak odvíjel právní náhled na tuto problematiku, kdy na zajaté korzáry mělo být pohlíženo jako na válečné zajatce. To se zpravidla nedělo, ale lodě neutrálních států nebyly napadány a ty pak na korzáry nepohlížely jako na piráty. Výjimku z tohoto pravidla činila loď mající více korzářských osvědčení ze zemí, které nebyly ve vojenské koalici. [8]

Od roku 1856 pirátství již nepřinášelo pro jednotlivé státy žádné ekonomické profity. Piráti začali být opět vnímáni jako univerzální nepřátelé. [8] Státy, ve své snaze zbavit se pirátské lůzy, přistoupily k doprovázení svých obchodních lodí, nabízení milosti pirátům, kteří se dobrovolně vzdali, najímání soukromých lovců pirátů, zvyšování počtů lodí povinovaných protipirátskou službou, blokování a bombardování jejich přístavů, stíhání pirátů na moři i na souši a ničení jejich skrýší.

Shrnutí ekonomického pojetí pirátství v kontextu od anomie k právu

Datovat počátky teorií, které se orientují na ekonomické aspekty zločinu a zvláště jeho organizované formy není jednoduché. Snad již sociologická teorie anomie dokládá první zmínky. Termínu „*anomie*“ [9] užil (resp. „*vypůjčil*“ od francouzského filosofa Jean-Marie Guyau) francouzský sociolog Emile Durkheim ve své knize Sebevražda v roce 1897. V ní vysvětloval příčinu sebevraždy jako stav jedince, který se vyznačuje absencí, nebo oslabením norem a morálních hodnot, na což se váží pocity odčizení a zbytečnosti. Podle Durkheima se anomie u jedince objevuje pokud jeho okolí prodělalo významné změny v ekonomické dimenzi (týkající se zejména majetku). Obecněji se však dá říci, že podnětem k anomii může být stav výrazného rozporu mezi celkově uznávaným hodnotovým systémem a realitou všedního dne. Toto tvrzení odporovalo předešlým teoriím o sebevraždě, které za příčinu považovaly negativní události zasahující do života jednotlivce následované depresi. Tím dochází k podstatnému oslabení sociální kontroly, dezorganizaci společenských institucí vytváří vhodné podmínky pro šíření různých sociálně negativních jevů a především pro vzestup kriminality.

Na E. Durkheina navázal Robert King Merton. Ten na pojmu anomie postavil teorii „sociálního napětí“ [9]. Anomii definoval jako výraznou disproporci mezi obecně uznávaným hodnotovým systémem ve společnosti a legitimními prostředky pro jejich dodržování. Podle teorie Mertona jedinec trpící anomii sleduje legitimní celospolečenské cíle, avšak nemá patřičné schopnosti těchto cílů dosáhnout prostředky, které by nebyly v rozporu s obecně uznávanými hodnotami z důvodu strukturálních mantinelů společnosti. Z této situace vyplývá deviantní chování.

K významným představitelům sociologických teorií patří i Willem Adrian Bonger [10], který v roce 1916 ve své knize *Criminality and Economic Conditions* spatřuje podmínky zločinu v tehdejšímu uspořádání kapitalismu – tedy v ekonomických aspektech. Podle jeho názoru vede chudší část společnosti k úpadku morálky, tedy k sociálně-patologickým jevům, které neumožňují vést řádný život směřující k degeneraci obyvatelstva a v konečném důsledku ke kriminálnímu chování.

Durkheinovy, Mertonovy a Bongerovy teorie se plně vztahují k pirátství jako organizované formě zločinu, jehož základ je prioritně v ideologii ekonomických zájmů. Navíc Bongerův koncept charakterizuje integrace sociálních skupin sociálně a ekonomicky slabých do zločineckých struktur. To je rovněž typické pro integraci do pirátských gangů od nepaměti po soudobé moderní jeho formy.

Piráctví jako forma organizovaného zločinu

Motivace individuálního piráta je prostá - získat maximální kořist nebo výkupné. Přitom vynakládá úsilí, které zahrnuje jak peníze, tak fyzickou a duševní energii a riziko poškození zdraví, ne-li ztráty celého života. Hypoteticky samotný pirát požadovaného cíle dosáhne jen vzácně. To, co do svého pirátství sám vkládá, dalece převyšuje to, co si z něj může odnést. Musí se dostatečně vyzbrojit, aby disponoval skutečně donucovacími prostředky, získat loď, aby se ke své kořisti plující po moři dostal. Ale především, musí si najít takovou kořist, kterou má šanci přemoci. Pravděpodobnost, že najde takto adekvátního protivníka, je natolik malá, že reálné výnosy jeho pirátské aktivity jsou zpravidla přesaženy vynaloženými náklady.

Z výše uvedených důvodů se jedinci samostatně pirátství nevyplácí. To jej vede ke spolupráci s jinými jedinci, kteří se rovněž chtějí věnovat pirátství. Pokud se spojí do koalice, rostou šance, že potkají objekt, který budou schopni přemoci. Jak se jim zvyšuje pravděpodobnost setkání se souměřitelným protivníkem, roste reálný výnos jejich pirátské činnosti. Dohromady si mohou přijít na víc, než kdyby operovali každý sám. Hlavní výhoda spolčení v pirátské spolky spočívá koneckonců v tzv. ekonomické teorii koalic. Tě jako celku mohou podstatně klesnout enormní náklady, kterým by byl každý pirát vystaven při samostatném útoku. To, co si předtím všechno musel samostatný pirát obstarat sám, se rázem může rozdělit mezi členy zločinecké koalice. Přirozeně se to vztahuje nejen na materiální náklady, ale i na náklady práce, kterou musejí piráti vyvinout jednotliví členové koalice pak nemusejí plnit všechny úkoly s pirátstvím spojené, ale mohou se specializovat. To umožňuje zvýšit jejich produktivitu, protože stejného výsledku dosáhnou při nižších nákladech.

Piráti při svém jednání používají násilné metody. Tím je známo z konce 17. a začátku 18. století. Proto lze pirátství považovat za kriminální bojový podnik. Odvěká historická zkušenost ukazuje, že pro boj se nejlépe hodí hierarchická organizace. Ostatní organizační principy obvykle v konfliktech prohrávají, neboť v té chvíli je zapotřebí rychlého a nezpochybnovaného rozhodování, které nejspolehlivěji poskytuje právě hierarchické uspořádání. Stejně tak ve prospěch hierarchické organizace svědčí fakt, že se pirátství odehrává na moři, kde mají neustále se měnící se přírodní podmínky velký vliv. V té chvíli je opět nutné, aby rozhodování probíhalo neprodleně a nekomplikovaně.

Kromě vymezení vztahů nadřazenosti a podřízenosti, které bylo v momentě boje s protivníkem nebo s nepříznivými povětrnostními podmínkami nezbytné pro splnění účelu pirátské mise, bylo potřeba mít mechanismus jak udržovat pořádek, jak rozdávat příděly, jak vyplácet mzdy, jak trestat vzpurné členy posádky a podobně.

Z výše uvedených důvodů vykazuje pirátství od nepaměti znaky organizovaného zločinu. Ten je charakterizován jako dlouhodobá, plánovitá trestná činnost, jejímž cílem je dosažení zisku, případně získání vlivu na veřejný život. Je páchána hierarchicky strukturovanou skupinou osob, kde panuje dělba práce, přísná disciplína. Jsou vyvinuta ochranná opatření proti odhalení a postihu.

Ekonomicko-kriminologické a geografické aspekty soudobého moderního pirátství

Z ekonomického pohledu je pro rozvoj pirátství důležitý silný zdroj příjmů. Po moři se musí v dané oblasti pohybovat velké množství potenciálních kořistí. Pokud se berou do úvahy brána inkriminovaná oblast Afrického rohu, ta je v současnosti rušnou křižovatkou námořních obchodních tras. Oblast protínají námořní koridory pro plavidla všech druhů, ze Středozemního moře, skrz Suezský kanál a Rudé moře, přes Adenský záliv do Indického oceánu. Šířka Adenského zálivu od 185 do 315 km v nejvzdálenějších místech svádí veškerou dopravu do těsné blízkosti somálského pobřeží, kde ročně propluje okolo 30 000 plavidel. [11]

Výše uvedené ekonomické a geografické aspekty pro nástup pirátství nestačí. V oblasti musí navíc panovat takové podmínky, které umožňují užití násilí jako prostředku jednání a území umožňující bezpečnou existenci

těchto zločineckých struktur. Z tohoto důvodu podmínky pro rozšíření pirátství v oblasti Afrického rohu představuje země, která leží uprostřed, tou je Somálsko. Z kriminologického hlediska představuje tato země kombinaci polohy Somálska a jeho politického, ekonomického, historického a sociálního charakteru z něj potom dělá v současnosti hlavní centrum světových pirátských aktivit.

Historické příčiny situace Somálska lze již datovat v 70. letech 20. století. Tehdy bylo Somálsko partnerem východního bloku. Jasným důkazem je o tom např. vybudování námořní základny Sovětským svazem ve strategicky položeném přístavu Berbera. Tehdejší somálský prezident Mohammed S. Barre na tomto vztahu zakládal svůj diktátorský režim jako protiváhu vojenské podpoře Spojených států amerických monarchií v sousední Etiopii, kde v polovině 70. let radikálně smýšlející důstojníci odstranili císaře Haile Selassieho I. a vyhlásili Etiopii za socialistický stát opírající o ideologii marxismu-leninismu. Tímto důsledkem si Sovětský svaz a Spojené státy americké „vzájemně vyměnily“ své klienty. Sovětský svaz stál po boku Etiopie a Spojené státy americké na straně Somálska. V tomto kontextu došlo ke krvavému ozbrojenému střetu mezi Etiopií a Somálskem v roce 1977, když M. S. Barre rozhodl násilně anektovat území Ogaden na jihovýchodě Etiopie za účelem inkorporace svých místních etnických soukmenovců do společného státu, tzv. Velkého Somálska. Etiopii se nakonec podařilo odradit somálskou přesilu, Tyto události přispěly jednoznačně k tomu, že Somálsko se stalo nestabilní a nejchudší zemí ve světovém hospodářství.

Po pádu Barreho režimu se Somálsko stalo zdrojem zbraní pro okolní státy. Zbraně nashromážděné z doby vlády Barra byly ve velkém množství rozptýleny do regionu skupinám, které podporovaly a bojovaly za vznik velkého Somálska. Ihned v roce 1992 vydalo OSN rezoluci 733, která vyhlášovala embargo na zbraně v Somálsku, ale monitorovacími skupinami OSN bylo objeveno velké množství tajných dodávek zbraní. Dnes je hlavně díky dlouhému pobřeží a nehlídaným hranicím významným tranzitním místem.

To přispělo i k vypuknutí občanské války koncem roku 1990, trvala do roku 1996. Oslabené tamní somálské vládní moci a destabilizujícího ekonomického systému paralelně se začátkem občanské války využily cizí rybářské flotily. Ty důsledkem neexistence pobřežní stráže snadno zasahovaly do somálských výsostných vod. Důsledkem toho se výtěžnost zdejších lovišť místním rybářům rapidně snížila a začal kolabovat tamní rybářský průmysl, který byl důsledkem zahraniční finanční podpory nosným pilířem ekonomiky. Drobní somálská rybářská se cizím plavidlům stavěli na odpor a odhodlali se na ně útočit. Někdy se jim podařilo posádku těchto plavidel přemoci, zajmout a následně se pak mohli dožadovat „výpalného“. [11] Tvrdili přitom, že vlastně ochraňují somálské přírodní zdroje a že tyto platby by měly být vnímány jako legitimní zdanění. Jelikož Somálsku následkem občanské války v té době chyběla funkční vláda (neexistovala ani pobřežní stráž), na obranu používali argument, že tímto jednáním úlohu vlády zastupují.

V roce 2006 začaly boje znovu mezi Svazem Islámských Soudů a Spojenectvím pro obnovu míru, které se vzdalo a začala vláda Islámců, kteří začali prosazovat v zemi právo šaría. Somálsko je tak nadále v pozici padlého – nefungujícího státu. Padlý stát je vhodnou půdou pro působení teroristických skupin z několika důvodů. Teroristé nejsou omezováni právním systémem, protože v padlém státu je vláda práva nefunkční, není zde autorita, která by sankce za porušení pravidel efektivně vymáhala. Stát nemá pod kontrolou své hranice, což umožňuje volný pohyb osob i zboží. Padlý stát nenabízí lidem práci ani naplnění základních životních potřeb, a tak je rekrutace pro teroristické organizace jednodušší. Všechny zmíněné podmínky působí jako zasláná pozvánka pro teroristy, kteří nabídnou lidem ideologii a vyplní tak politické vakuum, které se v zemi nachází. Somálsko předpoklady pro úspěšné usazení terorismu splňuje. Za této situace je ochranným štítem pro skupinu Al-Shabaab, která je v Somálsku aktivní od roku 2002, Spojenými státy americkými je považována za teroristickou skupinu – obnož Al-Kaidy.

Padlý stát může být zdrojem, transitem nebo destinací nelegálních zbraní. Problémy, které padlý stát rozšiřuje, jsou vážnou hrozbou pro sousední státy. [11] Velkým nedostatkem, který umožňuje šíření hrozeb, jsou nekontrolované hranice. Slabší bezpečnostní složky také do značné míry mohou za to, že následky selhání Somálska působí negativněji na bezpečnost Keni. Možným řešením, které by umožnilo zmírnit tyto následky, je zlepšení bezpečnostního systému a efektivnější kontrola hranic. Ani lepší bezpečnostní opatření však nevyřeší dlouhodobou krizi Somálska.

Terorismus v maritimním prostoru – příčiny neúspěchu, minimální riziko teroristických akcí

Přelomový okamžik pro maritimní terorismus byl 7. říjen 1985. V tento den byla Palestinskou ozbrojenou frontou unesena italská výletní loď Achille Lauro se 400 cestujícími na palubě plující podél severoafrického pobřeží. Únoscí požadovali propuštění 50 palestinských vězňů z izraelského vězení a vyhrožovali zabitím Američanů a Židů mezi pasažéry. Poté co jim nebylo vydáno povolení vplout do syrského přístavu Tartus, zastřelili amerického cestujícího Leona Klinghofferu židovského původu.

Poté byla loď nasměrována na Port Said v Egyptě, kde došlo k dohodě mezi únoscí a tehdejšími egyptským prezidentem Husním Mubarakem. Únoscům bylo umožněno opustit loď a odletět běžnou egyptskou linkou do

Tuniska. Po obdržení této zprávy vydal prezident R. Reagam rozkaz štábu letadlové lodi USS Saratoga ve Středozemním moři zajistit letoun k přistání a zajmout únosce. Na základě rozkazu byl letoun přinucen přistát na základně NATO Sigonella na Sicílii. Únosci byli zatčeni, ale důsledkem nedorozumění mezi USA a italskou vládou bylo umožněno zbylým cestujícím včetně hlavy únosu Abu Abásse na palubě letadla pokračovat v letu. V roce 1995 vláda USA vypsal na jeho dopadení vysokou finanční odměnu, zatčen byl až v roce 2003 americkou armádou v Iráku a v roce 2004 zemřel.

Události 7. října 1985 vedly ke zrození myšlenky, která se později stala kodifikovanou skutečností, neboť Mezinárodní námořní organizace prosadila rezoluci Organizace spojených národů, podle které jsou v souladu s mezinárodním právem postaveny pirátské aktivity na úroveň terorismu.

Od tragických událostí 11. září 2001, kdy začal soustředěný boj proti mezinárodnímu terorismu, upozorňují zpravodajské služby na propojení novodobých pirátů s teroristickými buňkami, včetně Al-Káidy. Ve to logické, neboť mezinárodní terorismus a organizovaný zločin představují spojené nádoby a situace v tzv. padlém státu poskytuje rovněž ochranu teroristickým buňkám. V médiích se objevují různé katastrofické verze scénářů o možných teroristických akcích v maritimním prostoru. Snad největší noční můra je problém Malacké úžiny, a to důsledkem několika aspektů, jejím tvarem, geografickou polohou a pozicí ve světové ekonomice. Malackou úžinu propluje ročně okolo 25 % veškerých přepravovaných komodit včetně ropy ve světovém hospodářství. Zároveň je přístupem k největšímu kontejnerovému přístavu na světě – Singapuru. V případě katastrofické prognózy, že se teroristé zmocní kontejnerové lodi a zablokují úžinu, se vyčísľují ekonomické ztráty až ve vší 200 mld. USD. [11]

Podle aktuálních poznatků terorismu je jasné, že jeho akce postihují všechny formy dopravy (leteckou, pozemní, podzemní a maritimní). [12] Je jisté, že orientace terorismu na dopravní infrastrukturu nestojí teroristy téměř žádné vynaložení finančních prostředků. Navíc je pro teroristy téměř bez rizika. To lze vysvětlit na lapidárním příkladě. Stačí pouze jeden anonymní telefonát upozorňující na nálož v prostředcích hromadné dopravy. Nikdo není zodpovědně schopen rozpoznat, zda se jedná o „žert“, nebo o skutečně vážně myšlené oznámení. Takovou situaci nelze bagatelizovat, doprava se musí zastavit a všechny rizikové prostory důsledně prozkoumat. Tím se značně zatěžují rozpočtové prostředky ozbrojených složek státu a chod dopravního systému je značně narušen. Navíc z hlediska psychologických aspektů averze veřejnosti nesměruje někdy vůči teroristům, ale je zaměřena proti dopravním společnostem a státním institucím, které mají takovým věcem zabránit. [12]

Na straně druhé nejsou únosy plavidel na otevřeném moři pro teroristy bez problémů. Což mj. potvrzuje pouze jediný výše zmíněný teroristický akt z 7. října 1985. Plavidlo se pohybuje pomalu a nepředstavuje takovou hrozbu ztrát na životech jako unesené letadlo (jednak cestující a oběti nasměrování). Jestliže má být z pohledu informačních a sociologických teorií teroristická akce bilancí maxima mrtvých, raněných, mimořádných bezpečnostních opatření, bezprostřední reakcí na komoditních a finančních burzách, není pro tyto aktivity zla dostatečný maritimní prostor. Z hlediska pohledu ekonomie strachu teroristé od počátku tohoto století preferují pro akce místa s významnou informační podporou. [13] Proto se v tomto období zaměřili na čelná světová ekonomická, finanční a politická centra - New York a Washington (11. září 2001), Londýn (7. července 2005). Útok na místo v maritimním prostoru, o němž lidé ve světě obecně nic nevědí, je mediálně nezajímavý, a proto nelze očekávat, že se stanou prioritou teroristických skupin. [14]

Závěrečné zhodnocení

Hlavní bezpečnostní prioritou v maritimním prostoru se stalo moderní pirátství. Existují nesporné důkazy o tom, že tato forma organizovaného zločinu roste do šířky i hloubky ve všech oblastech společenského života. Podle zmíněných událostí jsou v kontextu mezinárodního práva pirátské aktivity postaveny na úroveň terorismu. Mezi těmito násilnými formami jsou však zásadní rozdíly.

Z ekonomického pohledu piráti využívají produktivní zdroje k redistribuci vytvořeného bohatství. Jejich cílem je, aby množství spotřebovaných zdrojů bylo nižší než množství bohatství, které je přesouváno. Výnosy z pirátství, čili kořist nebo výkupné, by měly převýšit náklady.

Cíle terorismu jsou prioritně ideologické (politické, náboženské apod.) přerůstající ve fanatismus. Za tímto účelem terorismus plně zneužívá inovaci za účelem násilné změny společenského systému v dimenzích národních i světových. Nikdy prioritou terorismu nejsou ekonomické cíle – profity, avšak ekonomické dopady terorismu mohou být rozsáhlé.

Bez ohledu na historickou genezi, rozdílné definice a formy terorismu a pirátství lze toto zlo charakterizovat níže uvedenými společnými znaky:

užití násilných metod je namířeno proti hodnotám lidského života (teorii hodnotu lidského života formuloval počátkem 19. století francouzský ekonom Jean-Baptiste Say, podle kterého ztráta lidského života v ozbrojeném konfliktu znamená ztrátu bohatství země), [15]

nerespektuje právní a etickou dimenzi bojového konfliktu, jak je stanoveno mezinárodním humanitárním - válečným právem.

Současné kriminologické analýzy potvrzují, že od počátku tisíciletí se značně mění metody organizovaného zločinu, a to z násilných aktivit do finančnictví. Což je logické, neboť získané finanční prostředky z násilných zločineckých aktivit se „investují“ do jiných forem černé – nelegální ekonomiky, např. korupce, klientelismus, popřípadě dochází k jejich „praní“ prostřednictvím legálních finančních trhů. U profitů z pirátských aktivit tomu tak zdaleka není. Je to zejména důsledkem původu struktur tohoto organizovaného zločinu v ekonomicky zaostalých – chudých regionech (padlých státech). Je zároveň zřejmé, že zločinecké struktury v ekonomicky rozvinutých regionech nepřipustí „konkurenci“ těchto původem pirátských skupin ve svých finančních sférách zájmu.

Zdroje:

- [1] Mahan, A. T.: *The Influence of Sea Power upon History: 1660–1783*. Forgotten Books. Dostupné z: (<http://books.google.cz/books>).
- [2] American Foreign Relations (2010): *Naval Diplomacy – The second period: 1890–1945*. Dostupné z: (<http://www.americanforeignrelations.com/...90-1945.html>).
- [3] Šetek, J.: Ekonomické a sociální dopady skupinového zla terorismus. *Marathon*, 6/2007, č. 78.
- [4] Šefčík, V.: *Ekonomika a obrana státu*. Ministerstvo obrany - AVIS 1999.
- [5] Zwettler, O.: Tordesillaská smlouva z roku 1494. *Historický obzor*, 1995.
- [6] Marseille, J; Echegaray, V.: *Tygři sedmi moří 1*. Český spisovatel, 2011.
- [7] Marseille, J; Echegaray, V.: *Tygři sedmi moří 2*. Český spisovatel, 2011.
- [8] Marseille, J; Echegaray, V.: *Tygři sedmi moří 3*. Český spisovatel, 2012.
- [9] Cuin, Ch.; Gresle, F.: *Dějiny sociologie*. Sociologické nakladatelství, 2004.
- [10] Keller, J.: *Dějiny klasické sociologie*. Sociologické nakladatelství, 2004.
- [11] Šmíd T., Vaňura V.: Teoretické vymezení a konceptualizace fenoménu slabých a selhávajících států. *Mezinárodní vztahy*, č. 2, 2009.
- [12] Šetek, J.: Mezinárodní terorismus z makro- a mikroekonomického hlediska - ohlédnutí po šesti letech. *Marathon*, 1/2008, č. 79.
- [13] Higgs, R.: *Politická ekonomie strachu*. Alfa Publishing, 2006.
- [14] Šetek, J.: Terorismus a jeho dopady v kontextu s informačními médii. *Marathon*, 1/2011, č. 100.
- [15] Say, J. B.: *Traite d'économie politique*. Paříž, 1803.

Levicové mýty

Pavel Sirůček²

Při diskuzích o perspektivách nekapitalistické budoucnosti je užitečné pokládat si též provokativní otázky, které nezřídka náleží nejen k salonně nepřijatelným, ale mnohdy přímo k tabuizovaným. Jednou z nich je, zda levice 21. století by měla být liberální či konzervativní.

Často bývá skloňována krize tradičních politických stran, tradičních ideologií, tradičních -ismů a také politické pravice a levice. Skutečně antisystémová levice, chce-li uspět a adekvátně reagovat na soudobé rozpory, se musí oprostít od řady svých velkých mýtů, ba přímo bludů. A navrátit se v mnoha aspektech k tradičním tématům a tradičním idejím.

Materiální a vlastnická podmíněnost

Integrujícím a nosným tématem levice se musí opět stát boj za sociální práva a sociální spravedlnost pro lidi práce. Je nezbytné trpělivě opakovat, že skutečná hodnota vzniká prací a nikoliv např. spekulacemi. Dopracovat s ohledem na kvalitativní změny je žádoucí pracovní teorii hodnoty či úvahy o nových technologiích, v duchu odkazu R. Richty a dalších. A nikdy nezapomínat, že definičním znakem levice je společenská odpovědnost, nikoli profity jedinců.

Cílem autentické levice má být pořádek, fungující řád a široce pojímaná spravedlnost. Nejenom tzv. právní stát, kde míra spravedlnosti je ale úměrná tloušťce peněženky. Nejenom stát tzv. sociální, kde přitom jednoznačně dominuje soukromé vlastnictví a soukromý kapitál.

Zesílit nutno boj za právo na zdravé životní prostředí, a to nejen ve vyspělých zemích. Stále aktuálnější se jeví organické propojení idejí sociální s trvalou udržitelností. Inspirace je možné nalézat i v předkapitalistických

² Autor v příspěvku vyjadřuje pouze osobní názory a stanoviska. Text byl sepsán v září - říjnu 2012. Jeho kratší verze (bez poznámek) byla v září 2012 nabídnuta *Haló novinám*, resp. jejich příloze *Naše Pravda*. Otištěn nebyl.

formacích. Nicméně levicové módní bědování nad kultem rŭstu s morálními apely na jeho zastavení či na svědomí „hodných“ bankěřů je málo.

Upozadřovat rozhodně nelze velké téma vzdělání, kterého se levice pořád adekvátně nezmocnila. Zdaleka nestačí omílání fráží o informační společnosti, vášnivá rétorika proti školnému, ani stará pravda, že vzdělání není pouhé zboží. Tlačit nutno na kvalitu vzdělání i jeho dostupnost, ovšem při plném respektování různých přirozených schopností a nadání lidí.

Protibankěřská a protimanažěřská levice

Levice musí vystavit STOP tržnímu fundamentalismu, vnucované ideologii TINA („není jiné alternativy“) a neoliberální bajkám. Kam vede pohádka o „neviditelné ruce trhu“ se lze přesvědĉovat na každém kroku, včetně např. metylové afěry. Trhy se prý „nikdy nemýlí“! Nenastal už čas přestat se bát hověřit o plánování, nejen indikativním? A nenastal už čas přiznat si, že strategické obory a podniky je, a bude, nutno navrátit pod veřejnou kontrolu?

Rázně je třeba bojovat proti pokračující financiaci světa pod nadvládou „globální monetokracie“, zkrotit diktaturu finančních trhů a institucí, včetně moci ratingových agentur. Tlačit je nutno na návrat k původním funkcím bankovního sektoru, na jeho přísnou regulaci a tvrdé zdanění a vystupovat proti finančním inovacím či bezhotovostním platbám. A neustále připomínat, že systém utvářející, resp. degradující, ělověka ve smyslu dlužníka není správný, ani jediný možný, ale ani dlouhodobě udržitelný. V neposlední řadě by levice měla kriticky odmítat manažěřský způsob řízení a důsledně prosazovat řízení profesními odborníky.

Nebojácně proti politické korektnosti

Pokrytecká diktatura politické (hyper)korektnosti masově šířená samozvanými elitami a médií (a jejich mecenáši) si osopuje stále více urĉovat, co je správné, co smí být vysloveno i co bude tvrdě ostrakizováno. Pravdo-láskařství (včetně tuzemské kulturně-mediální fronty), rádobyintelektuální blábolení, pseudohumanistické obsese, ani kaviárová tzv. levice ve skutečnosti nemají s levicovostí a levicí nic společného.

K bludům, díky nimž se moderní a postmoderní levice téměř zcela rozložila, náleží tyranie menšin. Posedlost menšinami je nutno odlonit, konec konců normální lidé práce respektující přirozené principy soužití jsou stále většinou. Opravdu platí, že pestrost je vřdy žádoucí a vřdy jen pozitivní? Tažení proti nejruznějším diskriminacím a tzv. diskriminacím je třeba nahradit opětovným bojem proti skutečnému problému - proti vykořisťování. Atributem levicovosti není ani feministická hysterie, kráĉející často nejen proti zdravému rozumu.

Zhodnotit nutno skutečnou roli ideologie lidských práv v dějinách 20. století. Šlo o mocnou zbraň především proti tehdejšímu světovému socialismu. Nicméně v přeformulované širší podobě ji lze úĉinně využívat taktěž v úsilí o nekapitalistické uspořádaní. Torpědovat nutno i další vlajkovou loď tzv. levice - ideologii multikulturalismu. Stále nebezpečnějšího a stále kontraproduktivnějšího. Multikulturalismus rozhodně není totěž co internacionalismus.

Arsenál levicové mytologie je nemyslitelný bez fanatické adorace EU a umělé konstrukce tzv. evropanství. Pod fanglemi s hesly: „Více Evropy“ a chiměry evropského tzv. sociálního státu. Jsou přitom ignorovány neoliberální fundamenty stávající EU. Nic na tom nemění to, že existuje i pravicové eurohujerství. Zdravý euroskepticismus a přiměřená národní mobilizace jsou na místě. A skutečně musí být koncept „malého ěeského ělověka“ či scěnář skanzenu pouze terĉem posměšků? Nejde těž i o strategii ěelící narůstajícím chaosu?

Federalizované spojené státy evropské jsou nezřídka idealizovány málem jako komunistický beztrždní ráj. A jako jediná možná cesta bez alternativ. Zcela ignorovány by ovšem být neměly ani národní cesty k nekapitalismu, ani zcela zanedbávána příprava na zaujetí uvolněného prostoru při stále pravděpodobnějších scěnářích katastrofického typu.

Návrat k tradičním hodnotám

Razantně je nezbytně ěelit pokračující destrukci, demontáži a privatizaci státu. Zastavit nutno jeho cíleně oslabování a tunelování, znefunkĉňování s následnými poukazy na neefektivitu a selhání. S převodem funkcí státu (včetně praktik outsourcingu aj.) na soukromé subjekty a soukromé zisky. Odmítat nutno těž slogany o nutnosti úspor, včetně neoliberálních politik prosazovaných „zleva“. Proĉ najednou všude chybí peníze? Kdo si žije nad poměry?

Demaskovat je třeba iluze ohledně tzv. třetích cest a snění o sociálně i ekologicky citlivém kapitalismu „pro lidi“. Ano, kapitalismus v jistých dobách byl i trochu „hodný“ i na nevlastníky a lidi práce. Když ovšem zmizel protitlak socialismu, již se tímto kapitál zdržovat a omezovat nemusí. Silící praktiky mafiánského lumpenkapitalismu ohrožují celou planetu.

Kritická „nová“ levice nesmí podléhat vábníĉkám liberálního konstruktumu občanské společnosti. Ani anarchistické odmítání státních struktur a veškerých autorit, zbožštění NGO-ismu, přehnaně spolěhání na

mechanizmy přímé demokracie nebo samospasitelnost participace, ani relativismus mnohotvárného postmodernismu řešením není. Naopak.

Cesta vede přes návrat k tradičním hodnotám, tradičním idejím, autoritám i tradičním politickým stranám a národním strukturám. Včetně návratu ke zdravému rozumu. Je nutná revitalizace a reideologizace stran i celé politiky. Nelze hlouběji zabředávat do nemístného pragmatismu, ani sociálně-demokratického oportunismu. Což neznamená rezignaci na řešení konkrétních problémů „v boji za každodenní činnost“. Stále více lidí však očekává návrat velkých idejí a přitažlivých vizí (i utopií) a zehrá nad deficitem velkých vůdčích osobností.

Uskutečnění (neo)konzervativní revoluční přeměny levice může být jednou z reakcí na hegemonii globálního kapitalismu s nadstavbou v podobě liberální demokracie. I odpovědi na stále bezzubé hledání subjektu systémových změn. Zapomínat ovšem nelze ani na to, že ne-kapitalismus automaticky ještě neznamená socialismus. I dějinný optimismus má své limity.

Poznámky, upřesnění, odkazy:

1) Pro prvotní orientaci v problematice pravo-levého spektra, politických ideologií a politických stran etc. možno doporučit publikace Heywood, A.: *Politické ideologie*. Praha, Victoria Publishing 1994; Lupták, M., Prorok, V.: *Politické ideologie a teorie. Od starověku po rok 1848*. Plzeň, Aleš Čeněk 2011 nebo Prorok, V., Lisa, A.: *Politologie*. Dobrá Voda, Aleš Čeněk 2003 aj. Těž srov. pracovní materiál Tradiční je více než moderní (aneb co není synonymem levicovosti) in *Marathon*, 2006, č. 3. Připomenout v neposlední řadě nutno též přetrvávající a již tradiční četné terminologické problémy, různá chápání a často i matení zdaleka nejenom ohledně kategorie konzervatismu.

2) Nezapomínejme nikdy, že právě ideologie (zjevné i ty skryté, tudíž obvykle rafinovanější) stále zůstávají věčným nástrojem - jistými brýlemi, kterým lidstvo vnímá svět. A nezapomínejme, že nezřídka největšími ideology, apologety a manipulátory bývají právě ti, co se neustále zaklínají svou neideologičností, tzv. nepolickou politikou apod. „Oficiálně prezidentská kampaň zahájena vlastně nebyla, ovšem značné profity již realizují média. A právě žně jim ještě začnou ... Ostatně nebyl jeden z hlavních důvodů, proč média na přímou volbu hlavy státu tolik tlačila výnosný kšeft a byznys zejména pro ně? A je náhodné, že kritické argumenty média začala masověji uveřejňovat až po protlačení volby? Už dnes přitom každodenně média neopomenou alespoň zmínku o špinavé stranické politice, a o naději, kterou skýtá „čistý“ a hlavně „nadstranický“ kandidát. S líbivými slogany, že „dost bylo politiků“. Preferována má být odbornost, věcnost a slušnost. A prezident má být prezidentem menšin. Bohužel i nemálo ne-kapitalisticky naladěných voličů stále podléhá vytrvalé české iluzi o prezidentovi coby nepolitickém tatíčkovi na politickém kolbišti. Iluzi, kterou ovšem nikterak nenaplnil ani Masaryk, a už vůbec ne Havel. Prezident současný si na tzv. nepolitickou politiku alespoň nehraje a volá po její reideologizaci a revitalizaci stran. Tzv. nepolitická politika, jdoucí ruku v ruce s nátlakem stále militantnějšího NGO-ismu „údajně „nadstranickost“ a především tzv. nezávislost je ve stávajícím institucionálním uspořádání (včetně vlastnického) stále nebezpečnějším mýtem. Jde o nové variace na staré téma jménem tzv. občanská společnost. Nejedná se však o „společnost občanů“, nýbrž o další pokus jistých elit utužit svou moc a podílet se na vládnutí. S využitím pseudoliberálních hesel a (neo)liberálních politik. A to pomocí nikým nevolených nátlakových skupin a ve skutečnosti ještě méně transparentním a „demokratickým“ způsobem než u klasických politických stran. Dalším trikem jsou tzv. strany nového typu. K čemu to může vést, a vede, ukazuje praxe VV. Také KSČM čekají diskuze o taktice a strategii v blízké se prezidentské kampani a volbách. V minulých strana nezklamala. Doufáme, že znovu zvítězí zdravý rozum a na nebezpečně vábnou vějičku „nepolitičnosti“ se lapí voličů co nejméně. Ostatně, stačí se rozhlédnout, jací mecenáši, a jaké „myšlenkové tanky“ za tzv. nadstranickými kandidáty stojí“ (Sirůček, P.: Vějička „nepolitičnosti“. *Haló noviny*, 8. 3. 2012, s. 5).

3) V prostředí diktatury tzv. politické (hyper)korektnosti jsou mnohé úvahy (nejenom) salonně nepřijatelné, ale stávají se tabu a jsou nezřídka postihovány mediální dehonestací či trestním stíháním. Srov. kritická slova V. Klause o soudobé „PC-Society“ - politicky korektní společnosti. Včetně konzervativního odmítání genderismu, feminismu nebo antidiskriminacionismu a tyranie politické korektnosti. „Jde o fenomén celosvětový, evropský i český“. A co je, nebo není, politicky korektní „navíc definuje - zcela samozvaně - jedna skupina lidí, která si vydobyla zcela neuvěřitelnou pozici v médiích, a která nám suverénně a autoritativně říká, co smíme a co nesmíme“ (Malá česká hilsneriáda aneb další případ diktatury politické korektnosti. *Právo*, 28. 2. 2011, s. 1 - 2).

4) Na první pohled působí propojování idejí socialismu (včetně též politické, resp. ideologické levice) s tradicí a hodnotami konzervatismu (obvykle spojovaného s pravicí, často pravicí krajní) nepatřičně, až zcela nesmyslně, též i silně zavádějivě a údajně i značně nebezpečně. A to nazíráno prizmatem „levým“ i „pravým“. Koneckonců již „Komunistický manifest“ varuje před „konzervativním aneb buržoazním socialismem“. Píše se zde, že „socialističtí buržoové“ si přejí „existující společnost, ale bez živlů, které ji revolucionují a rozkládají ...“. Jako příklad „buržoazního socialismu“ je uváděna Proudhonova „Filosofie bída“. Srov. Marx, K., Engels, B.: *Manifest komunistické strany*. Praha, Svoboda 1974, část III.2. <http://klempera.tripod.com/manifest.htm#2>. Pravicový R. Joch nazírá „hodnotový konzervatismus“ coby „historicky první charakteristiku pravice“ při

nástinu tzv. autentické pravice. Viz <http://konzervativnilisty.cz/texty/civilizace-a-spolecnost/475-kdo-je-pravice-a-kdo-ne>. Srov. Dolejš, J.: *Levice mezi minulostí a budoucností*. Praha, Svoboda Servis 2010.

5) K českému konzervatismu: Opravdu platí, jak posměšně káže postmoderní filozof (údajně tzv. levicový) V. Bělohradský, že: „*I současný český konzervatismus vyrůstá z opožděného maloměšťáctví*“ (Český konzervatismus. *Salon, Literární a kulturní příloha Práva*, 8. 3. 2012, s. (6))? Opravdu je „*symbol českého maloměšťáctví*“ otec Kondelík Ignáta Hermanna pouze směšně-trapnou, zpozdilou a politováníhodnou figurkou (spolu se vzornou manželkou, maminkou a hospodyní Kondelíkovou)? Jako každý MČČ (malý český člověk)? Co nám Bělohradský & co. nabízejí jako alternativu? VČČ (velkého českého člověka)? Járu Cimrmana nebo Václava Havla? Nepřipomíná osud druhého zmíněného slavný a poučný film *Byl jsem při tom?* A opravdu je pouze úsměvným a idylicko-naivním sněním „*Únik do „útulných enkláv“ ...*“, který se v „*pokrouceném toku našich dějin ustavuje jako typický český způsob boje s nepřátelskými dějinami ...*“ (dtto)? Anebo konzervativní hodnoty a mechanismy, s úctou k národním tradicím (včetně „*unikání z dějinného času*“ či návratu k slovanským idejím) i k osvědčeným institucím (včetně funkcí a fungující byrokracie či hodnot tradiční rodiny), představují jednu z možných bariér proti zběsilostem globalizace, resp. skutečně adekvátní odpověď na „*výzvy modernizace*“? Podněty z konzervativních tradic mohou též přispět k překonávání odcizení, ale i k probuzení a obrození celé Evropy. Nová pravice 70. a 80. let se pokoušela propojit dominantní liberalismus (především ekonomická dogmata) s některými myšlenkami konzervativců. Dopadlo to, tak, jak to dopadlo. Skutečně je nemyslitelné a tolik kacířské dnes volat po obrozené a skutečné Nové levici 21. století? Nikoli ovšem ve smyslu 60. let minulého století, ale po skutečně moderních konzervativních revolucionářích. Revolucionářích propojujících socialistické ideály a vize (včetně nutného zespolečenštění, resp. různých forem společenského vlastnictví a mechanismů plánování) s konzervativními tradicemi, hodnotami i pevným a stabilním řádem - tedy přibližně socialismus ve sféře ekonomické a konzervatismus a tradicionalismus ve sféře sociální. V souladu s organickým pojetím společnosti, široce pojímanou sociální spravedlností, neomerkantilistickou politikou, podporou místního, národního a skutečně trvale udržitelného, ve směru procesů deglobalizace, lokalizace a dalších protitrendů neoliberální globalizace. Srov. Hanák, D.: *České konzervativní myšlení (1789-1989)*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2007 (a recenzi in *Marathon*, 2008, č. 4 a 5).

6) Ke vztahu levice, resp. tzv. levice k projektu a stávajícímu směřování EU (včetně tragikomické taškařice s udělením politické Nobelovy ceny míru právě unii, a to paradoxně norskou komisí - kdy norský lid už dvakrát členství v EU zřetelně odmítl): „*Snad úplně poprvé se objevil důvod pochválit premiéra-nepremiéra Nečase. Za odmítnutí podpisu „bianco šeku“ ohledně dohody o tzv. rozpočtové kázni v EU. A trefné byly i jeho glosy na rozhněvanou reakci „bytošného Evropana“ ministra Schwarzenberga. Především o tom, že „potřebujeme ministra zahraničí, nikoli ministra v zahraničí“.* Pochvalu zaslouží též konečně jasně stanovisko vedení KSČM. Stejně jako u půjčky MMF je i tady nutno říci jasně NE! A vyslat jasný signál. Nejsme proti Evropě jako takové, nejsme proti integraci, nejsme ani proti jejímu prohlubování. Ovšem nehodláme asistovat u prodlužování agónie eurozóny, ani „*hnisavé krize*“ nevyléčitelně nemocného molochu EU. Vysíláme jasný signál a jasně NE udružování neoliberálních politik při životě! Právě jejich diktatura je hlavním viníkem současných krizí evropských i globálních. Tudy cesta nevede. Jiná EU je ale možná. Dříve je však nutno stávajícímu modelu EU říci slyšitelné NE! Radikální, skutečně „*nová*“, levice pro 21. století se musí zbavit „*eurohujerství*“, které nikterak nereprezentuje ani strategické zájmy ČR. Cestou vpřed není ani bezbřehý a ustrašený pragmatismus, ani tragikomické pachtění za „*salonní přijatelností*“. Hlavně musí ale přijít se srozumitelnou vizí, umožňující přibývajícím počtu nespokojených bojovat nejen „*proti něčemu*“, ale též „*za něco*“. A to v kontextu návratu i k osvědčeným hodnotám (v čele s bojem za sociální jistoty a práva majority), včetně docenění „*úlohy osobnosti v dějinách*““ (Sirůček, P.: *Jiná EU je možná. Haló noviny*, 7. 2. 2012, s. 11).

7) Procesy integrace a globalizace rozměňují suverenitu českého státu. Absentuje národní idea i vymezení národních zájmů. Znovu tedy k EU a k národním zájmům i ekonomickému nacionalismu: „*Síli tlaky na přijetí smlouvy o rozpočtové unii i v ČR. Nejen v tomto kontextu je nutné nezakrývat si oči před několika fakty. Skutečným cílem tzv. fiskálního kompaktu není řešení dluhů, ani krizí, nýbrž dotlačení EU k unii politické. Což znamená odebrat zemím další podstatné části suverenity. Nehledě nato, že přitom zcela absentuje strategie růstu pro Evropu. K protlačení smlouvy jsou používány pseudoargumenty se společným jmenovatelem spočívajícím v tom, že jsou negativní (a falešné). Již tradiční je rituální strašení, že pokud nebudeme v hlavním proudu integrace ocitáme se mimo dění, v naprosté izolaci. A postup k federativní Evropě je prý jedinou možností bez alternativ, jedinou civilizační trajektorii, a to prý dokonce „*levicovou*“. O neoliberálních fundamentech stávající EU se přitom cudně mlčí. ČR se „*mimo*“ ocitnout nemůže již díky výhodné geopolitické poloze. Nepřijímejme proto automaticky a servilně všechno z Bruselu v duchu příznačného postoje „*ode zdi-ke zdi*“. Z nepřijetí smlouvy můžeme jediné profitovat. V neposlední řadě samozřejmě existují i jiné scénáře a strategie pro ČR. Např. mostu mezi Západem a Východem, resp. Západem a BRIC. Podmínkou rozumné a konzistentní politiky, levicové i pravicové, je ovšem vymezení národních zájmů. Což bolestně absentuje. Násobně je to citelné v časech, kdy perspektivy EU coby klíčového globálního hráče stihá rána za ranou. Síli pravděpodobnost vleklé*

recese, zahánování a rozkladu i chaosu, včetně katastrofických scénářů či dominových efektů. Řešením není naivní spoléhání na společné tzv. evropské hodnoty a jakési abstraktní ideály. V drsných tržně-kapitalistických mantinelech je totiž vždy za vším bezohledná ziskovost a zájmy. Opravdu musíme být všichni bytostnými kosmopolity a přesvědčenými „Evropany“? Opravdu jsou již národní státy pouhým reliktem minulosti? A je na místě dokola opakovat a spoléhat na to, že socialismus může (a musí) zvítězit jen v nejvyspělejších zemích, čímž bývají sice automaticky, leč značně iluzorně, míněny právě unifikované „Spojené státy Evropské“? Které země jsou vlastně nejvyspělejší? Předlužené USA, nevyléčitelně nemocná EU spoutaná Eurem? A co nejslabší článek řetězu? A co národní cesty k ne-kapitalismu?“ (Sirůček, P.: Definujme národní zájmy. Haló noviny, 14. 3. 2012, s. 5).

8) K ideologii multikulturalismem, nejenom v kontextu posedlosti „pokrokářstvím“ u tzv. levice: U mnohých se multikulturalismus stal fakticky novým (nezřídka právě tzv. levicovým) náboženstvím a útočnou ideologií, obdobně jako militantní feminismus či tzv. genderová hyperkorektnost. Mnozí však pokrytecky zavírají oči před faktem, že multikulturalismus coby cílený projekt - coby oficiálně propagovaná a protlačovaná metoda soužití - povážlivě selhává a stává se zdrojem stále hlubších problémů a napětí. Nejenom kulturně či nábožensky značně odlišní lidé spolu mnohde prostě žít nemohou a v neposlední řadě ani vůbec nechtějí. Ojedinelý není ani názor, že tento koncept nefungoval nikdy, a že je od samého počátku založen zcela chybně, nepřírozeně a nebezpečně. Prokazatelně nefunguje totiž ani jedním směrem. Např. od Západu směrem k islámu, a ani opačně, kdy se samozřejmě nejedná zdaleka jen o náboženství islámu. I Evropa si konečně začíná přiznávat faktický stav věcí a musí konečně začít řešit problémy, co si vlastně počít s milióny nepřizpůsobivých (a mnohde stále militantnějších) přistěhovalců, kteří začínají společnost vážně ohrožovat. Dokonce v jejich samotných kořenech a nejvlastnějších fundamentech. Neuznávají evropské hodnoty, evropský způsob života, nepřijímají evropskou (či tzv. západní) kulturu a neprojevují ani dostatečnou snahu o asimilaci. Také u nás existují masové komunity, které se po desetiletí neintegrovaly a společnost ohrožují, destabilizují a rozkládají nejen kriminální aktivitou. Jsou v této oblasti příčiny narůstajících problémů pouze a výlučně sociální? Multikulturalistické scesné vize jsou přitom spojeny především s ideologií liberální. Multikulturalismus (i velmi úzce související projekty interkulturality, kulturní plurality atd.), tudíž rozhodně nejsou hodnotou, ani výzvou, univerzální, nýbrž poplatnou pouze jednomu z ideologických systémů.

9) Nejen k údajně levicovému axiomu, že „*Pestrost je vždy žádoucí*“ (např. viz Jelínek, L.: Vítejte mezi menšinami. Právo, 15. 8. 2012, s. 6), resp. k banálně-demagogickému tvrzení, že: „*Stále přitom platí, že každý k nějaké menšině patříme, každý jsme něčím zvláštní, každý se vzájemně lišíme*“ (tamtéž): Opravdu „*upjatí a netolerantní konzervativci se sami rychlým tempem marginalizují a vyčleňují*“ (dtto)? A je správné, že možná již vskutku: „*Menšinou jsou už dnes oni*“ (dtto)? Tohle je onen pokrok? Nelze nalézat inspirace třeba již v pradávě antice? Tam platilo (a zdaleka nejenom tam, a zdaleka nejenom ve starém Řecku na „*přelomu temných století a doby archaické*“), že: „*Kdo stojí mimo obec, je cizinec. Cizinec je nebezpečný, podezřelý ...*“ (Vaníková, M.: *Ideál etického chování ekonomických subjektů očima starých řeckých myslitelů*. Bakalářská práce. Praha, VŠE v Praze - Fakulta podnikohospodářská 2006, s. 8). Opravdu mnozí v neukotveném chaosu dneška (otevřeně či skrytě) fakticky nebaží po klidném a normálním životě, po domácím pohodlí s dostačujícím skromným blahobytem? A to v homogenním a normálním světě, s homogenním a normálním obyvatelstvem, v prostředí „neobohacovaném“ univerzálními exulanty, světoběžníky, kočovníky, kosmopolity a výdobytky soudobé globalizace vůbec? Komu to především slouží? Opravdu jde vždy a všude o nevyhnutelné objektivní vývojové trendy? Opravdu neexistují jiné scénáře a hlavně jiné cesty? Opravdu nelze soudobou globalizaci alespoň částečně zkrotit a nasměrovat jinak? Především liberálové tvrdí, že globalizace zabíjí stát. Ta (neo)liberální ano. Jsme ale všichni liberály a musí nutně existovat pouze (neo)liberální projekt globalizace?

10) Na závěr i pro mírné odlehčení: Opravdu v kontextu stále nebezpečnější a stále parazitnější financionalizace světa se nelze v jistém ohledu „levicově“ poučit též v antickém myšlení kritizujícím a odmítajícím lichvářský a kupecký kapitál? Aristoteles chrematistikou („*výdělečnictvím*“), s cílem dosažení peněžního zisku, nazýval nepřírozený a nesprávný způsob nabývání majetku a využívání vlastnictví. Spojoval ji s lichvou a obchodem. V jeho pojetí šlo o používání peněz k jiným účelům, než k jakým mají sloužit. Mají být peníze cílem nebo prostředkem? Jsou peníze příčinou nebo důsledkem (nejen) ekonomické aktivity? A jsou peníze ďáblovým dílem, anebo božím požehnáním? Z pozic „těžkotonážní“ dialektiky lze nezadržitelně kontrovat: „*Samozřejmě ďáblovým dílem, ovšem, když je mám já, tak jsou pravým božím požehnáním*“. A není právě tady zakopan onen pověstný pes?

Několik postřehů k interpretaci práva

Jakub Pikna³

Úvod

Interpretace práva představuje základní klíč k naplnění hodnot a cílů, které právo, jako člověkem vytvořený regulační nástroj, představuje. Moderní ústavnost našeho společenského uspořádání není hodnotově neutrální. Již v samotném základu našeho právního řádu, v Ústavním pořádku, nalézáme mnoho hodnot, na kterých naše, a nejen naše, společnost stojí. Z médií nebo diskusí ohledně práva a jeho funkcí a významu někdy můžeme nabýt dojmu, že právo představuje jen nástroj k uplatnění sobeckých cílů, resp. že právo má tolik výkladů, kolik je jeho interpretů. Takový závěr je však nutno zcela a zásadně odmítnout. Uvedené medializované úvahy, stereotypní závěry o právu a často bohužel též aplikačně-právní realita představují zásadní problém, kterému je třeba se neustále věnovat, vysvětlovat ho a podrobovat detailní diskusi, a to zejména proto, že na poli práva, jeho aplikace a interpretace stále existuje mnoho nedostatků a pochybení, které si zasluhují celospolečenskou pozornost. Podrobnou veřejnou diskusi tohoto tématu se dá zásadním způsobem přispět k postupnému odstraňování mnohých „nešvarů“. Tento článek má svou malou měrou přispět právě k této diskusi.

Pojem interpretace práva

Interpretace práva je vysoce komplikovaný a zároveň významný jev, který je nerozlučně se systémem právního regulování spojený. Bez interpretace právních norem je nemyslitelné právní regulování jako takové. Musíme však mít na paměti zásadní rozdíl při úvahách o interpretaci práva s ohledem na subjekt, který interpretaci provádí. Jinou funkci a význam má interpretace soukromá, toliko každého adresáta právní normy, a interpretace prováděná kupříkladu soudcem při závazné aplikaci práva v daném souzeném případě. Samozřejmě, že existuje ještě celá další řada různých subjektů interpretace s různými dopady a významem jimi provedeného výkladu právních norem do aplikační praxe. Od odborných posudků, přes výklad advokátem, jako specializovaným stavovským rádcem a zástupcem ve věcech právních, až po výklady prováděnými odbornou vědeckou veřejností a mnohé další. S interpretací práva také velmi úzce souvisí tzv. aplikace práva, které se budeme blíže věnovat v jiném pojednání. Na základě kvalifikace subjektu, resp. závaznosti či nezávaznosti jeho výkladu, který provádí interpretaci, můžeme dovozovat též tzv. funkce právní interpretace. Právní interpretace prováděná při aplikaci práva soudem či jiným rozhodovacím orgánem v sobě zahrnuje jednak složku kognitivní, tedy poznávací – funkce poznání obsahu právní normy, ale oproti ostatním subjektům výkladu též také funkci právo tvořící či dotvářející – vznik a tvorba judikatury a její vliv na rozhodování soudních a jiných orgánů (s výjimkou tzv. autentického výkladu samotným zákonodárcem, který ovšem u nás není používán a splývá s novelizacemi daných předpisů). Formálním pramenem práva sice judikatura a rozhodovací praxe v právním prostředí České republiky nejsou, ale fakticky jejich význam nemůže popřít žádný praktikující právník či osoba touto problematikou se zabývající. Interpretace prováděná odbornou veřejností, tedy tzv. doktrinální interpretace, může také značně ovlivňovat právně-aplikační praxi.⁴

Právo v knihách – právo v praxi

Každá právní norma, má-li být a je-li právní normou, obsahuje pravidlo regulující společenské vztahy, a to ať již mezi subjekty práva navzájem nebo jiné vztahy, jako třeba vztahy vyplývající z poměru k věcem, jiným právům či povinnostem. Právní regulování patří mezi nejzásadnější faktory, které ovlivňují realitu celé společnosti. Není ovšem namístě naznačovat, že právo je jediným, nebo snad tím nejpodstatnějším normativním systémem. Morální, osobně hodnotový systém jednotlivce a mnohé další ve své sumě představují neméně významný faktor determinující existenci dané společnosti, resp. její realitu. V ideálním případě se všechny tyto normativní systémy doplňují, resp. synergicky spolupůsobí pro blaho celé pospolitosti. Avšak s vědomím faktu, že někdy je právo na ostatních normativních systémech zcela nezávislé (např. určení strany, po které mají jezdit motorová vozidla je spíše konsensuální úzus zakotvený v závazné právní normě, než odraz morálky či nějaké hodnoty). Právo bez ostatních hodnotových systémů a opory v hodnotách vyznávaných většinou společností, s respektem k menšinám, byť by bylo sebedokonalejší, nemusí znamenat mnoho. Právní teorie anglo-amerického prostoru výstižně rozlišuje tzv. právo v knihách a právo v praxi, což představuje zásadní dichotomický problém; a to ten, že bez vyzrálé a hodnotově orientované společnosti prostý text zákona nezmůže vůbec nic, není-li jím presumovaná kvalita společenských vztahů skutečně dodržována, vynucována a většinou chtěna. V každém z

³ Autor je doktorand Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

⁴ Pro zájemce o bližší informace o třídění a druzích interpretace, stejně jako metodách výkladu odkazujeme na odbornou literaturu, základní informace viz KNAPP, Viktor. Teorie práva. Praha: C. H. Beck, 1995

odvětví práva, nebo v právním řádu jako celku se totiž, ve větší či menší míře, dá naleznout rozporuplný jev, který spočívá právě v tom, že reálný způsob uskutečňování, právní normou upravených, společenských vztahů neprobíhá zcela dle souvisejících právních norem; potažmo je tento reálný stav obcházen či jen formálně naplňován, a to bez skutečného nastoupení právní normou chtěných následků, které nespátřujeme pouze ve vzniku změně či zániku práv a povinností, ale též v těch účincích, které mají zamýšlený a chtěný pozitivní dosah. Jak již bylo uvedeno, teorie anglosaského práva označuje tento vztah rozporu či rozdílu velmi výstižně parémií: law in the books and law in action (právo v knihách a právo v akci).⁵ Nejprve se musíme zaměřit na samotný pojem rozdílu významu práva, tak jak je sděleno a práva, které se fakticky uplatňuje. Pomocným vodítkem nám též může být, v ústavní teorii známé a ryze praktické a názorné dělení na ústavy, které jsou připodobňovány šatům ve skříni. Toto připodobnění je sice zavádějící, ale jeho jednoduchost a názornost jsou velice přínosné. Tedy, v jednom případě se šaty neustále nosí a není výjimky v jejich používání, další možnosti jsou šaty, které se nosí, ale jen jako maškara, jako zástěrka, v poslední možnosti šaty jen visí ve skříni a vůbec se nepoužívají. Realita samotná může oscilovat v různých úrovních a rovinách mezi těmito jednotlivými body od jednoho pólu k druhému v různých variantách a obměnách. Navíc platí, že samotný fakt toho, že společenská realita se formuje jinak či naplňuje se v jiných způsobech, než je předjímano či preskribováno právní normou, ještě neznamená zásadní hodnotový problém. Minimálně však narušuje respekt k právnímu řádu, což může, ale nemusí, být zásadní problém. Je-li totiž právní řád sám o sobě nemorální, potom jeho nedodržování neznamená negativní hodnotový dopad, ale může dokonce mít pozitivní efekt. Tento závěr však je, či měl by být, v systému pluralitní demokracie téměř vyloučen. V různých odvětvích práva se jev rozdílu mezi tím co je stanoveno právní normou a realitou uplatňuje diferencovaně. Jsou odvětví práva, kde je faktické obcházení či jen formální dodržování litery zákona běžnější než v jiných (např. pracovní právo). Příčinou tohoto stavu je mnoho faktorů, jejichž další analýzu, s ohledem na téma tohoto příspěvku, dále nebudeme provádět.

Právní norma a interpretace⁶

Po drobném odbočení se vracíme k samotnému pojetí a významu interpretace práva. To se neobejde bez nastínění a definování některých pojmů. Právní norma může a zpravidla bývá (v našem právním prostředí) sdělována v psané podobě. Tedy samotná právní norma jako zcela abstraktní a nehmotný představitel pravidla je v určité podobě a formě sdělována (tzv. formální prameny práva, u nás např. sbírka zákonů). „*Písemné vyjádření pokrývá zpravidla jenom nevelkou část právní normy. Další její část je obvykle skryta v textu implicitně (nejen odůvodnění může být implicitní, ale i sama norma nebo její část), nebo je formulována na jiném místě zákona či právního řádu nebo musí být vyvozena zpřesněním abstraktního pravidla. Je také otázka, kde je hranice jedné právní normy a které další normy jsou natolik kontextuálně spjaty s onou normou, o níž nám jde, že je musíme také interpretovat a popř. aplikovat společně.*“⁷ Za materiální prameny práva označujeme určitý důvod či vlivy ovlivňující vznik dané normy (rozuměj jako společenská nezbytnost upravit nové formy společenských vztahů či jakékoli jiné požadavky a společenská realita jako taková, včetně lobbování). Právní norma tedy není souhrn znaků jazyka v písemné podobě, ale pravidlo samo o sobě, které je jen prostřednictvím tohoto souboru znaků sdělováno. Tím docházíme k závěru, že samotná interpretace je imanentní součástí právního regulování, jak již bylo výše naznačeno. Každé poznávání práva z jeho sdělované podoby (textu normy) v sobě nese nutně interpretaci. Sdělování práva formou písemných znaků v sobě zahrnuje zároveň nezbytnost a zároveň významný konflikt. Je norma sdělována svým vyjádřením v textu autenticky? Nedopustil se subjekt interpretující sdělovanou normu chyby či dezinterpretace? To jsou otázky, které chápeme jako nejzásadnější a které musí mít kdokoli, kdo právní text interpretuje, na zřeteli.

Interpretovat je třeba každou normu, byť by se jevila jako sebe nejjednodušší. Právní normy totiž spolu tvoří provázaný a ucelený celek, který je třeba poznávat a vykládat v souvislostech. Puristické právní teorie často říkají, že právo je nerozporný systém, protože právo v podobě právních norem se výkladem musí vždy stát nerozpornou množinou pravidel. Do značné míry je tento závěr správný, jelikož k dosažení cíle právního regulování je nezbytné vykládat právní normy souladně a bezrozporně. Na druhou stranu realita v podobě legislativní techniky či kvality právních norem je natolik rozporuplná, že často nacházíme základní konflikty jak uvnitř právního řádu jako celku, tak i v rámci jednotlivých předpisů, a někdy i ve vyjádření samotné jednotlivé právní normy. Jedním z účelů interpretace práva je právě tyto rozpory odstraňovat resp. interpretovat normy tak, aby bylo dosaženo zamýšleného výsledku či cíle (tzv. teleologický výklad).

⁵ Je dlužno dodat, že tento jev v anglosaském pojetí neobsahuje toliko negativní konotace, ale pro jeho jednoduchost je výstižné jeho použití, byť v trochu posunutém významu. Původní použití tohoto výrazu se týkalo uplatňování realismu v právu, především ve Spojených státech.

⁶ Blíže k tématu právní interpretace srov. KNAPP, Viktor. Teorie práva. Praha: C. H. Beck, 1995

⁷ I. Pelikánová. Rozum, právo a interpretace, BULLETIN ADVOKACIE 12/2010, str. 25, dostupné on-line z http://www.cak.cz/assets/ba_12_2010_web.pdf

Právní principy a základní hodnoty společnosti ve vztahu k interpretaci⁸

Interpretace práva zároveň není jen aplikací formálně logických principů. Logika se uplatní jen jako dílčí pomocný nástroj. Jelikož jsme přijali tezi, že český právní řád není hodnotově neutrální, že určité principy a zásady⁹ založené na přijatých hodnotách jsou mu vlastní, uplatní se právě i tyto zásady demokratického právního státu jako základní východiska v přístupu k samotnému výkladu právních norem. Právní akty nejvyšší právní síly (Ústava a Ústavní zákony) tedy zároveň slouží jako limitační kritérium výkladu jednoduchého práva, to znamená, že je-li možný dvojitý či vícečetný výklad dané normy, musí převážit ten, který je v souladu s těmito principy, resp. Ústavou v širším smyslu slova. Dále v jednotlivých oblastech právního řádu nacházíme základní odvětvové principy, které mimo toho, že jsou nositelem a konkretizovaným vyjádřením nejzákladnějších hodnot dané společnosti, obsahují též explikaci základních premis na kterých stojí metoda regulace daného odvětví či základ pojetí tohoto samotného právního odvětví. Například soukromoprávní metoda regulace představuje zejména rovnost účastníků, svobodnou vůli, nemo iudex in propria causa a mnohé další; oproti tomu veřejnoprávní regulace operuje s mocenskou převahou státního orgánu, což **neznamená** jeho nadřazenost, ale toliko nadřízenost. – mocenský orgán rozhoduje o našich právech a povinnostech, avšak pouze v mezích které mu stanoví zákon. Tedy obecně státní orgán může jen to co mu zákon dovolí, kdežto každý, který není v postavení orgánu nadaného státní či veřejnou mocí může vše, co mu zákon nezakazuje. Takové odvětvové principy, které jsou odvoditelné ze smyslu celé úpravy, nejenže mají normativní povahu, ale slouží především také jako interpretační nástroj při výkladu jednotlivých norem v nichž se právě tyto principy zároveň projevují a zároveň z nich jsou odvozovány.

Příklad – komplikovanosti interpretace

Na jednom zdánlivě jednoduchém příkladu si můžeme demonstrovat komplikovanost interpretace práva:

Východiska:

Trestní zákon stanoví v § 140 odst. 1, že *„Kdo jiného úmyslně usmrtí, bude potrestán odnětím svobody na deset až osmnáct let.“*

Čl. 6 LZPS¹⁰ odst. 1, 2, 3 a 4 stanoví, že: *„Každý má právo na život. Lidský život je hoden ochrany již před narozením. Nikdo nesmí být zbaven života. Trest smrti se nepřipouští a Porušením práv podle tohoto článku není, jestliže byl někdo zbaven života v souvislosti s jednáním, které podle zákona není trestné.“*

Z uvedených norem je patrné, že jsou komplementární. Listina zakazuje zbavení života jiného. Norma sice explicitně neříká, že jednání vedoucí ke zbavení života by bylo zakázané, ale z účelu a smyslu dané normy vyvodíme zákaz takového jednání obecně, mimo takového zbavení života, které není trestné (např. nutná obrana). Norma obsažená v listině však nestanovuje následky porušení, ty je třeba hledat v úpravě obsažené v jiných normách či souboru norem (trestní zákoník). Případný akt zbavení života jiného může, vzhledem k okolnostem, mít nejen Ústavní a trestněprávní důsledky, ale také soukromoprávní, jako je povinnost k náhradě škody či jiných negativních následků.

Při interpretaci je tedy vždy nutné nejen sledovat příslušné normy, ale soustředit se také na jejich význam a smysl v celostním chápání práva. Na uvedeném příkladu je názorně patrné, že při i zdánlivě jednoduché aplikaci práva, kterou v daném případě intuitivně cítíme i před samotným nalezením konkrétního právního pravidla, je nutno poměrně složitě porovnávat, nalézat odkazy a komplementárnost právních pravidel napříč zákony a napříč právní silou daných norem.

Závěr

V tomto odborném pojednání jsme se pokusili nahlédnout významu a funkci interpretace práva v některých dílčích aspektech. Tento skromný článek si vůbec nekladl za cíl pojednat o tomto komplikovaném jevu zcela systematicky a komplexně ve světle všech možných přístupů a názorů. Účelem nám bylo zejména upozornit na některé významné okolnosti a přispět dalším drobným dílem k diskusi, kterou chápeme, nejen v kontextu tématu tohoto pojednání, jako zásadní a klíčovou pro tříbení názorů na toto důležité společenské téma. Právo jest totiž *„ars equi et boni“*¹¹.

⁸ K právním principům v soukromém právu srov. HURDÍK, Jan. Zásady soukromého práva. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1998, 168 s. ISBN 80-210-2001-6.

⁹ V tomto článku chápeme právní principy a zásady jako synonyma; i když mnozí autoři je odlišují, pro potřeby tohoto textu však není tato distinkce nezbytná.

¹⁰ Listina základních práv a svobod

¹¹ Publius Iuventius Celsus, D. 1, 1, 1.; kol. 70 – kol. 140 po Kr.

Prameny¹²:

HURDÍK, Jan. Zásady soukromého práva. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1998, 168 s. ISBN 80-210-2001-6.

KNAPP, Viktor. Teorie práva. Praha: C. H. Beck, 1995

Listina základních práv a svobod

PELIKÁNOVÁ, I. *Rozum, právo a interpretace*, BULLETIN ADVOKACIE 12/2010, str. 25, dostupné online z http://www.cak.cz/assets/ba_12_2010_web.pdf

Publius Iuventius Celsus, D. 1, 1, 1.; kol. 70 – kol. 140 po Kr.

Trestní zákoník

Ústava ČR

3. O ženách (úvahy a recenze)

Byly naše prababičky feministky?

Zuzana Džbánková

Mění se role a neustále rostoucí vliv žen ve společnosti vyvolává zájem stále širšího okruhu odborníků i veřejnosti o problematiku genderu. Přesto v povědomí většinové společnosti panuje řada zažitých představ a mýtů týkajících ženské otázky, resp. feminismu. Tradičně panuje představa feministky, coby nehezké a neupravené ženy, jež získala vzdělání, nenávidí muže, ale zároveň se jako muž chová. Muži obvykle instinktivně hledají ženy, které jsou zranitelné a „křehké“ bytosti, o něž mohou pečovat. Zároveň však mají představu, že sami budou obklopeni péčí. Tuto představu ženy-feministky určitě nenaplnují. Moderní doba „produkuje“ plně zaměstnané ženy kmitající mezi prací a rodinou. Díky emancipaci ženy mají právo a přístup ke vzdělání. S tím souvisí možnost pracovního i společenského uplatnění, osamostatnění a osobní realizace, avšak zároveň také větší zatížení. Společenský pokrok ženám umožnil pracovat, ale nesejmul z nich odpovědnost a břímě péče o rodinu a domácnost.

Co si přesně představit pod pojmy feminismus či emancipace? Feminismus je společenským hnutím a ideologií spojenou s bojem žen především západního světa za rovnoprávnost. Jeho cílem je odstranění společenských vztahů, charakterizovaných převládající úlohou muže ve společnosti, hospodářství i rodině. V tomto kontextu je emancipace synonymem pojmů osvobození či zrovnoprávnění a souvisí s pojmy, jako jsou rovnost, občanská svoboda, odpor proti diskriminaci apod. Rovnost poprvé novodobě formulovala M. Wollstonecraftová v základním díle liberálního feminismu „*Obrana ženských práv*“ (1792). Dále definovala hlavní cíle a složky emancipačního hnutí a vyslovila požadavek rovného přístupu ke vzdělání pro ženy. Proslula úsilím o osvobození žen z osobní podřízenosti.

Feminismus se vyvíjel ve vlnách. První vlna feminismu byla spojena s cílem politické emancipace žen, se zaměřením na kritiku nerovnosti *de iure*. Je spojena se jmény S. B. Anthonyová, E. Pankhurstová, Ch. Pankhurstová, E. C. Stantonová. Ve druhé polovině 19. století vznikaly sociální a politické svazy žen, které se postupně radikalizovaly. Dosažením volebního práva pro ženy končí první vlna. Druhá vlna feminismu v 60. – 80. letech bojuje proti nerovnostem, jež přetrvávají, ačkoli před zákonem jsou si ženy a muži rovni. Toto období je charakteristické úsilím o „osvobození“ žen (B. Friedanová, G. Greerová, K. Millettová). Někdy se hovoří také o třetí vlně v souvislosti s počátkem v 90. letech. V této době se feministické hnutí rozdrobilo na řadu směrů zohledňujících různost žen (dle původu, věku, barvy pleti, sexuální orientace). Období umírněnějšího feminismu (od 80. let) bývá nazýváno postfeminismem (Sirůček, 2011).

Kdy se objevil zájem o ženskou problematiku u nás? Zajímavou historickou sondou do období počátků feminismu a života žen střední Evropy 19. a 20. století představuje kniha historičky Pavly Horské „*Naše prababičky feministky*“.

¹² Uváděné zákonné předpisy jsou myšleny v platném znění

Horská Pavla: *Naše prababičky feministky (Praha, Lidové noviny 1999)*¹³

Pavla Horská je absolventkou Filosofické fakulty Univerzity Karlovy, po dlouhou dobu působila v Historickém ústavu ČSAV a je autorkou řady odborných i populárně naučných textů. V knize se zamýšlí nad tím, kdy a v jaké souvislosti se začaly ženy zajímat o tzv. ženskou otázku. Co je motivovalo věnovat pozornost této problematice? Z jaké byly společenské vrstvy? Text je rozdělen do deseti částí, které se postupně přibližují ženskému údělu a počátkům snah o jeho změnu. Autorka koncentruje pozornost na situaci u nás a klade si ústřední otázku, zda je možné považovat ženy na přelomu 19. a 20. století usilující o rovné postavení ve veřejném životě za feministky či spíše „emancipistky“, jak se jim dobově říkalo.

První kapitola, která je příznačně nazvána „*Byly naše babičky feministkami?*“, upozorňuje na rozporný pohled historiků zachycující počátky zájmu o řešení ženské otázky v 19. století. Sama autorka se vydává cestou sledující osudy členek vlastní rodiny. Dochází k závěru, že ženy vychované panující kulturou té doby neměly potřebu zabývat se ženskými problémy (zejména na venkově), pokud je mohla zajistit dle tradice rodina, se kterou byly úzce svázány. V rodině hrál ústřední roli muž. Pokud rodina tohoto živitele ztratila, problémy tzv. ženské otázky byly jasně zřetelné. Rodiny se po ztrátě živitele dostávaly do těžkých situací. Ženy narážely na společenské předsudky, chybělo jim vzdělání a v důsledku toho i možnosti výdělků a obživy pro rodinu. Přesto však nadané dívky dychtící po poznání narážely na obecně panující názor, že žena vzdělání nepotřebuje, neboť její místo je u domácího krbu s dětmi po boku muže. Pouze ženám z vyšších společenských tříd bylo vyhrazeno právo využívat služeb soukromých učitelů, studovat a získat tak relativní samostatnost.

V dalších částech knihy „*Žena na veřejnosti*“ a „*Žena a společenský pokrok*“ autorka sleduje myšlenkové proudy a kulturní vlivy působící na vývoj názorů na ženskou tematiku a společenský pokrok v této oblasti. Všimá si působení žen na veřejnosti a jejich účasti na evropských charitativních aktivitách a především sleduje, jak tyto skutečnosti přijímalo a jak na ně reagovalo české prostředí.

Historicky byla dlouho jedinou společensky uznávanou úlohou ženy pouze její biologická funkce. Tzv. ženami na veřejnosti byly jen příslušnice šlechtických rodů, které zaujímaly určitou sociální pozici. Uznání jiné ženské role, nežli biologické, lze spojovat s hnutím francouzských „preciozek“ (17. století). Postupné pronikání žen na veřejnost souvisí s nástupem úspěšné buržoazie. V 18. století začaly ženy postupně pronikat do různých řemeslných profesí. Zároveň s tím však (např. ve francouzských městech) začaly působit také různá opatření proti vstupu žen do oblastí podnikání a jiných zaměstnání, kde by konkurovaly mužům. Zájem o problém rovnoprávnosti vzbudila Velká francouzská buržoazní revoluce 1789. Ačkoli v této revoluci ženy neuspěly, vydobýly si určitá práva v rámci rodiny. Bylo to např. právo na rozvod (1792), i když bylo později zrušeno. Nicméně přístup na veřejnost ženy ve většině evropských zemí zcela neztratily. V habsburské monarchii se ženy vysoké šlechty až do poloviny 19. století řídily výsadami své společenské vrstvy. Ty ženy, které byly dostatečně bohaté, žily mnohdy velmi nezávisle. Nebyly pro ně problémem ani rozvody a mimomanželské vztahy, ani přístup k vyššímu vzdělání (např. kněžna Kateřina Zaháňská). V Čechách (do přelomu 19. a 20. století) si jen nejbohatší buržoazie mohla dovolit napodobovat zvyky šlechty a trávit část roku ve městě a část na letním sídle. Středostavovští obchodníci, řemeslníci, ale i státní a zemští úředníci si své živnosti a úřady nemohli dovolit opustit. Obecně však panovalo přesvědčení, že ženská píle měla velký podíl na vzrůstajícím blahobytu měšťanstva. Zaopatřené ženy neměly potřebu zabývat se problémy společnosti a přenechávaly je mužům. Veřejného života se účastnily prostřednictvím organizování sbírek pro potřebné, ošetřováním nemocných a raněných v době válek a dalšími formami charitativní činnosti. Charitativní činnost buržoazie byla součástí její liberální politiky. Už na přelomu 18. a 19. století bylo zřejmé, že dobrovolná péče o městskou chudinu, o nezaměstnané a nemocné, je sociální nezbytností. Nebyl-li motivem soucit, pak jím byla snaha zabránit sociálním konfliktům. Charitativní a vlastenecké aktivity vedly ke vzniku ženských „jednot“ a dobročinných spolků především v hlavních evropských městech a jejich činnost je považována za „*odrazový můstek ke vzniku spolků feministického zaměření*“ (s. 22). Autorka si všimá postřehu historiků, že až do konce 19. století byla žena obvykle společností podceňována a zahalena celou řadou předsudků. Objevily se však i názory renomovaných osobností podporujících ženskou emancipaci, jako byli např. J. S. Mill nebo A. Bebel. Každá kultura, společnost i její jednotlivé vrstvy si vytvořily svá obecně platná pravidla a normy upravující vztahy mezi muži a ženami a určující obecný pohled na ženu. Je zajímavé, že tyto zvykové normy byly mnohdy k ženám shovívavější než normy zákonné. Např. zvykové právo patriarchální rodiny dávalo nadvládu mužům nad ženami, avšak postavení zkušené hospodyně na velkém statku bylo jistě pevné a do jisté míry svobodné. Proto venkov většinou neposkytoval prostor pro feministické myšlenky. Byly to ženy ve městech, které byly nuceny přemýšlet o svém společenském a životním uplatnění. Přesto ani tam nebyly feministické ideje masově rozšířeny. Koncem

¹³ Zde jde o pohled na publikaci P. Horské optikou „*mírně profeministicky orientované ženy*“. Text P. Sirůčka „*(Pra)Feminismus český aneb rozumná emancipace*“ je naopak pohledem „*(ne)mírně antifeministicky orientovaného muže*“ (poznámka redakce).

19. století a na počátku 20. stol. byla však feminismu věnována značná pozornost v tisku, což do jisté míry ovlivnilo veřejné mínění. Reakcí byl „strach z žen“, který byl patrný např. ve Francii nebo v Německu. V Německu vystoupení žen za rovná práva dokonce vyprovokovalo vlnu antifeminismu (A. Schopenhauer, F. Nietzsche).

Následující kapitoly věnuje autorka především dobovým přístupům k rodině a představám o ženské roli v rodině („*Žena v demografické statistice a v teoriích o rodině*“ a „*Svatby v Čechách a na Moravě*“). Námětem další z kapitol je ženská solidarita. Na venkově byla zažita sousedská pomoc v době porodu či nemoci, která byla ženám přinášena „*do kouta*“. Tento typ solidarity se ve městech zcela vytratil. Solidarita se objevuje v podobě charitativní činnosti a vzniku ženských spolků, jež podporovaly snahu žen opustit prostředí rodiny a podílet se na veřejném dění, případně získat přístup ke vzdělání a pracovnímu a společenskému uplatnění. Významnou představitelkou charitativních aktivit, funkcionářkou nejstaršího pražského ženského dobročinného Spolku sv. Ludmily a zakladatelkou české mateřské školky pro děti pražské chudiny byla Marie Riegrová¹⁴.

Riegrová věnovala mnoho úsilí také vzdělávání dorůstajících dívek z chudších vrstev. Filantropická činnost, jež byla v souladu se politickými zájmy evropské liberální buržoazie (rozšířit okruh vlivu na všechny vrstvy obyvatelstva), se brzy stala normou chování vlasteneckých paní a dívek celé řady českých měst. „*Vše, co bylo v druhé polovině 19. století obecně považováno za úlohu městské ženy ve veřejném dění, se mělo odehrávat ve státem kontrolovaných ženských spolcích*“ (s. 69). Podle Ženského kalendáře (1875) existovalo „*v zemích československých*“ okolo 55 ženských jednot a spolků (tj. spolky českého a případně slovenského jazyka). Převážně se jednalo se spolky pěvecké. Z výčtu spolků uvedených autorkou stojí určitě za zmínku např.: „*Spolek paní a dívek v Chrudimi (polovina 70. let), jehož náplní byla „ušlechtilá zábava, vzdělání žen a dívek, pěstování dobročinnosti a nejšířší slova smyslu*“ (s. 70). Z dobročinných a vzdělávacích spolků je možné jmenovat také „*Spolek sv. Ludmily*“ (Jindřichův Hradec), „*ženský spolek vzdělávací*“ (Týn nad Vltavou), „*Český klub dam plzeňských*“, ženský spolek „*Vlasta*“ (Žižkov), „*Spolek učitelek pražských*“ a zejména „*Ženský výrobní spolek český*“ (působící už od r. 1871). „*Spolková činnost se ve druhé polovině 19. století v životě městských žen intelektuálů a vyšších středních vrstev proplétala se vztahy přátelskými a příbuzenskými a tvořila tak náplň ženské účasti na veřejném dění společenském, kulturním i politickém*“ (s. 74). Už 90. letech 19. století považuje přes všechno „*lidumilství*“ spisovatelka a redaktorka časopisu „*Ženský svět*“ Tereza Nováková ženské spolky za prostředek žen k dosažení vlivu a moci.

Náročným životem pracujících žen 19. století se zabývá další kapitola „*Zaměstnaná žena v 19. století*“. „*V evropských velkoměstech žilo v 19. století zpravidla více žen než mužů*“ (s. 75). V západní části habsburské monarchie – Předlitavsku bylo r. 1880 11 miliónů žen. Z toho 60 % žilo v rodinách bez vlastního výdělku, 30 % se živilo prací jako dělnice, nádenice nebo služky. Zbylých 10 % mělo nejrozmanitější příjmy jako rentiérky a majitelky živností, nebo to byly výměnkářky a almužnice odkázané na milodary a veřejné podpory. Nejvíce žen pracovalo v zemědělství především jako dělnice, méně jako samostatné majitelky zemědělských usedlostí. Dále ženy pracovaly jako dělnice a nádenice v průmyslu, řemesle a hornictví, v obchodním sektoru a služky v domácnostech, „*Nejslaběji byla zastoupena povolání, která souvisela s intelektuální činností a tedy s vyšším vzděláním*“ (s. 75).

Z 10 000 samostatně výdělečně činných žen zastávalo pouze několik desítek místa úřednic nebo dílovedoucích, další byly učitelkami nebo vychovatelkami veřejných ústavů a škol. Pouze tři desítky z nich mělo zdravotnická povolání, 18 bylo duchovními a pouze 7 umělkyněmi, spisovatelkami či redaktorkami. Žádná žena té doby nevykonávala v Předlitavsku povolání vyžadující vysokoškolskou kvalifikaci. Z rakouské statistiky povolání z r. 1890 lze usuzovat: „*že většina neprovdaných žen starších třiceti let měla již tehdy samostatné postavení, že se hůře či lépe samostatně živila*“ (s. 76).

Statistická data prozrazují v zásadě dvojí alternativu života žen pocházejících z průměrné rodiny. Buď se vdát, pečovat o manžela, rodit děti, starat se o domácnost a doufat, že muž rodinu uživí. Další alternativou bylo „*zůstat neprovdaná, trpět pocitem společenské degradace a žít se dosti krušně prací vlastních rukou*“ (s. 77). Podle statistiky povolání r. 1910 také v Čechách pracovalo nejvíce žen v profesích nevyžadujících vyšší kvalifikaci. Ponejvíce to bylo v oborech, jež nevyžadovaly jinou kvalifikaci než běžné dovednosti potřebné v tradiční rodině. Už v této době však začaly ženy pronikat do škol a jako úřednice do kanceláří. Třetina ekonomicky aktivních osob v učitelských oborech byly ženy, začala feminizace školství. Ženy dělníků typicky „*mužských*“ pracovních oborů zůstávaly na přelomu 19. a 20. století doma a pečovaly o rodinu, často však pomáhaly hospodaření domácnosti tzv. „*braním práce domů*“ (s. 78), vařením a úklidem pro podnájemníky a nocležníky, praním prádla či žehlením, posluhou apod. Je zřejmé, že už před sto lety se objevuje snaha spojit tradiční rodinnou roli ženy s nutností podílet se na výživě rodiny. Byla uznána potřeba dívek po ukončení povinné školní docházky se dále vzdělávat, i když nejprve v ručních pracích, v hudbě či jazycích. Vzdělání dávalo

¹⁴ M. Riegrová - dcera F. Palackého a žena českého politika F. L. Riegrova a věrná stoupenkyně názorů B. Bolzana o nespravedlnosti bohatství a chudoby.

neprovdaným či ovdovělým ženám příležitost samostatné výdělečné činnosti. Možnosti uplatnění v ženských zaměstnáních však byly omezené.

Ve druhé polovině 19. století se ideou ženského hnutí proto stalo zvyšování kvalifikace žen. První žena absolvovala univerzitu ve čtyřicátých letech 19. století v USA, poté začaly ženy pronikat na univerzity i v Evropě. V habsburské monarchii a v Německé říši dostaly ženy přístup na univerzity až v 90. letech. Koncem století se mezi ně dostalo i několik českých vysokoškolských studentek v Praze. R. 1897 bylo ministerským výnosem povoleno řádné i mimořádné studium žen na filozofických fakultách, což umožnilo vzdělávání profesorek pro výuku na dívčích středních školách. Od roku 1900 studovaly ženy i na pražské lékařské fakultě. Už v roce 1917 byly na pražských vysokých školách zapsány stovky posluchaček. Od 60. let 19. stol. tomu však předcházelo úsilí ženských spolků o vznik vyššího dívčího vzdělávání, které bylo předpokladem vstupu na univerzitu. R. 1890 vzniklo první dívčí gymnázium Minerva. Jedenáct ze šestnácti prvních absolventek Minervy se dalo zapsat na vysokou školu. Přístup žen k vyššímu vzdělání měl řadu důsledků i pro samotné řešení „ženské otázky“. Pro vystudované ženy bylo třeba nalézt uplatnění. Ženy se stávají konkurentkami mužů v dalších profesích. Dívčí vzdělávání přispělo významně k rozšíření zdravotnické osvěty a ovlivnilo postoje žen ke každodenní hygieně. Přes nehotovost reforem ženského studia v Čechách se na přelomu 19. a 20. století mění názor společnosti na zaměstnanou ženu. Nemusí to být nutně sirotek nebo vdova, ale naopak to může být žena studovaná, samostatná osobnost uznávaná veřejným míněním.

V další části textu si Horská klade ústřední otázku, zda je přiměřenější považovat ženy druhé poloviny 19. století spíše za „*Emancipistky či feministky?*“. Těžko mít dámy z pražských, brněnských i ostatních českých a moravských ženských dobročinných spolků za feministky. „*Ale i „emancipistky“, jak se v 19. století říkalo v Čechách těm, které usilovaly o rovnoprávné postavení ženy ve veřejném životě, budily ve spořádaných měšťanských rodinách hrůzu*“ (s. 90). Obecně nebylo snadné překonat mínění středověké společnosti (zastávané církvemi i filozofii), „*že žena je od své přirozenosti lidským tvorem méně dokonalým než muž*“ (s. 90). V 18. století Ch. L. Montesquieu vyhlásil mužskou nadvládu nad ženami za tyranii. J. J. Rousseau naopak odmítl emancipační snahy jako odporující „přirozenému“ principu. Žena se účastní veřejného života jen prostřednictvím muže. Ani 19. století nemělo v otázce rovnosti žen a mužů jasno. A. Comte rovnost odmítal. Naopak spis J. S. Milla „*Poddanství žen*“, ve kterém odsuzuje nespravedlnost ponižující závislosti žen na mužích, je považován za základní dílo feminismu. Není pochyb, že tento spis ovlivnil ženské hnutí i u nás.

Autorka upozorňuje, že už na počátku 19. století B. Bolzano odkazuje mladé muže, toužící po vzdělání do společnosti starších, duchaplných a ctnostných žen. Počátky feminismu v Čechách dokládá podle Horské nedávno objevená „*encyklopedie budečských panen*“, která je spojena se jmény K. S. Amerlinga, J. Fričové, B. Rajske. Za první české feministky jsou považovány Josefa Pedálová (Dobrovlastka -jeptiška řádu sv. Alžběty) a spisovatelka Magdalena Dobromila Rettigová. Významně přispěly také Karolína Světlá a Božena Němcová. Ženskému vzdělávání napomohli Vojta Náprstek a Eliška Krásnohorská. Ve výčtu významných momentů prvopočátků feminismu nechybí „*Americký klub dam*“ (1865), který proslul jak charitativní činností, tak především ženskými vzdělávacími přednáškami a přístupem do bohaté knihovny Vojty Náprstka. Ve vznikem klubu jsou spjata jména Karolíny Světlé a Žofie Podlipské. Od r. 1873 začal vycházet první ženský časopis *Ženské listy*, jejichž dlouholetou redaktorkou se stala 1875 Eliška Krásnohorská. *Ženské listy* pod jejím vedením však patřily ke konzervativním listům. Text dále zmiňuje působení německého ženského výrobního spolku (od r. 1869) i založení českého ženského výrobního spolku (1871).

Významným úspěchem bylo otevření prvního dívčího gymnázia Minerva (1890). V předvečer První světové války se ženská otázka v Čechách dostala do každodenní politiky, žádná česká politická strana (kromě staročechů a klerikálů) „*se neodvážila neuznat právo ženy na společenskou emancipaci*“ (s. 99). „*Praha na konci 19. století byla jakýmsi feministickým centrem střední Evropy*“ (s. 99). Objevují se dokonce snahy o sblížení mezi českými a německými ženskými organizacemi. Na přelomu století má český feminismus mírný charakter. „*Politika byla ponechána několika horlivým redaktorkám ženských časopisů a sociálně demokratickým ženským organizacím*“ (s. 99 - 100). Veřejné mínění bylo k účasti žen v politickém životě shovívavější. Odpověď na položenou otázku je zřejmá: Ženy středních vrstev byly především reprezentantkami společenské pozice své rodiny, nikoli „sufražetkami či „emancipistkami“.

„*Nejblíže feministickému názoru na postavení žen v tehdejší společnosti bylo působení spisovatelky Terézy Novákové*“ (s. 102). Je jí působení v „ženském hnutí“ začalo v Litomyšli, kdy se věnovala rodině a psaní románů a povídek inspirovaných národopisnými a sociologickými výzkumy. Později, po přesídlení do Prahy, se pojetí ženské otázky T. Novákové více přiblížilo dobovému evropskému feminismu, ale v mírnější podobě.

Svébytnou otázkou reflexe ženské otázky v programech politických stran se Horská zabývá v kapitole nazvané „*České politické strany a ženy*“. Popisuje boj žen za volební právo a za další občansko-politická práva. V této souvislosti zmiňuje například činnost „Ústředního spolku českých žen“ (založen 1897), který neměl být původně politickým spolkem. Šlo o „*vybudování střediska pokrokových žen bez rozdílu společenských stavů*“ (s. 106). V čele snahy o ženský klub v Praze stála Tereza Nováková, podle které „*pokroková žena měla být ženou bez politických ambicí, toužící po vzdělání a osvětě*“ (s. 106). K této osvětě podle ní patřilo i uznání rovnosti

pohlaví. Autorka jmenuje ženy, které u nás ovlivnily boj za získání politických práv žen: Karlu Máchovou, Františku Plamínkovou, ale i Charlottu Masarykovou. První českou ženou, která se ještě „za Rakouska“¹⁵ dostala do politiky, byla Božena Viková-Kunětická (1912).

„Ženský klub český“ byl od r. 1923 samostatným odborem ústřední ženské organizace v ČSR („Ženské národní rady“) pracoval i v době okupace, ale v roce 1950 musel ukončit svou činnost, protože český feminismus se stal součástí řízené politiky Svazu žen. Předsedkyně „Ženské národní rady“ v době okupace Františka Plamínková byla popravena nacisty. Její nástupkyně Milada Horáková byla v únoru 1948 komplotem komunistických členek rady ze své funkce odvolána a popravena ve zinscenovaném politickém procesu.

Poslední část knihy P. Horské je jakýmsi přehledem či rekapitulací událostí počátků českého feminismu. „*Feministické myšlení se v Čechách objevilo, jakmile se společnost začala podobat měšťanským společnostem západní Evropy*“ (s. 115). Až do počátku 19. století bychom u nás (stejně jako v Německu) nenalezli mezi ženami nejvyšších společenských vrstev feministky podobné francouzským či anglickým preciozkám. Počátky feminismu je možné spojovat s existencí novodobého měšťanstva. Žena se cítí ostráčená, ačkoliv značně „*přispívá k rostoucímu blahobytu své třídy*“ (s. 115). Božena Němcová zdůrazňuje ženinu schopnost inspirovat muže k „vyšším věcem“.

Důležitou součástí českého feminismu v druhé polovině 19. století je ženská solidarita. Významnou představitelkou filantropie byla Marie Riegrová, pro kterou západoevropský požadavek žen na emancipaci odporuje božskému řádu. Důslednou zastánkyní ženské emancipace byla Karolína Světlá. Shledává ji především v přístupu žen k vyššímu vzdělání. Teréza Nováková se na přelomu 19. a 20. století vědomě hlásí k myšlenkám evropského feminismu. I další české spisovatelky té doby se angažovaly v rámci řešení ženské otázky, např. Eliška Krásnohorská, Růžena Svobodová. Od 70. let 19. století se pravidelně v tisku objevují zprávy o ženském hnutí ve světě. Český feminismus má od počátku spíše mírný charakter.

Období první republiky považuje autorka za „*zlatý věk feminismu v Čechách*“ (s. 116). „*Studované ženy se začaly lépe oblékat, protože na to měly více času než vdané a často také více peněz, protože čím dále tím více pronikaly do lépe placených zaměstnání. Měly také více volného času na spolky, na četbu, na cestování. I vdané ženy se začaly více věnovat veřejnému životu, protože většinu doby strávenou v manželství už nerodily děti. Na Pražském hradě sídlil prezident, který se hlásil k myšlence úplné rovnosti žen ve společnosti i v rodině. Ženy získaly v roce 1919 volební právo. V senátu, parlamentu i pražské městské radě zasedaly poslankyně za různé politické strany. I intelektuální kruhy přijaly mezi sebe ženu nejen jako muži rovnou, nýbrž i jako stejně s ním ceněnou*“ (s. 116 - 117).

Autorka však upozorňuje, že už v období tzv. 2. republiky byla práva žen opět omezována. V období německé okupace i v poúnorovém Československu se nezávislá feministická hnutí nemohla rozvíjet. Přesto se začaly objevovat dlouhodobé důsledky emancipace (rostoucí nároky na úroveň manželských vztahů, uznání hodnoty ženské práce, možnost rozhodování matek o výchově dětí apod.). Nesoulad v soužití mužů a žen se však prohloubil. Závažným sociálním problémem se stal rozvod. V otevřených západních společnostech byl důsledkem této situace od 60. let 20. století vznik nové vlny feministických požadavků. Avšak ve střední Evropě jako by feminismus vymizel. Závěrem autorka konstatuje smutný fakt, že možnost svobodně projevit vlastní názory na ženskou existenci byla po dlouhá léta v Čechách menší, než za doby našich babiček a prababiček.

Závěrem

Jak lze hodnotit výdobytky feminismu? Řada důsledků emancipace je rozporuplných a někdy i negativních. Ať už jde např. o pokles porodnosti zejména u žen s vyšším vzděláním, krizi či destrukci tradičních vztahů a hodnot (včetně silících obav ze zániku tradiční rodiny), nebo jde o důsledky vlivu převahy ženského elementu v rámci výchovného procesu mužské populace včetně problémů vyplývajících z přefeminizovaného školství. A ačkoli nároky radikálních feministek považuje dle názoru autorky většina žen za absurdní. (Požadavek pozitivní diskriminace a zavádění kvót, resp. minimálního počtu žen, jak pro zákonodárné orgány, tak v rámci soukromé sféry zpochybňují i ženy). Přesto je převážnou část dlouhodobých výsledků feminismu možno hodnotit kladně.

Pro dnešní ženu je samozřejmostí rovnost s muži před zákonem, volební právo, přístup ke vzdělání a možnost pracovního i společenského uplatnění a osobní realizace. Generová rovnost před zákonem však není garantem rovnosti v pravém slova smyslu. Svou roli hraje kultura, resp. zažitá názory, hodnoty, stereotypy a výchova. Zásadní osobní rozhodnutí v oblastech, jako je vzdělání, profesní dráha, pracovní podmínky, rodina a plodnost ovlivňují genderové role. Tato rozhodnutí pak mají fatální dopad na hospodářství a společnost jako celek. Je proto v zájmu všech, aby ženy i muži měli v různých fázích života skutečně rovné možnosti a rovnoprávnou možnost volby. Pokud ženy, jež mají stejné schopnosti, vzdělání, pracovní přípravu a stejné zkušenosti jako muži a jež dále mají stejnou produktivitu práce jako muži, dostávají odlišnou mzdu, příp. jsou jim nabízeny odlišné podmínky a příležitosti na trhu práce, např. přístup k povolání či kariérní postup v profesi, jedná se o tzv.

¹⁵ Kdy vlastně téměř neměla žádná občansko-politická práva.

ekonomickou diskriminaci. V zájmu využití ženského potenciálu v rámci efektivní alokace zdrojů potřebují ženy „přiblížit“ svět, kdy žijí jen pro rodinu, s tím, kde si budují kariéru. Moderní ženy preferují model „vyvážení“, kdy se o mateřské povinnosti dělí rovným dílem s muži, a kdy dochází k budování tzv. párových kariér. Cestu k harmonizaci rodinného a profesního života představují především flexibilní formy zaměstnání: práce na částečný úvazek, sdílení pracovního místa, pružná pracovní doba, práce z domova, práce z domova na PC, práce na zavolání). Dalšími možnostmi jsou: zavádění firemních školek či tzv. dětských skupin (Džbáňková, Sirůček, 2012). V této oblasti emancipace své úkoly ještě zcela nevyčerpala.

Knihu P. Horské „*Naše prababičky feministky*“ je možno doporučit nejen všem zájemcům o historii, sociologii a problémy feminizmu, ale i zájemcům z široké veřejnosti, pro které je zvolené téma nové. Text je psán zajímavě se zázemím hlubokých historických znalostí. Je poměrně čtivý, ačkoliv se témata prolínají a některé informace jsou zmíněny opakovaně.

Zdroje:

Sirůček, P.: Ženy v ekonomických teoriích. *Marathon*, 106, 2011, roč. 15, zvláštní číslo, s. 3 - 29. ISSN 1211-8591.

Džbáňková, Z., Sirůček, P.: Ženy a svět byznysu. Praha, 13. 09. 2012 – 15. 09. 2012. In: Löster, T. (ed.): *International collection of scientific work on the occasion of 60th anniversary of university education at Faculty of Business Economy with seat in Košice of University of Economics in Bratislava*. [CD-ROM]. Slaný, Melandrium 2012. 10 s. ISBN 978-80-86175-80-5.

Velký sociologický slovník. Praha, UK Karolinum 1996. Sv. I. ISBN 80-7184-164-1.

(Pra)Feminismus český aneb rozumná emancipace

Pavel Sirůček

Horská, P.: *Naše prababičky feministky*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999. 124 s. ISBN 80-7106-380-0.

Feministické, resp. tzv. genderové tématice, a to zejména v kontextu ženského elementu v (nejen) ekonomické vědě, včetně ekonomie feministické, byl věnován obsáhlý materiál in *Marathon*, 2011, zvláštní číslo.¹⁶ Následující recenze orientuje pozornost na zajímavou publikaci vydanou v rámci *Knížnice dějin a současnosti*. Kniha je ovšem, a to naprosto očekávaně a nikterak překvapivě, psána z profeministických pozic, kdy téměř každý počin feministického hnutí a boje za rovnoprávnost žen je více méně automaticky považován za obecné dobro a společenský „pokrok“. Pochtivě však dodejme, že autorka pravděpodobně k radikálním až fanatickým feministkám nepatří a k mnohému přistupuje i s mírně kritickým nadhledem.¹⁷ K líčení ženského údělu v době před více jak sto lety přistupuje chytře, vybavena hlubokými znalostmi. Nicméně, nebo přesněji právě proto, knížka přináší mnoho námětů k zamyšlení a nemálo různorodých inspirací. Nebyl by i pro dnešní ženy (včetně militantních feministek samotných) v řadě aspektů přínosný návrat k některým principům a idejím např. M. D. Rettigové nebo V. Lužické - coby konzervativních českých (pra)feministek?

Pavla Horská vystudovala historii na FF UK a pracovala v Historickém ústavu ČSAV. Je autorkou či spoluautorkou množství odborných textů o sociálních a hospodářských dějinách českých zemí v 19. století, zejména o dějinách průmyslu, a o historické demografii 17. - 20. století.¹⁸ Zaměřuje se také na zkoumání česko-francouzských styků. Kromě toho se systematicky věnuje dějinám žen a ženského hnutí v českých zemích, které obecněji zasazuje do kontextu vývoje střední a západní Evropy.

Představovaná kniha je charakteru především historického („*historie ženské otázky*“), dotýká se ovšem i celé řady témat filosofických, sociologických ekonomických, kulturních, politologických, antropologických, biologických aj., spojených nejenom s módní tzv. gender problematikou. Sestává z deseti nečíslovaných kapitol, krátkých poznámek (s odkazy na literaturu) a nezbytného i užitečného rejstříku. Orientace v textu samotném je

¹⁶ Sirůček, P.: Ženy v ekonomických teoriích. *Marathon*, 106, 2011, roč. 15, zvláštní číslo, s. 3 - 29. Těž viz Sirůček, P.: Ženský element v (nejen) ekonomické vědě - úvod do problematiky. *Marathon*, 105, 2011, roč. 15, č. 6, s. 6 - 16. Uvedeným tématům se věnují také texty v časopise *Acta Oeconomica Pragensia*: Sirůček, P.: Ženy a ekonomické teorie. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2011, roč. 19, č. 5, s. 87 - 100; Sirůček, P.: Feministická ekonomie. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2012, roč. 20, č. 3, s. 3 - 18, resp. seriál Ženy v ekonomii. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2011, č. 6 - dosud.

¹⁷ Přesto si neodpouští např. „povinné“ kritizování vývoje v pounorovém Československu (s. 117 aj.). Tvrzení, že ženy za první republiky byly na tom daleko lépe než po roce 1948 je přinejmenším diskutabilní (pozn. PS).

¹⁸ Např. viz první ucelenou monografii o urbanizaci v českých zemích *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa* (Horská, P., Maur, E., Musil, J., Praha, Paseka 2002).

však někdy mírně obtížnější. Na mnoha místech práci ožívují dobové obrázky, včetně maleb, reprodukcí či fotografií, a to nejenom významných ženských postav publikací zmiňovaných.

Prababičky na veřejnosti, v rodině, v zaměstnání i ve světle pokroku či statistik

Namísto úvodu kniha startuje kapitolou „*Byly naše prababičky feministkami?*“. Hned první větou autorka správně připomíná, že zabývat se „*ženskou otázkou je v současném dějepisectví jistou módou*“ (s. 5 rec. publ.). Dodejme, že nejenom „jistou“ a zdaleka nejenom v dějepisectví. Pavla Horská též úvodem konstatuje že si tohoto tématu všimají převážně ženy-historičky. A tyto všestranně dokumentují, „*čtenářsky mnohdy velmi přitažlivé*“ (dtto), okolnosti ženské existence v historii.

Nicméně přístup historiků k dějinám žen přestává „*ostatním společenským vědám ... dostačovat*“ (tamtéž). Začínají být pokládány další otázky a nastolována další témata - např. ohledně současné funkce odvěkého vztahu mezi mužskou dominancí a ženskou submisivitou u sociologa P. Bourdieua. A historikové usilovně pátrají ohledně vývoje boje za ženská práva v 19. a 20. století, včetně střídání období krotkého a bojovného feminismu atd. A autorka se snaží k tomuto přispět tím, že se pokouší „*začít aspoň u našich vlastních prababiček*“ (s. 6). Konkrétně u vlastních prababiček z matčiny strany Marie (*1843) a Terezie (*1846), které ovšem nezanechaly prázdných stop o svých názorech na ženský osud tehdejší doby. Až babička Kristina se s problémem feminismu setkává někdy kolem roku 1890, „*i když ho možná nedovedla tímto slovem pojmenovat*“ (s. 6).

Šlo o to, že ji nebylo umožněno pokračování studia na učitelském ústavu. S tím, že „*dívce náleží se provdat a ne studovat*“ (s. 7). A prostá babička Kristina přitom nemínila pohlížet „*na ženský osud jako na podřízení se nutné oběti, nýbrž jako na možnost svobodné volby*“ (dtto). Což potvrzuje, že již tehdy feministické myšlení našich prababiček v Čechách „*nebylo omezeno jen na několik protagonistek „ženského hnutí“*“ (s. 7). Což se autorka snaží celým textem doložit, včetně připomínání českých specifik. Mapuje některé „*myšlenkové proudy a kulturní vlivy, jimiž prosakovaly v tehdejší Evropě zprávy o působení žen na veřejnosti, o názorech na ženu ve světle pokrokových teorií nebo o účasti žen na evropských charitativních aktivitách. A jak je přijímalo a zpracovávalo české prostředí*“ (s. 8).

Kapitola „*Žena na veřejnosti*“ se na počátku navrácí do 17. století a v duchu některých francouzských a anglických sociologů naznačuje, kdy v evropském civilizačním okruhu „*přestala být biologická funkce ženy považována za její jedinou společností uznávanou úlohu*“ (s. 9). Být ženou „*na veřejnosti*“ na středověkých královských a šlechtických dvorech znamenalo zaujímat určitou společenskou pozici, odvozenou od role vznešených dam v reprodukci příslušné společenské vrstvy.

Podrobněji popisováno dále je hnutí „*Précieuses*“, omezené na šlechtu a měšťskou bohatou buržoazii. Prosadilo se ve Francii a Anglii a vrcholilo někdy cca v období 1650-60. „*Preciozky*“ pouštěly ihned po porodu své děti nejen z očí, ale i z mysli a přenechávaly je péči chův a vychovatelů. Chtěly přece ve společnosti něco znamenat. Některé dokonce odmítaly sňatek a rodinu vůbec. K nejznámějším „*preciozkám*“ náležela spisovatelka M. de Scudéry (1607 - 1701), usilující o prosazení feministických přístupů ve skutečném životě své doby. V lidových vrstvách „*preciozky*“ ovšem byly zesměšňovány a často skandalizováni u těch, kteří na podobný životní styl nebyli dost bohatí a dostatečně společensky nezávislí.

Kapitola pokračuje líčením boje za ženskou rovnoprávnost, včetně názorů na schopnosti žen nebo peripetií okolo možností rozvodu, ale i debat o volné lásce apod., v předrevoluční a revoluční Francii, v osvěceném 18. století i věku buržoazních revolucí či literárního romantismu první poloviny 19. století. „*I když ženy ve francouzské revoluci neuspěly, vydobily si přece jen určitá práva, a to v rámci rodiny*“ (s. 14). Ani během 19. století, ve stavovsky rozdělené společnosti, ženy „*přístup na veřejnost ve většině evropských zemích zcela neztratily, ovšem získávaly si svoji pozici jinak, než kdysi „preciozky“*“ (s. 15). Příkladem může být suverénní a oslňující šlechtična Zaháňská - coby „*obraz ideální ženy v moderní společnosti*“ (dtto) -, vykreslená (značně zidealizovaně) B. Němcovou v *Babičce*.

V polovině 19. století ženy buržoazie, stále úspěšněji se ženoucí k moci, „*povětšinou vyznávaly ideál pohodlného závětří prosperující rodiny a „přemýšletí o věcech vyšších“ ochotně přenechávaly mužům*“ (s. 17). Veřejného vystupování se ovšem nemínily vzdát zcela. Činili tak oklikou, sbírkami, ošetřováním nemocných v dobách epidemií a raněných za válek a pomocí dalších forem charitativní činnosti. Veřejnou charitativní činnost buržoazie je možno považovat za součást liberální politiky. Autorka přidává několik postřehů ohledně méně literaturou popisované situace v ženském charitativním hnutí střední Evropy, včetně široce rozvětvené činnosti spolkové. A v neposlední řadě kapitola připomíná a dokumentuje, že např. i v Praze druhé poloviny 19. století panovalo silné přesvědčení, že „*ženská píle měla velký podíl na očividně vzrůstajícím blahobytu měšťanstva*“ (tamtéž).

Zdůrazňováno je opakovaně, že odpovědi na otázku, jaká byla situace žen v různých obdobích dějin, nejsou vůbec snadné a jednoduché. Pohledem historika (a nejenom historika ženské otázky v 19. století) se mnohdy dějiny mohou jevit „*jako by byly jen dějinami mužů, i když se zdá, že k jejich osvětlení může významnou mírou*

příspěť poznání vývoje vztahu mezi oběma pohlavími“ (s. 23). Úvahy Horská završuje I. světovou válkou¹⁹, „*kteřá donutila ženy zaujmout místa, jaká si nikdy nepřály, a vystavila muže dosud nezažitým útrapám*“ (s. 27).

„*Žena a společenských pokrok*“ je název další části vyprávění o ženách, feminismu a veřejném mínění o ženách v době před sto lety, které pojednává o tématu žen a společenského pokroku. A v celé publikaci náleží k pasážím nejméně čtivým a nejvíce (snad až přehnaně) komplikovaným, kdy text skáče z jedné oblasti do druhé a udržet pozornost není právě lehké.

Zkoumán namátkou je „*fantóm moderní ženy*“, který byl v Praze počátku 20. století odlišný od Vídně (s „*misogynstvím vídeňské dekadence*“ - viz s. 28) či texty o roli manželství nebo postavení mužů v manželství a domácnosti. Čtenář se může poučit též z historie práva na rozvod manželství, kdy až „*v sekularizovaných evropských společnostech ve 20. století mohlo dojít k právnímu vyrovnání postavení mužů a žen v manželství*“ (s. 32). Odkazováno je zde na studie E. Badinterové či E. Sullerotové.²⁰ Popisovány jsou spory uvnitř západního feministického hnutí, které bylo v 70. letech 20. století rozděleno otázkou, „*zda je maskulinita biologickou daností nebo ideologickou konstrukcí*“ (s. 35). I role biologického determinismu sociobiologických teorií apod. Útržkovitě na stránkách ožívají názory „*diferencialistek*“, resp. „*maximalistek*“ (vnímaných i ve smyslu „*feministického nacionalismu*“) a pozdějších „*ekofeministek*“ 80. let, které převzaly obhajobu ženy jako dárkyně života. Pár telegrafických zmínek je věnováno feministickému hnutí v Rusku a za stalinské éry.

Kapitola ústí v řečnickou otázku: „*Čeho se dočkala žena evropské buržoazie, která ztotožnila perspektivu budoucnosti s ideou všestranného pokroku?*“ (s. 38). Zapadnout by rozhodně nemělo autorčino kritické připomenutí, že dnešní feministické organizace nemají ve svých programech heslo „*sociální pokrok*“. „*Soustřeďují se totiž většinou na to, jak definovat „jinakost“ ženy, než na to, jak si představit její úlohu v budoucích společnostech*“ (tamtéž).

Rozebírány jsou následně dobové přístupy k rodině a představy o roli ženy v rodině - v kontextu kapitoly „*Žena v demografické statistice a v teoriích o rodině*“. A vlastně i kapitolou „*Svatby v Čechách a na Moravě*“. Autorka místy (a ráda) zabrousí do historické sociologie. Velmi správně však přitom neopomíná, resp. nezavírá oči před tím, že vysvětlování jevů společenského vývoje čísly úředních statistik může být poplatné tomu, že „*sbírání údajů pro statistickou analýzu může být snadno ovlivněno představami státních úředníků o hospodářských nebo sociálních strukturách státu*“ (s. 40).²¹ Zároveň ovšem ihned připomíná demografickou statistiku, která „*pracuje s nezpochybnitelnými údaji o jevech jako je narození, smrt, případně sňatek či rozvod lidského jedince*“ (tamtéž). A tudíž se výsledky demografické analýzy ohledně životních poměrů určité doby mohou značně míjet s představami panujícími v tehdejší veřejném mínění. A proto též i historik ženské otázky se musí zajímat, „*jaký byl osud ženy očima tehdejší demografické statistiky*“ (s. 40).

Vyprávění P. Horské se odvolává na rok 1880, kdy se v Rakousko-Uhersku poprvé sčítalo obyvatelstvo podle moderních statistických metod, které dovolovaly důsledně vytřídit rodinný stav podle věku. „*Od té doby je možno z demografické statistiky českých zemí vyčíst velmi mnoho o životě našich prababiček, babiček a matek*“ (s. 40).²²

Namátkou zmiňme některé odlišnosti od dneška. Děti se rodilo mnoho a i mnoho jich v nejtěžším věku umíralo. Vyššího věku se dožívalo méně lidí, ovšem neexistovaly ani hluboké zářezy do „*stromu života*“ způsobené válkami, epidemiemi či změnami populačního klimatu, které jsou typické pro věkové pyramidy druhé poloviny 20. století. Taktéž, od třicátého roku věku, tehdy převažoval počet nikdy neprovdaných žen nad počtem neženatých mužů. Během 19. století stoupal i podíl nemanželských dětí, kdy např. v 60. letech se již 15 % dětí rodilo mimo manželství. Na tomto se nejvíce podílelo severozápadní pohraničí s převahou německého obyvatelstva a Praha. Právě vývoj nemanželské porodnosti je jedním z důkazů o změnách v rodinném životě i osudech jednotlivců. Tyto však již demografická statistika samozřejmě nevysvětlí - přináší však podněty např.

¹⁹ První světová („*Velká*“) válka přináší jistě osamostatnění žen. Muži bojovali na frontě a ženy usedávaly za volanty nákladních aut, produkovaly letadla, pracovaly jako spojovatelky na lodích, ošetřovaly raněné a vykonávaly mnoho dalších činností. „*Ženy se tehdy ukázaly jako prima chlapi*“ poznamenal spisovatel a lékař R. Gordon. Další významné proměny jsou spojeny s hlubokými dopady Velké hospodářské krize. „*Vykleštění mužské psychiky*“, proměny rodiny (rozbití hodnot tradiční rodiny), sexu, zdraví i samotných žen a mužů a vztahů mezi nimi líčí text Vodička, M.: *Den, kdy došly prachy. Jak Velká krize ve 30. letech změnila životy lidí a na co se máme připravit my*. Praha, Práh 2009 (též viz recenzi in *Marathon*, 91, 2009, roč. 13, č. 6, s. 14 - 25).

²⁰ Badinterová, E.: *XY de l'identité masculine*. Paris, 1992; Sullerotová, E.: *Pour le meilleur et sans le pire*. Paris, 1984, resp. *Quels pères? Quels fils?* Paris, 1992.

²¹ Obecněji připomeňme, že ani soudobá statistika není nikdy zcela „objektivní“ a „ne-ideologická“. Výsledek bývá ovlivněn nejenom výběrem dat, ale samozřejmě i metod, které bývají voleny a nezřídka přizpůsobovány (vědomě i nevědomě) tak, aby byl výsledek politicky přijatelný a korektní, a aby se zkoumateli hodil. Jako příklad možno uvést i většinu studií o pouze pozitivním vlivu žen např. při jejich větším procentním zastoupení ve vedení firem nebo politice. Údaje, které tuto objednávku nepotvrzují bývají ignorovány či marginalizovány.

²² S odkazy na Horská, P., Fialová, L.: Česká žena očima statistiky posledních sto let. *Historické listy*, 1, 1991, s. 8 - 17 a Horská, P.: K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století. *Československý časopis historický*, 31, 1983, č. 5, s. 711 - 743.

sociologům. Autorka dále načrtává a stručně komentuje některé trendy, včetně vývoje po II. světové válce. Např., že: „*Průměrná délka života se u žen v populaci českých zemí zvýšila z 36,4 roku v roce 1880 na 73,9 roku v roce 1980*“ (s. 44). Zajímavé je třeba i zjištění, že: „*V žádné evropské zemi nebylo v osmdesátých letech 20. století tolik ovdovělých žen starších šedesáti let jako v českých zemích*“ (s. 45). Vedle nesnadné rozlučitelnosti manželství u našich prababiček jejich život ovlivňoval i nový jev v dějinách evropských populací, a tímto se stalo plánované rodičovství.

Text detailněji připomíná tisícileté fungování tradiční rodiny „*jako celkem vyhovující společenské instituce*“ (s. 48) a proměny v Evropě, kdy tato byla nahrazena moderní rodinou. S celou řadou závažných dopadů a konsekvencí, včetně např. dopadů na výchovu dětí.

Co přináší následující kapitola o svatbách? Rekapituluje nezbytné náležitosti ohledně sňatku v Rakousko-Uhersku, jejich právní zakotvení a důsledky či srovnává počty sňatků katolických, protestantských a židovských. Ve „*starém Rakousku*“ se např. žena, která odešla od muže a neměla vlastního zaměstnání ocitá bez prostředků. Liberalizace evropské společnosti teoreticky umožnila mladým lidem volbu životního partnera. Ovšem realita byla často odlišná. Svatba se pro ženu 19. století mnohdy stávala „*symbolem vysvobození ze starostí o budoucnost, a to ne vždy jen o hmotné zajištění, nýbrž i ze strachu z životní prázdnoty, z nenaplněné touhy po lásce k muži a k dětem*“ (s. 56).

Osudy neprovdaných žen byly povětšinou považovány za politováníhodné. Ovšem zdaleka nejenom šťastně končila i mnohá manželství, kam žena vstupovala zcela dobrovolně, a z čisté lásky. Z literatury jsou známy příklady z prostředí přední pražské měšťanské společnosti - např. ztroskotání manželství a nenaplnění ideálů M. Červinkové-Riegrové, dcery F. L. Riegra a vnučky F. Palackého. Což autorka konfrontuje se zálibou „*v idylickém pohledu na středostavovskou domácnost v Čechách*“ (s. 58), kdy uvádí příklady literárních postav z českých románů a povídek. Zmiňována je v tomto kontextu také V. Lužická - coby zakladatelka českého čtení pro ženy a předchůdkyně autorek tzv. červené knihovny.

Více rigorózní názory na svatby a manželství panovaly v menších městech a hlavně na vesnicích. Což dokládá např. drama *Maryša*, o dívce přinucené k nechtěnému sňatku. Opomenout však nelze ani nemálo postav ženichů, kteří bez ohledu na city usilují o výhodný sňatek, který by zabezpečil hmotnou situaci např. statku, na kterém se chystá hospodařit. Sňatková strategie byla „*nezbytnou součástí venkovské ekonomiky*“ a i mladí se jí „*... většinou ... dobrovolně podřizovali*“ (s. 60). V lidovém mínění se přitom nejhorší budoucnost předpovídala těm manželstvím, kdy se chudá děvčata vdávala „*nad poměry*“. Připomínáno je i to, že zpravidla nešlo v prvé řadě o prosazování vůle rodičů při hledání životního partnera, nýbrž o řešení nedostatku prostředků k zabezpečení mladých rodin (a to bez pomoci rodičů, což se ale týkalo především prostředí městského). Na straně druhé „*jak na venkově, tak ve městech, se po celé 19. století a mnohde i dále v kramářských písních a jiných lidových tiskovinách a také v „černých kronikách“ novin udržovalo téma nešťastné lásky, společné sebevraždy milenců, kterým jejich rodiče bránili ve šťastném spojení*“ (s. 61).

Zmiňována jsou různá zpochybňování svátosti manželství (např. spisovatelkou R. Svobodovou²³), „*která se na přelomu 19. a 20. století objevila v měšťanském prostředí nejen na Západě*“ (s. 63). Nicméně tato „*nijak nezlehčila jedinečnost svatebního obřadu - ba právě naopak*“ (tamtéž). Hlavně na venkově svatba stále byla nejvýznamnější rodinnou slavností a její vystrojení náleželo k nejdůležitějším rodinným ceremoniálům, na kterých se podílela celá vesnická komunita. „*Svatební obřady reprezentovaly tuto společnost u navenek. Selská svatba bývala v 18. století jakousi exotickou obdobou panských slavností ...*“ (dtto). Především v odlehlejších venkovských oblastech dlouho přetrvávaly i ve způsobech pohoštění při svatebním veselí prastaré tradice.²⁴

Způsob oslav účastníky spojoval s pocity dávných generací, což nezůstávalo omezeno pouze na vesnice a malá města. V 19. století se utvářel vzor pro rodinnou slavnost v anonymním prostředí velkoměsta. „*Měšťanským ideálem se stal obřad v kostele, který byl právě pro tento účel v módě, a hostina s vybranými lahůdkami v „lepší“ restauraci či v domácnosti*“ (s. 64). Ovšem, ať se svatební hostina konala doma nebo v restauraci, receptář podávaných pokrmů byl na hony vzdálený tradičnímu venkovskému způsobu. „*Měšťané v 19. století kladli veliký důraz na dobrou kuchyni a vybrané stolování. Vystrojit svatební hostinu patřilo*

²³ Tato, snad jako nikdo jiný v české literatuře, údajně dovedla „*vyjádřit zoufalství a znechucení ženy, která na sebe bez zamilování bere manželské povinnosti do všech důsledků, protože nevidí jinou možnost, jak si v očích veřejného mínění zachovat důstojné postavení ve společnosti*“ (s. 61 - 62). Jiné hlasy (např. dobově B. Liřka) ovšem připomínají zistné důvody Růženy Svobodové (rozené Čáповé, 1868 - 1920), kdy „*její zájem o ženský osud na přelomu století nepramenil z ničeho jiného, než z nízké klepařiny, rozšířené v té době i mezi intelektuálkami*“ (s. 62).

²⁴ Viz např. etnografické popisy svatebních hostin na Valašsku z přelomu 19. a 20. století: Stůl je pokryt bílou plachtou nebo ubrusem, ale každý z hostů nemá vlastní talíř a děti ani místa u stolu. „*Sladké kaše se jedí přímo ze zapékacích forem, na Valašsku dokonce jen z jedné, společně pro každý stůl. Děti, které posedávají na zemi, jedí z dlaně, kořalky se pijí z jedné láhve, ostatní nápoje z džbánů pro několik stolovníků*“ (s. 63). Pro hostinu se zabíjel mladý kus hovězího či prase, 2 až 3 ovce a hojně domácí drůbež. Úprava masa ale byla jednoduchá, pouze k k hovězímu se podávala křenová nebo povidlová omáčka, k vepřovému zase vařené kyselé zelí. Peklo se větší množství vdolků, bábovek a dalšího kynutého pečiva, což se ovšem většinou rozdalo na výslužku.

k vrcholům kuchařského umění“ (dtto). A v tomto kontextu nelze nezmínit roli M. D. Rettigové (a její *Domáci kuchařky*²⁵), jejíž odkaz a inspirace budou blížeji připomenuty dále.

Ani ve velkých městech, přes svou rozmařilou hojnost a rafinovanost pokrmů i způsobů stolování, přitom svatby neztrácely symbolický význam vrcholné rodinné oslavy.²⁶ Štěstí a společenské povznesení ženy, která vstoupila do manželství „v západoevropské společnosti devatenáctého století nabylo na ceně tím, že potkávalo méně žen než kdy dříve“ (s. 64). Průměrný věk nevěst při prvním sňatku totiž stoupal, což mělo i dopady ekonomické. „Zatímco muži získávali prostředky pro založení rodiny, ženy si měly připravovat výbavu a žít na účet svých rodičů. Čím dále častěji ale toto životní období čekatelek sňatku přinášelo rodinám finanční problémy a nutilo je změnit názor na ekonomickou aktivitu měšťanské ženy mimo rodinu“ (s. 66).²⁷

Kapitola, v pořadí šestá, nese název „Ženská solidarita“ a pozornost zaměřuje nejprve na rituály neodmyslitelně náležejících dříve do světa venkovských žen v Čechách a na Moravě. Šlo např. o to, kolikrát navštívit rodičku, jaké jídlo jí má být přineseno „do kouta“ po porodu apod. „Při všech mimořádných událostech vesnických rodin se vyžadovala účast a podpora přátel a sousedů, kterou zpravidla zprostředkovávaly ženy, protože vládly ve svých domácnostech nad spíží“ (s. 67). Každá z nich podle možnosti poslala trochu potravin, když se rodina přátel nebo sousedů nějakým neštěstím ocitla v nouzi. Ve městech tomu ale bylo jinak. „Městská žena z velké části ztratila zodpovědnou úlohu ženy zemědělce, jejíž povinností bylo bdít, aby zásoby potravin vystačily do příští sklizně a aby se neznehodnotily špatným uložením. Ve městě úlohu rodinných zásob převzal neustále doplňovaný obchod s potravinami“ (tamtéž). Problém výživy se stal otázkou finančního zabezpečení rodiny - a to bylo starostí živitele, tedy většinou muže.

Městská rodina se uzavřela do sebe, snažila se o udržení svého společenského statutu a do problémů ostatních rodin své společenské skupiny se nevměšovala. Město přitom bylo dějištěm velkých sociálních kontrastů, které vesnice v tak veliké míře neznala. Nutností se tak stává veřejná charitativní činnost. Nejenom z důvodu křesťanské povinnosti, nad čímž bděla církev, ale i kvůli důvodům politickým, když hrozilo vyhocení sociálních konfliktů. Nejkřiklavější případy hladovění práce neschopných, nemocných či přestárých tak řešila charita, jejímž zdrojem byly veřejné sbírky, organizované soukromými dobročinnými spolky.

Právě ženské dobročinné spolky 19. století v Praze i na venkově publikace představuje. Např. nejstarší pražský ženský dobročinný Spolek sv. Ludmily, kde začínala kariéru funkcionářky také „věrná stoupenkyně názorů Bernarda Bolzana o nespravedlnosti bohatství a chudoby“ (s. 68) a neúnavná organizátorka a aktivistka dobročinnosti Marie Riegrová, dcera F. Palackého. Zasloužila se, mimo jiné, o založení české mateřské školky v Praze pro děti pražské chudiny podle francouzského vzoru, mnoho úsilí věnovala i vzdělání dorůstajících dívek z chudších vrstev.

Připomínána je existence mnoha dalších spolků - např. „Téměř v každé pražské čtvrti existovaly ve druhé polovině 19. století spolky žen židovských průmyslníků, obchodníků a advokátů na podporu židovské chudiny, vybavování chudých židovských nevěst, pohřbívání nemajetných židovských spoluobčanů“ (s. 69). „Vše, co bylo ve druhé polovině 19. století obecně považováno za úlohu městské ženy ve veřejném dění, se mělo odehrávat ve státě kontrolovaných ženských spolicích“ (tamtéž).

Ve druhé polovině 19. století fungovaly desítky ženských jednot a spolků, které byly většinou spolky pěveckými. Tyto se podílely na „šíření vzdělanosti jazykem českým mezi ženskými ...“ (s. 70) v Brně, Berouně, Jaroměři, Chotěboři, Kroměříži, Rokycanech, Hradci a mnoha jiných místech. „Centrem veškeré ženské spolkové činnosti v českých zemích byla však především Praha“ (s. 71). Motivem ženského sdružování byla od počátku „touha dostat se z uzavřeného prostředí rodiny mezi sobě rovné a podílet se nějak na veřejném dění“ (s. 72). V té době byl ženám zakázán přístup do politických spolků, a tudíž matky a dcery z měšťanských rodin se rády podílely na činnosti charitativní. Nicméně postupně se o ženské spolky začínají zajímat politické strany a mnohé jejich členky se začínají zajímat o politiku, včetně aktivit zahraničních feministek (např. v době bojů za volební právo žen v habsburské monarchii).

²⁵ „Šestnácté vydání ... z roku 1886 doporučuje pro svatební hostinu výběr ze šestnácti chodů slaných jídel a z třinácti chodů „pamlsků“ (s. 64). Na „velké tabuli“ nechyběly různé polévky, sardelové taštičky, uzený jazyk, stočené selátko s rosolem, marinovaný úhoř a pstruzi, kuřata s lanýží nebo se žampiony a s račími ocásky, faširovaná kapusta neb špenát s klobáskami, hovězí maso s nějakým okolkem a k němu rozličné omáčky, pečeně, telecí kýta, husičky nebo kachny, zajíc, kančí, srnčí kýta, zadělávaná zvěřina s okolkem z máslového těsta, kyselé okurky a červená řepa, kyselé saláty, kompoty, čokoládové a piškotové nákypy, koláče, dorty, cukrovinky nebo citrónový a kávový rosol. Kuchařky obsahovaly návody a doporučení i k pořadí servírovaných pokrmů.

²⁶ „Zatímco však na vesnici byla svatba především slavností rodiny a jejich prastarých tradic ..., ve městech šlo o slavnost nevěsty, její největší den v životě, kdy ... byla vystavena na odiv davu zvědavců, z nichž málokdo znal ji či její rodinu. Městskému publiku nepředstavovala nevěsta sama sebe jako individualizovanou osobnost, nýbrž výjimečnou životní událost, jakou byla svatba, která ženu v očích společnosti povznášela“ (s. 64).

²⁷ „Ve veřejném mínění totiž až do přelomu 19. a 20. století v Praze, stejně jako v jiných českých městech, převládala představa, že žena z měšťanských kruhů nemůže dosáhnout sebeuspokojivého uplatnění bez svatby, bez muže a bez vlastní domácnosti“ (s. 66). Což byl názor nejenom církvi, ale i dobové vlivných filozofů, kdy např. A. Comte odmítal rozvod a zavrhoval jakoukoli ekonomickou aktivitu ženy mimo rodinu.

Na otázku, zda politizaci ženských spolků mizí ženská solidarita (která právě těmito spolky byla ženě zprostředkována v anonymním prostředí velkoměst), text připomíná, že mimo působnost uvedených spolků však ve druhé polovině 19. století zůstává většina městských žen. Ženy z nejpočetnějších městských vrstev „... si většinou vytvořily vlastní svět, v němž politika byla přenechána mužům ...“ (s. 72). A dále autorka konstatuje, že ženy z vrstev chudších se ve městech nemohly příliš spoléhat na projevy solidarity ze strany sousedů, a ani příbuzných, kteří zůstali na venkově, nebo bydleli ve vzdálené čtvrti. Jedině na menších městech se v 19. století ještě udržela instituce kmotrovství, které bylo považováno za křesťanskou službu a odmítnutí bylo chápáno jako urážka.

„Spolková činnost ve druhé polovině 19. století se v životě městských žen intelektuálů a vyšších středních vrstev proplétala se vztahy přátelskými a příbuzenskými a tvořila tak náplň ženské účasti na veřejném dění společenském, kulturním i politickém“ (s. 74). Spolková činnost přitom skýtala východisko z jednotvárných a časově náročných domácích povinností, které tyto ženy stále považovaly za svůj hlavní úkol. „Neudomácnila však v městském prostředí pocit nevyhnutelné solidarity žen v obtížných životních situacích, který zůstal omezen na malé venkovské lokality a uchovával se tam mnohdy až do nedávné doby“ (ditto).

A tak tím větším otřesem se stává pro městskou ženu nástup do zaměstnání mimo rodinu, do továren, dílen či obchodů. Do zaměstnání ve druhé polovině 19. století s dlouhou pracovní dobou, která zaměstnané ženě téměř zcela vyčerpala čas. „V zaměstnání čekala sice ženu jiná forma solidarity spolupracovnic či kamarádek, ale ta smíšená s pocitem stále konkurenční hrozby na pracovním trhu nikdy nemohla nahradit spontánní projev na oplácení nečekající ženské solidarity v rodině či v sousedství“ (s. 74). A právě nejrůznější peripetie zaměstnané ženy tehdejších časů líčí kapitola „Zaměstnaná žena v 19. století“.

V 19. století žilo zpravidla v evropských velkoměstech více žen než mužů, s výjimkou Říma s velkým počtem církevních hodnostářů a jejich služebníků. Službu v měšťanské domácnosti v 19. století stále častěji vykonávaly ženy, a to nejčastěji z venkova. Nejinak tomu bylo i ve velkých městech habsburské monarchie. „V roce 1880 z 11 miliónů žen v celé západní části habsburské monarchie - v Předlitavsku - žilo 60 % v rodinách bez vlastního výdělků, 30 % se živilo prací svých rukou jako dělnice, nádenice nebo služky a zbylých 10 % mělo nejrozmanitější příjmy jako bohaté rentiérky a samostatné majitelky živností, ale také jako výměnkářky a almužnice odkázané na milodary a veřejné podpory“ (s. 75). Následně je podrobněji představována struktura výdělečných žen (nejvíce bylo dělnic v zemědělství), včetně připomenutí toho, že: „Ani jedna žena v Předlitavsku nezastávala povolání, pro něž se vyžadovala kvalifikace vysokoškolského studia“ (tamtéž).

Na základě rakouské statistiky z roku 1890 autorka usuzuje, že většina neprovdaných žen starších třiceti let už měla samostatné postavení, resp. se samostatně živila a „nežila jako přebytečná příbuzná v rodině“ (s. 76). Ve věkové pyramidě z roku 1880 pak většinu vdaných žen reprezentovaly ženy v domácnosti bez vlastního výdělků. „Ze statistiky povolání vyplývá tedy v zásadě dvoji alternativa osudu dcery z tehdejší, co do majetku a vlivu, průměrné rodiny: vdát se, pečovat o domácnost a manžela, rodit děti, starat se o ně a bezmocně očekávat, že muž rodinu jakž takž uživí nebo zůstat dlouho či navždy neprovdaná, trpět pocitem společenské degradace a žít v se dosti krušné práci vlastních rukou“ (s. 77).

Ze statistik či zpráv živnostenských inspektorů z přelomu 19. a 20. století též vyplývá, že časté bylo „brání práce domů“ (vaření, praní, pletení, vyšívání pro jiné, posluha apod.). Především u žen dělniců, kteří po provdání zůstaly v domácnosti. Rozšířeny po celých českých zemích byly nejrůznější kurzy a učitelky ručních prací. Připomínán je i postupný nástup žen jako učitelek do škol (coby již počátek feminizace oboru) a úřednic do kanceláří. Leč ještě statistiky z roku 1910 potvrzují, že „nejvíce žen pracovalo v těch oborech, které nevyžadovaly jinou kvalifikaci než dovednosti, jež žena ovládala už v tradiční rodině“ (s. 78).

„Nikoli náhodou se proto ideou ženského hnutí druhé poloviny 19. století stalo heslo zvyšování kvalifikace žen pro povolání“ (s. 80). Mnohdy se k tomu přidružovalo též přesvědčení, že žena touží po stejném vzdělání, jaké mohl v její době dosáhnout muž, aby došla stejného životního naplnění jako on. Už jen představa, že se ženě „upírá blaho ... začala u mnohých žen druhé poloviny 19. století budit pocity nenapravitelné společenské křivdy“ (ditto). Do konce 19. století nebyl přitom ženám, především z vyšších společenských vrstev, zapovězen přístup ke vzdělání vůbec. „Neměly však možnost studovat na středních a vysokých školách za stejných podmínek jako muži. Tím ovšem přicházely o významné sociální privilegium, které do té doby měli pouze muži“ (s. 81).

V habsburské monarchii v Německé říši se ženy na univerzity dostávají v 90. letech 19. století. Od roku 1897 je ministerským výnosem povoleno řádné i mimořádné studium žen na rakouských filozofických fakultách (vzdělávajících např. profesorky pro výuku na dívčích středních školách). Od roku 1900 studují ženy i na pražské lékařské fakultě. Na další školy však získávají přístup až po zániku monarchie. Přitom: „Vysokoškolské studium žen vedlo ... v Čechách od samého počátku k získání celoživotního povolání“ (s. 84).

Významnou roli sehrály i první dívčí střední školy - v čele se spolkem „Minerva“. Vznikala dívčí lycea i „Dívčí akademie“, zdokonalující středoškolské vzdělání dívek, která ovšem neumožňovala složení maturity, opravňující ke vstupu na vysokou školu. Vyšší dívčí vzdělání ve druhé polovině 19. století bylo nesoustavné a bylo třeba vnést do něho určitý řád. Přístup žen k vyššímu vzdělání měl přitom mnohé závažné teoretické i

praktické důsledky „pro samotné řešení „ženské otázky““ (s. 88). I přes nehotovost reformou ženského studia v Čechách před I. světovou válkou autorka, v využitím hesla o zaměstnání žen v *Riegrově slovníku naučném* z roku 1878, rekapituluje: „Zaměstnaná žena v českých zemích v předvečer První světové války už nemusela nutně být ženou „vykořisťovanou“²⁸ kapitalisty či rodinou. Nemusela být vdovou či sirotkem bez jmění, ale mohla být i ženou studovanou, intelektuálkou a samostatnou osobností uznávanou veřejným míněním. Tato skutečnost měla nesporný vliv i na změnu obecného názoru na ženskou otázku“ (s. 89).

Feministky či emancipistky?

Jednou z hlavních, a vlastně i prvních otázek, které si historička Horská pokládá je, zda ženám druhé poloviny 19. století, resp. přelomu 19. a 20. století odpovídá termín feministka. Nebo, zda není přiměřenější a výstižnější hovořit o emancipistkách, jak byly nazývány ženy usilující o rovné postavení ve veřejném životě. Explicitně se k tomuto vyjadřuje v kontextu stejnojmenné osmé kapitoly („*Emancipistky či feministky?*“).

„Mýlil by se ten, kdo by považoval dámy z pražských, brněnských či ostatních českých a moravských ženských dobročinných spolků za feministky. Ale i „emancipistky“, jak se v 19. století říkalo v Čechách těm, kteří usilovaly o rovnoprávné postavení žen ve veřejném životě, budily ve spořádaných měšťanských rodinách hrůzu“ (s. 90). Ovšem ani jinde v Evropě nemělo být snadné překonávat „obecné mínění středověku, zastávané jak křesťanskými církvemi, tak scholastickou filosofií, že žena je od své přirozenosti lidským tvorem méně dokonalým než muž“ (tamtéž).²⁹

Mezi zajímavé střípky prvopočátků feminismu v Čechách (o kterých však chybějí podrobnější písemné zmínky) publikace řadí B. Bolzana, který na počátku 19. století radil „mladým mužům, toužícím po vzdělání, aby vyhledávali společnost starších, duchaplných a ctnostných žen“ (s. 91).³⁰ Připomínána je zevrubněji taktéž „encyklopedie budečských panen“, resp. kroužek dívek, které se scházely od roku 1841 „u Johany Fričové, manželky pražského advokáta Josefa Friče, na všeobecných vzdělávacích přednáškách Karla Slavoj Amerlinga ...“ (dtto). Za české „protofeministky“ jsou pak označeny díla „dnes téměř úplně zapomenuté jeptišky řádu sv. Alžběty Marie Antonie, řečené Dobrovlastky, občanským jménem Josefy Pedálové (1780 - 1831) a známější litomyšlské vlastenky Magdaleny Dobromily Rettigové ...“ (s. 93). Některé práce (např. historičky počátků ženského hnutí v Čechách V. Kučerové³¹) obě spisovatelky považují za první české feministky.³²

Mateřskou obětí se stalo módní opěvovat v duchu romantického vlastenčení - často „bývá citována báseň Boženy Němcové věnovaná českým ženám“ (s. 94). Karolína Světlá³³ ale již přistupuje „k ženské otázce ne jako k předmětu utopického blouznění, nýbrž jako k velkému sociálnímu problému své doby“ (s. 95). Rekapitulovány jsou dále dobové peripetie ohledně některých literárních děl či příspěvků do novin a časopisů i důležité působení Amerického klubu dam, založeného roku 1865, který bývá pokládán za nejdůležitější český feministický spolek. Na přelomu 60. a 70. let pražským paním a dívkám z českých spolků vystává konkurence v německém ženském spolkovém hnutí.

Čas plyne a postavení žen, např. v oblasti vzdělání, se postupně zlepšuje, a tak ještě „za života Karolíny Světlé, v roce 1890, byla mnohaletá námaha funkcionářek ženských spolků korunována úspěchem. V Praze bylo

²⁸ Slovo „vykořisťovanou“ Horská uvádí v uvozovkách. Zřejmě, aby se dostatečně distancovala od marxismu, který pro svůj věk však přitom znát jistě musela. Z marxistického pohledu ovšem ženy-nevlastnice výrobních prostředků za kapitalismu vykořisťovány jsou i bez uvozovek. Dodejme, že práce P. Horské se též důsledně vyhýbá nejen kategorii vlastnictví, ale i třída. Což je společné např. i pro studie sociologa J. Kellera (pozn. PS).

²⁹ Text zde neopomijí J. S. Milla a jeho spis *Poddanství žen*, který si i v Praze našel čtenáře, ač byl do češtiny přeložen až v roce 1890. Spis se rozšířil v 60. letech 19. století po celé Evropě a „brojil proti do nebe volající nespravedlnosti, že stvoření tak dokonalá, jako jsou ženy, mají žít v ponižující závislosti na mužích“ (s. 91). Dodejme, že na samotného Milla měla velmi značný vliv jeho partnerka a později i manželka Harriet Taylorová-Millová (1807 - 1858). Tato britská autorka publikující v oblasti sociálně-politické filozofie ve svých článcích a esejích zasahovala též do ekonomie. Sehrála důležitou roli v hnutí za zrovnoprávnění žen a bývá označována „za jednu z hlavních postav, které utvářely veřejné mínění v pozdní viktoriánské éře“. Známost se stala hlavně díky vlivu na J. S. Milla, se kterým jí pojilo nejenom tvůrčí partnerství. Podrobněji viz Sirůček, P.: Ženy v ekonomii - H. Taylorová-Millová a M. Fawcettová. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2012, roč. 20, č. 2, s. 93 - 100.

³⁰ S odkazem na Horská, P., Pešková, J.: Rozhovor mezi filosofkou a historičkou o ženské otázce v Čechách. *Filosofický časopis*, 40, 1992, s. 757 - 768.

³¹ Kučerová, V.: *K historii ženského hnutí v Čechách (Amerlingova éra)*. Brno, 1914.

³² Za první českou feministku moderního ražení bývá neřídka pokládána Františka Plamínková (1875 - 1942). Politička (strany národně socialistické), novinářka, učitelka a přední bojovnice za práva a rovnoprávnost žen se významně angažovala i v mezinárodních ženských organizacích. Byla zastřelena za heydrichiády. Blíže např. Hendrychová, S.: Františka Plamínková. In: *Diář Slavné ženy střední Evropy 1998*. Praha, profEm 1998. Plamínkové se věnuje i recenzovaná publikace v pasáží o politických stranách a ženách.

³³ Vlastním jménem Johana Rottová, provdaná Mužáková (1830 - 1899). Jako spisovatelka je označována za zakladatelku českého vesnického románu. Byla členkou několika emancipačních spolků. V roce 1871 zakládá Ženský výrobní spolek český, který i několik let řídí. Cílem byla pomoc dívkám z chudých rodin - vzděláním a prací. Spoluzaložila Americký klub dam. Působila i jako novinářka, jejím hlavním tématem bylo postavení ženy.

otevřeno dívčí gymnázium a ještě před koncem století vstoupily jeho první absolventky na univerzitu“ (s. 99). Ovšem naděje na stejné vzdělání s muži otevřela další problém: „bude-li mít žena stejné postavení a povolání, musí přece mít i stejná občanská práva!“ (tamtéž). A tudíž v „předvečer První světové války se žádá česká politická strana, až na staročechy a klerikály, neodvážila neuznat právo ženy na společenskou emancipaci“ (dtto).

Praha se na konci 19. století dokonce stává „jakýmsi feministickým centrem střední Evropy“ (s. 99). Mezi českými a německými ženskými organizacemi dochází dokonce i k chabým pokusům o sblížení v rámci mezinárodního organizování žen pro boj za volební právo. „Na přelomu 19. a 20. století však slovo „sufražetka“ - bojovnice za volební právo žen - nabylo v Praze významu jisté extravagance, které se měšťánské ženy z dobré společnosti vystříhaly“ (s. 99). „Politika byla ponechána několika horlivým redaktorkám ženských časopisů a sociálně demokratickým ženským organizacím. Ani nová generace českých spisovatelek po smrti Karolíny Světlé neholdala převzít prapor bojovnic za ženská práva“ (s. 99 - 100).

K účasti žen v politickém životě se ale veřejné mínění v předvečer I. světové války stavělo příznivěji.³⁴ Od roku 1907 pak všem politickým stranám v Předlitavsku muselo začít záležet na politické orientaci žen. Od tohoto roku totiž poprvé muži volili podle všeobecného rovného hlasovacího práva. „Ženám bylo sice volební právo odepřeno, ale prozíraví politikové museli počítat s tím, že se možná v dohledné době setkají u volebních urn až s dvojnásobným počtem voličů s nevypočitatelnou reakcí. Bylo těžké odhadovat politickou orientaci žen ...“ (s. 101).

„Pražská žena, stejně jako v mnoha velkých a větších městech Čech a Moravy, vystupovala na veřejnosti sice od osmdesátých let 19. století stále častěji, avšak většinou ne jako „emancipistka“ či „sufražetka“, nýbrž jako reprezentantka společenské pozice své rodiny“ (s. 101). Nejblíže feministickým názorům na postavení žen v tehdejší společnosti mělo působení spisovatelky Terézy Novákové (1853 - 1912). Postupně se její „pojetí ženské otázky přiblížilo tehdejšímu evropskému feminismu, byť v jeho umírněnější podobě“ (s. 103). Své příspěvky věnovala i nejožehavějším problémům ženské existence, včetně umělého přerušování těhotenství z jiných důvodů než zdravotních apod. „Svými názory ... byla ovšem ... teprve na rozcestí mezi emancipačními snahami žen devatenáctého století a politickým feminismem předvečer První světové války. Uzavírala tím kapitolu slavných spisovatelek bojovnic za ženskou emancipaci a zároveň naznačovala, kam se asi bude ubírat příští vývoj českých „emancipistek““ (s. 104).

Vedle, v předchozích kapitolách zkoumaných témat ženské solidarity, resp. snah ženských spolků vybojovat ženám patřičný podíl na veřejném dění, případně získat přístup ke vzdělání, je svěbytnou otázkou reflexe ženské otázky v programech politických stran. Pavla Horská detailněji vypráví i o boji žen za volební právo a za další občansko-politická práva.

Jak ženy přímo mluvily do politiky, a jejich politické zviditelnění, líčí předposlední kapitola „České politické strany a ženy“. Třeba neptány, mluvily ženy v Čechách do politiky vlastně odjakživa. „Přinejmenším vždy, když šlo o mínění davu, v němž nikdy nechyběl podíl žen“ (s. 105). V půlstoletí, které uplynulo od roku 1848 do roku 1897 (kdy se uskutečnil první sjezd československých žen), „byla sice účast žen v politických spolicích v Rakousku zakázána, ale to nikterak neznamenalo, že by se české ženy politického života nezúčastňovaly ...“ (s. 105 - 106). Především ženy politiků, intelektuálů a bohatých měšťanů, „jejichž otcové a mužové získávali v české společnosti postupně stále více moci a vlivu, začaly mít jiné starosti, než měla v 60. a 70. letech paní Riegrová, hlava dobročinných akcí pražských dam“ (s. 106).

Na sjezdu v roce 1897 je ustaven Ústřední spolek českých žen, který neměl být spolkem politickým. Hlavní účelem spolku, i dle mínění velké části aktivistek samotných, mělo být vybudování střediska „pokrokových“ žen bez rozdílu společenských stavů. „Pokroková“ žena přitom měla být, podle T. Novákové, „ženou bez politických ambicí, toužící po vzdělání a osvětě. K této osvětě patřilo i uznání rovnosti obou pohlaví“ (dtto). V tomto s ní byla zajedno např. i Ch. Masaryková.³⁵

Choť T. G. Masaryka se také, a to díky stykům s malostranskými sociálními demokratkami, sprátelila „s dnes téměř pozapomenutou vůdkyní dělnických žen - Karlou Máchovou“ (s. 107). Potřebu politické angažovanosti žen otevřeně hlásala F. Plamínková, které obdobně jako Máchová začínala a pracovala jako učitelka. Za předsednictví Plamínkové vzniká v roce 1905 v Praze Výbor pro volební právo žen. Nebyl organizován formou spolku a mohl tedy vyvíjet i činnost politickou. V roce 1908 před volbami Plamínková v bouřlivé diskuzi bouřlivě volá: „Ženy dnes nestojí nad stranami - ale stranou!“ (s. 110). Při volbách do

³⁴ „T. G. Masaryk v Americké přednášce v roce 1907 míní, že časy se mění i pro ženy, které se až dosud nemohly v politice uplatnit, protože politika byla stále ještě zbytkem starého vojenství: „něčeho násilnického; a tak jako ženy byly vyloučeny z vojenství, byly vyloučeny i z politiky““ (s. 100).

³⁵ Charlotte Garrigue Masaryková (1850 - 1923) - manželka prvního československého prezidenta. Podporovala rozvoj českého ženského školství. Působila v Americkém klubu dam, žižkovském spolku Domovina pro záchranu svedených děvčat nebo v ženské sekci Sokola. K českým feministkám bývá řazena také jejich dcera Alice Masaryková (1879 - 1966), která usilovala o zlepšení sociální pozice žen a bojovala za jejich vzdělání. Veřejně se angažovala, byla zakladatelkou a první předsedkyní Československého červeného kříže atd.

zemského sněmu v roce 1908 neprošla žádná z kandidátek, ani K. Máchová za sociální demokracii ve volebním obvodu Hradčany. Až Božena Viková-Kunětická (1862 - 1934), manželka úředníka cukrovaru v Českém Brodě, má úspěch (ve volebním obvodu Mladá Boleslav - Nymburk) při doplňovacích volbách do Českého zemského sněmu za zemědělského poslance v roce 1912. Viková-Kunětická³⁶ tehdy poráží K. Máchovou. A stává se první ženou poslankyní.

Kapitola následně telegraficky zmiňuje některé další významné události ohledně účasti žen v české politice, a to s přesahy do dob první republiky, resp. do i za II. světovou válku. Neopomíná aktivity „učení učitelek“ (viz s. 111 - 112) nebo ženského klubu, který se od roku 1923 stal samostatným odborem ústřední ženské organizace v ČSR - „Ženské národní rady“ (s. 112). A připomíná, že v čele Ženské národní rady stála coby předsedkyně F. Plamínková, která je v 67 letech za heydrichiády popravena. Její nástupkyní v čele Ženské národní rady se stává Milada Horáková ...

„Zlatý věk feminizmu v Čechách“ je název poslední kapitoly, spíše však krátké závěrečné rekapitulace a především stručného naznačení dalšího vývoje, směřování i osudu ženského hnutí u nás. „Feministické myšlení se v Čechách objevilo, jakmile se společnost začala podobat měšťanským společnostem západní Evropy“ (s. 115). Česká vlastenecká společnost hledala i své vzory žen, obětujících se na oltář vlasti - a neváhala inspirace hledat i v Prusku a jiných německých zemích. Ve středověkých dobách se mezi šlechtičkami nacházela řada individualit, které byly společností oceňovány. „Zato v novodobém měšťanstvu se žena cítí odstrčena přesto, že vydatnou měrou přispívá k rostoucímu blahobytu své třídy. Proto ta myšlenka ženské oběti pro blaho bližních, již muž podle názoru žen není schop“ (s. 115). Ve 40. a 50. letech 19. století si česká vlastenecká společnost plně uvědomuje možnosti, které skýtá touha měšťanských dcer a manželek po oběti. „Jediná Božena Němcová domýšlí dále. Společnost nepotřebuje ani tolik ženinu nezištnou obětí, jako ženinu nenahraditelnou schopnost inspirovat muže k „vyšší věci““ (s. 115). Horská se domnívá, že „v této myšlence je třeba spatřovat jeden z pozoruhodných momentů nejen českého, nýbrž i evropského feministického myšlení“ (tamtéž). A nelze s ní nesouhlasit.

Ve druhé polovině 19. století je důležitou stránkou českého feminizmu ženská solidarita. „Marie Riegrová považuje západoevropský požadavek emancipace ženy za odporující božskému řádu světa, ale snaží se zachránit důstojnou existenci pro co nejvíce chudých dívek, nasycit co nejvíce děti matek zoufalých si bídou“ (s. 115). „Karolína Světlá je uvědomělou bojovnicí za ženskou emancipaci, již vidí především v dosažení přístupu žen k vyššímu vzdělání“ (dtto). Na přelomu 19. a 20. století se k myšlenkám evropského feminizmu hlásí Teréza Nováková. Usilovnou a velmi konzervativní pracovníci na poli ženské emancipace je Eliška Krásnohorská.³⁷ Jiná spisovatelka Růžena Svobodová „vidí sice ve výsledcích ženské emancipace především pedantství učení žen, ale ve svých povídkách a románech dovede jako málokdo popsat bezvýchodnost situací ženy své doby, která touží po ideálním partnerovi, ale nemůže jej nalézt, protože ztratila víru v jeho ideální vlastnosti“ (s. 116). Všechny významné české spisovatelky 19. a počátku 20. století se „at' tak, či onak ... angažovaly v otázkách ženské existence a ženského myšlení“ (tamtéž).

Od 70. let 19. století politické deníky (Národní listy apod.) v Praze přinášely zprávy o ženském hnutí ve světě. „Na přelomu 19. a 20. století přicházely v některých obdobích zvěsti o sufražetkách téměř denně“ (s. 116). Svě vyprávění P. Horská zakončuje tím, že nastoluje poněkud diskutabilní tezi: „Zdá se, že první republika se stala dodnes nepřekonaným „zlatým věkem“ feminizmu v Čechách. Studované ženy se začaly lépe oblékat, protože na to měly více času než vdané a často také více peněz, protože čím dále tím více pronikaly do lépe placených zaměstnání. Měly také více volného času na spolky, na četbu, na cestování. I vdané ženy se začaly více věnovat veřejnému životu, protože většinu doby strávené v manželství už nerodily děti. Na Pražském hradě sídlil prezident, který se hlásil k myšlence úplné rovnosti žen ve společnosti i v rodině. Ženy získaly v roce 1919 volební právo. V senátu, parlamentu i pražské městské radě zasedaly poslankyně za různé politické strany. I intelektuální kruhy přijaly mezi sebe ženu nejen jako muže rovnou, nýbrž i jako stejně s ním ceněnou“ (s. 117).

Pak ovšem brzy přichází tzv. druhá republika, kdy se začaly sílit např. tendence k omezování práv ženy na vlastní zaměstnání nebo začaly mizet ženy z veřejných služeb ve prospěch mužů, přicházejících ze pohraničí. A autorka si neodpustí závěrem konstatování: „Za následné německé okupace, ani v poúnorovém Československu, se nezávislá feministická hnutí nemohla svobodně rozvíjet“ (s. 117). Ovšem i u nás se po II. světové válce začaly projevovaly dlouhodobé důsledky emancipace ženy, „která zvýšila ve srovnání s požadavky našich prababiček nároky na úroveň manželských vztahů, na hodnotu ženské práce, na rozhodování matek o výchově dětí“

³⁶ B. Viková-Kunětická, rozená Novotná, se výslovně hlásila „nikoli k feministickému, nýbrž k „národnímu“ smýšlení středostavovských žen ...“ (s. 111). Viková-Kunětická byla českou nacionalisticky orientovanou političkou a spisovatelkou a dramatičkou, která se zabývala i ženskou problematikou. V politické činnosti pokračovala i po vzniku samostatné republiky. Roku 1927 byly spolu s E. Krásnohorskou za své literární a dramatické dílo jmenovány, jako první ženy, členkami České akademie věd.

³⁷ Vlastním jménem Alžběta Pechová (1847 - 1926) - spisovatelka, básnířka, libretistka a překladatelka. Byla redaktorkou *Ženských listů*, členkou Ženského výrobního spolku českého, významně se angažovala při vzniku spolku Minerva atd. Sepsala jednu z prvních z úvah o ženském hnutí *Ženská otázka česká* (1881).

(tamtéž). Nesoulad soužití mužů a žen se znovu prohloubil, závažným problémem se staly rozvody atd. „*Zatímco v otevřených západních společnostech to vedlo od 60. let 20. století k nové vlně feministických požadavků, ve střední Evropě jako by feminismus vymizel. Možnost svobodně projevit vlastní názory na ženskou existenci byla po dlouhá léta v Čechách menší, než za doby našich babiček a prababiček*“ (s. 117).

Byla však skutečně doba první republiky tak idylická, jak líčí předchozí věty? Týkalo se to v plné míře i žen příslušných k proletariátu? Není spíše více idylická a „*zlatá*“³⁸ doba rakouského mocnářství? A nejsou ideje, hodnoty a aktivity českých emancipistek inspirativní?

Pohoda, klid a rozum feminismu „kafičkovobábovkového“

Počátky vědomého prosazování hnutí za práva a rovnost žen v Čechách a na Moravě se zpravidla vztahují k 19. století. K významným osobnostem rané fáze feminismu³⁹ náleželi M. D. Rettigová (a její pokračovatelka V. Lužická), V. Náprstek, K. Světlá, E. Krásnohorská či T. G. Masaryk. Na rozdíl od jiných zemí, s tradicí např. „*preciozek*“ (hlásajících, že manželství a plození dětí je nudná a pokořující záležitost) se v českých zemích ženy poprvé zviditelňují v oblasti charity. První ženská hnutí pak měla dobročinný charakter.

Dobročinností proslula především Marie Riegrová (1833 - 1891), dcera F. Palackého a manželka F. L. Riegra, který choť v tomto podporoval.⁴⁰ Filantropii se věnovala také Terezie Palacká, manželka F. Palackého a matka Marie. A právě Marie zorganizovala v 60. letech loterii ve prospěch třináctileté Zdenky Havlíčkové, sirotkovi po K. Havlíčku Borovském.⁴¹

M. Riegrová aktivně působila v dobročinných a vzdělávacích spolcích v Praze. Pod jejím vedením Výbor dam zřídil a provozoval četné mateřské školy a jesle určené pro děti z nejhudších vrstev, pomáhala založit i pokračovací dívčí školu atd. Počátky humanitární práce⁴² M. Riegrové jsou spojeny se Spolkem sv. Ludmily⁴³, vzniklého roku 1851 k podpoře chudých žen. Do Spolku vstupuje roku 1865. Usiluje přitom nejenom o zmírnění bída, ale i o výchovu samostatné, ekonomicky soběstačné ženy. A ženy vzdělané.

Pro český (pra)feminismus stála na prvním místě rodina a cílem bylo osamostatnit ženu a budovat rovnoprávnost „*od plotny*“. Posměšně bývá nazýván feminismem rozplizle „*kafičkovobábovkovým*“.⁴⁴ V jiných zemích mělo úsilí o emancipaci a boj za ženská práva podoby jiné. Méně poklidné a více neúprosné a bojovné. Jmenovat možno především britské sufražetky.

Představovaná publikace P. Horské neopomíjí (především v kapitole o svatbách, v kontextu svatebních hostin v měšťanském prostředí) ani mnohdy spíše opomíjenou českou buditelku Magdalenu Dobromilu Rettigovou,

³⁸ Nicméně lze souhlasit, že feminismus za první republiky byl skutečně „*zlatý*“ ve srovnání s jeho dalším vývojem a vlnami. Skutečně byl „*zlatý*“ ve srovnání s běsněním a fanatismem feministek 60. a následujících let. I ve srovnání s hrůzami soudobé tzv. genderové (hyper)korektnosti, povinných kvót atd. (pozn. PS).

³⁹ Tzv. humanistický feminismus, resp. feminismus první vlny nejlépe rezonuje s běžným chápáním feminismu jako ženského hnutí a hnutí za emancipaci žen. Je charakteristický „*snahou o uznání schopnosti jednotlivých žen zaujmout postoj racionální morální osoby ve stejné míře jako u mužů a požadavkem, aby na ně tudíž sociální a politické instituce uplatňovaly stejná pravidla*“ (Barša, P.: *Panství člověka a touha ženy*. Praha, SLO 2002, s. 19). Hlavními cíli této vlny bylo především dosažení práva na rovné vzdělávání žen, dále rovnost práv občanských a politických, které symbolizovalo hlasovací právo pro ženy.

⁴⁰ Ač tomuto bývají připisovány i výroky, které vůči feministkám, resp. emancipistkám lichotivé příliš nebyly. „*Karolina Světlá nikdy neodpustila F. L. Riegrovi, jak nezdvěřila ji odbyl, když se na něho obrátila v roce 1890 se žádostí, aby podpořil myšlenku založení prvního dívčího gymnázia s maturitou. Místo odpovědi prý „vůdce národa“ položil tehdy již slavné české spisovatelce otázku, zda není na ni její pan manžel zlý, protože šťastně provdaná žena se o emancipaci nestará*“ (s. 90 rec. publ.). Uváděn bývá i rok 1849 a příhoda po rozpuštění Kroměřížského sněmu. Pražské měšťky čekaly na návrat českých politiků v domě U Černé růže. Tam se politici radili o dalším postupu za zavřenými dveřmi. Když jako první vyšel Rieger, jistá kulatá a bohatá pražská mlynářka, jeho velká obdivovatelka, se svého idolu optala, co soudí o politické situaci. Rieger jí promptně a nezdvěřila odvětil: „*Mám osm strychů čočky, nemohla byste ji ve svém závodě potřebovat?*“ (s. 105 rec. publ.). Zdrčená mlynářka vzteky téměř omdlela. K Riegrovi viz též Šetek, J.: Vlastenec a ekonom František Ladislav Rieger. *Marathon*, 82, 2008, roč. 12, č. 4, s. 3 - 9, resp. Sirůček, P.: Živé konzervativní myšlenky mrtvých (i českých) mužů. *Marathon*, 82, 2008, roč. 12, č. 4, s. 9 - 19 a Sirůček, P.: Vlastenec, konzervativní politik a národohospodář F. L. Rieger. *Naše Pravda*, 2008, č. 46, s. 4. Příloha Haló novin, 8. 12. 2008.

⁴¹ V roce 1861 vzniká Sbor památky Havlíčkovy a v červnu tohoto roku „*neznámá upřímná Češka*“ (Marie Riegrová) vyzývá v Národních listech ke sbírce darů pro loterii. Z výtěžku se mělo zaplatit věno pro Zdenku Havlíčkovou. Výtěžek loterie nakonec dosáhl výše 887 zlatých a Zdenka byla nazývána „*dcera národa*“.

⁴² M. Riegrová měla tři děti, včetně dcery Libuše, provdané Bráfové, která pracovala v ženském hnutí.

⁴³ Tajemnicí Spolku byla i Anna Srbová, písařka později pod pseudonymem Věnceslava Lužická. Spolek vzniká jako charitativní organizace podporující např. vdovy. S nástupem Riegrové začal provozovat i průmyslovou školu učící chudé dívky ženským pracím. Škola však nakonec zaniká a Spolek se navrácí ke klasické charitě.

⁴⁴ „*Žena je muži jako klíček ke špajzu. Musí viset na hřebíku třeba týden, ale musí být stále uchystána*“ - takto se měla vyjádřit na přelomu 70. a 80. let 19. století Anna Bourgesová, sestra malířky Zdenky Braunerové.

rozenou Atmannovou (1785 - 1845). Byla též spisovatelkou a autorkou básní, divadelních her i krátkých próz.⁴⁵ Ovšem proslula hlavně coby autorka rozšířených kuchařek⁴⁶ a zvána bývá „*královna masových knedlíčků*“ či „*masné kuchyně*“. Nezajímala se však pouze o kulinářské umění, nýbrž angažovala se taktéž v akcích pro ženy a dívky. Což vedlo i k vydání jejich příruček zabývajících se myšlenkami feminismu, resp. emancipace žen. Vlasteneckou buditelku Rettigovou tak lze označit za jednu z prvních českých (pra)feministek. Vystupovala přitom především jako hospodyně a matka.⁴⁷

Vlasteneckou orientaci získává od svého muže, spisovatele J. A. S. Rettiga, kterého si bere roku 1808. Rettig byl zapáleným stoupencem národního obrození. Požadoval, aby se v rodině mluvilo česky. Magdalena do 18-ti let česky neuměla a i její první literární pokusy byly psány německy. Ke svým jménům si manželé přidávají slovanská jména - Magdalena si vybrala Dobromilu, Jan jméno Sudiprav. V díle Rettigové se zrcadlí její život a také potřeba „*poučovat*“ a vzdělávat. Rozličnými způsoby se snažila šířit vzdělanost mezi ženami.

Rettigová usilovala, obdobně jako např. Božena Němcová, o náležité vzdělání žen.⁴⁸ Stejně jako později V. Lužická zdůrazňovala, že právě vzdělání mělo ženám umožnit s manželem doma o všem diskutovat „*a zamezit jeho útěku k prostitutkám*“.⁴⁹ S choťem Rettigová pobývala hlavně ve Východních Čechách (poslední léta v Litomyšli), kde se věnovala výchově dívek. Pořádala kroužky tzv. kávové společnosti, kurzy vaření a domácích prací, předčítala dívkám z českých knih a tyto jim půjčovala. Podílela se mnoha kulturních akcích, o kterých referovala v časopise *Květy*. Korespondovala i s řadou předních vlastenců.

Na život a dílo Rettigové svérázně navázala vlastenecká spisovatelka, publicistka, učitelka a kuchařka Věnceslava Lužická (1835 - 1920), vlastním jménem Anna Srbová.⁵⁰ Lužická bývá označována za předchůdkyni „*červené knihovny*“. Do zábavného čtení pro ženy však vkládala vlastní úvahy a mnohá výchovná poučení. Sepsala řadu próz určených zejména dívkám s cílem vychovávat je, poučovat a mravně povznášet. Je autorkou i mnoha instruktáží a mravoučných pojednání pro dívky a ženy. Aktivně působila v několika ženských spolcích a přispívala do řady časopisů a některé tiskoviny pro ženy sama redigovala. Věnovala se též reformě výuky ženských ručních prací.⁵¹ Sahrála důležitou úlohu v českém ženském emancipačním hnutí, a to v kontextu katolického náhledu na rodinný život.

Profesionální matka a hospodyně Lužická náležela ke konzervativním feministkám a v mravoučných spisech prosazovala „*opatrnou emancipaci*“. Pozvolnou, nenásilnou a „*od vyhráté plotny*“. Zdůrazňovala potřebu vzorného vedení domácnosti, a to po vzoru Rettigové. Ovšem zároveň vyžadovala pro ženy patřičné vzdělání. Sama si možnosti vzdělání vysoce cenila a i v dospělosti kladla na studium velký důraz. Dívky přesvědčovala, aby nikdy nezapomínaly na „*pěstění ducha*“.

⁴⁵ Rettigová psala např. milostné povídky, žertovná krátká dramata, příběhy s poučením pro dívky či veršovaná blahopřání a naivní poezii připomínající lidovou tvořivost. Její tvorbě literární nebývají přiřazovány velké umělecké kvality, nicméně významně přispěla k šíření národního povědomí v ženském měšťanském prostředí. A to především díky její *Domácí kuchařce*, kterou cíleně rozšiřovala mezi ženami český jazyk. Výhradním vydavatelem jejich děl a jejím přítelem byl J. H. F. Pospíšil, královéhradecký knihtiskař a nakladatel.

⁴⁶ Nejznámější je *Domácí kuchařka* z roku 1826. Dočkala se mnoha vydání. Získala značnou oblibu i proto, že se jí podařilo oslovit měšťanské čtenářky z tzv. malých domácností (ze středního stavu), který byl tehdy velmi aktivní a čile se zajímal o obrozenecké hnutí. Kuchařka je beletristicky psaná. Zdůrazňuje nejenom rozmanitost, vzhled a chuť jídla, ale v neposlední řadě též činnorodý přístup ženy k domácím pracím. „*Změna může se udělati dle toho, co možno právě dostati; jen na to se musí zvláště hledět, aby to, co se připraví, bylo čisté, chutné a úhledně připraveno - raději méně a dobře, než mnoho a nechutné*“ (s. 64 rec. publ.). O kuchařce je též zmínka v dobově populární, a dnes takřka neznámé, životopisné divadelní hře M. D. Rettigová z pera A. Jiráska.

⁴⁷ „*Magdalena Dobromila Rettigová porodila v době svého vlasteneckého působení ve východních Čechách 11 dětí*“ (s. 94).

⁴⁸ První vyšší dívčí škola vzniká roku 1863 ve Vodičkově ulici. Vyučovány byly jazyky, ruční práce, počty a měřičství. V roce 1865 je ve Spálené ulici otevřena dívčí průmyslová škola, kde chudé dívky mohly získat vzdělání v „*profesích vhodných pro ženu*“. Ke vzniku prvního dívčího gymnázia Minerva v roce 1890 přispěla E. Krásnohorská. Za vzdělání bojovaly i ženské spolky. Významnou roli zde hrála Karolina Světlá, která zakládá Ženský výrobní spolek. Světlá se spřátelila s mecenášem Vojtou Náprstkem - důsledným bojovníkem za ženskou rovnoprávnost. Náprstek stojí u zrodu v roce 1865 Amerického klubu dam. Srov. Frýdková, M.: Vojta Náprstek a Americký klub dam. *Historický obzor*, 1994, č. 5. Vedle Náprstka pro ženské hnutí vykonal z mužů mnohé J. K. Tyl (srov. rec. publ. s. 93), K. S. Amerling (dtto, s. 91) nebo T. G. Masaryk (dtto, s. 100 aj.).

⁴⁹ Historik A. Gindely (1829 - 1892) o ženách v 80. letech 19. století prohlašoval: „*Ženská má být vzdělaná, třeba i učená, nesmí přitom ovšem zapomenouti, že má děti chovat a umět buchy péci, ale jsem rozhodně proti hloupým ženským, hloupá ženská ani děti dobře nechová, ani buchty dobře nepeče!*“.

⁵⁰ Podrobněji viz např. bakalářskou práci E. Luštinové *Život, dílo a odkaz Věnceslavy Lužické* (Pardubice, Universita Pardubice - Fakulta filozofická 2010).

⁵¹ Viz osmismisvazkovou odbornou publikaci *Škola ženských prací ručních vydávaná Spolkem učitelek v Praze pod dohledem Komitétu paní pro dozírání na vyučování průmyslné při českých dívčích obecných školách v Praze, se svazky Pletení (1876), Háčkování (1878), Šití (1880), Uzlovatina (1881), Pletivo (1882), Protahování (1883), Vyšívání (1885) a Methodika ženských prací ručních (1885).*

Lužická věřila tradičnímu pojetí rodiny. Role matky a manželky pokládala pro ženy za nejdůležitější. Ve svých kuchařkách čtenářkám radí, jak „zlepšit dovednosti ženy v oblasti vaření, z čehož plyne ještě spokojenější manžel, který tak může více pracovat pro národ a společnost“.⁵² Horovala i např. pro pečlivou osobní hygienu a ve svých instrukcích varovala před nedobrou výchovou v měšťanských rodinách, která přestává dívky vést k domácím pracím a formuje tak ženy nepraktické a líné.

V. Lužická se stala jednou z hlavních postav ženského spolkového života poslední třetiny 19. století. „Její vrozené organizační schopnosti a chuť k práci pro dobro ženy a národa ji vedly k aktivní činnosti v ženských spolcích, jejichž cílem byla ženská emancipace, a to ekonomická, společenská i kulturní“.⁵³ K odkazu M. D. Rettigové se hlásil ženský podpůrný spolek Domácnost, což byla jakási kuchařská škola pro dívky. Kuchařské knihy a příručky spolku jsou dnes nefalšovanou učebnicí české měšťanské kuchyně. Ve spolku Lužická aktivně působila, a to v roli zakladatelky, místopředsedkyně, organizátorky a hlavní teoretičky. Lužická přitom nepřehlížela ani sociální otázky. Podávaly se zde např. obědy pro studenty se slevou a tak bývá Lužická považovaná i za zakladatelku školních jídelen. Byla autorkou nemála didaktických příruček z řady oblastí. Opomíjet nemožno ani redaktorské aj. aktivity Lužické.

Závěr, včetně poučení (?) a douška

V čem může být inspirativní život a dílo českých konzervativních (pra)feministek pro zběsile-chaotický a neukotvený postmoderní dnešek? V mnohém. Namátkou v přirozené víře, že ženy jsou především matkami. Či v tom, že domácí práce (včetně umění vařit) nejsou pouze pouhá otročina, nýbrž, že mají hlubší význam a smysl. A přehlížet nelze ani na jejich nadšené vlastenectví a touhu pracovat pro národ. Nepotřebujeme nové národní obrození?

Ženy samotné by měly aktivně vystupovat a bojovat proti fanatismu moderního a postmoderního feminismu, které je v mnohém diskredituje a silně dehonestuje. Proti jeho umělým zběsilostem (např. v podobě zavádění povinných kvót pro ženy v politice nebo byznysu⁵⁴), včetně nenormálního popírání jakýchkoli přirozených rozdílů mezi mužem a ženou. A v neposlední řadě bojovat za zachování a udržení ženskosti - i v tom mohou být prababičky vzorem. Tehdy ještě „sounrak ženství“ nehrozil. A snad nejnebezpečnější a nejfanatičtější nezdítkou bývají feminističtí muži a tzv. muži. Orientace 100 % hetero dnes přece rozhodně není v módě.⁵⁵ Dodejme, že přehnaný feminismus je kontraproduktivní a jde nejen proti přírodě a proti zdravému rozumu. A rozhodně není atributem levice a levicovosti.

Představovanou publikaci možno doporučit vlastně skoro všem přemýšlivějším čtenářům. Nemálo překvapivých postřehů a faktů i podnětů v ní naleznou čtenáři/čtenářky orientovaní pro-, ale i antifeministicky. I ti, kdož si myslí, že je to vlastně jedno („všichni jsme lidé“). I když místy kniha působí mírně chaoticky a

⁵² Cit. dle textu Věnceslava Lužická -Kafičkovu-bábovková „feministka“ (ONA DNES, příloha MF Dnes, 20. 8. 2012, s. 31).

⁵³ Luštincová, E.: *Život, dílo a odkaz Věnceslavy Lužické*. Bakalářská práce. Pardubice, Universita Pardubice - Fakulta filozofická 2010, s. 11. Uvedené spolky jsou zde podrobněji představeny.

⁵⁴ Viz např. směrnici Evropské komise, která nutí zvýšit zastoupení žen ve vedení největších firem na 40 % do roku 2020. Mnozí kriticky poukazují na to, jaké pseudoproblémy vrcholní představitelé EU bouřlivě řeší v době globálních krizí a vynucovaných úspor. Další připomínají, že uměle vytvářená a mediálně vnucovaná problematika tzv. diskriminace zastírá problémy a rozpor skutečné (např. vykořisťování či silicí demontáž a privatizaci státu). Jako první zavedlo „rovnější“ zastoupení žen ve firmách Norsko v roce 2003. Nyní by mělo být zavedeno i v celé Unii. V Norsku byl zákon přijat pod falešnými hesly nikoli pouze „férovosti“, ale především ekonomické nutnosti, kdy nemělo být dále plýtváno potenciálem žen. Ženy měly do byznysu vnést rozvahu, menší sklon k přehnaným rizikům a další pozitiva, která se měla vyplatit. Norské dosavadní zkušenosti však vesměs naznačují, že výsledky jsou fakticky nulové. Souvislosti mezi zlepšením či zhoršením ekonomických výsledků a dámským obsazením pozic se neprokázaly. Existují ovšem politicky (hyper)korektní studie, které stále hlásají, že ženy ovlivňují. Vybírají si pouze vhodné příklady a i metodiku zkoumání upravují tak, aby výsledky odpovídaly korektnímu zadání. Konec konců takto postupuje nemálo profeministicky orientovaných výzkumů (srov. Sirůček, P.: Ženy v ekonomických teoriích. *Marathon*, 106, 2011, roč. 15, zvláštní číslo, s. 3 - 29). Argumentem proti povinným kvótám je nakonec i to, že „betonují“ zažité stereotypy o tom, jací vlastně jsou muži a ženy. A přirozené rozdíly stejně odstranit nemohou. Právě naopak.

⁵⁵ I to je jeden z aspektů „sounraku mužství“. O krizi maskulinity, kterou prožívá západní civilizace, hovoří dnes mnozí. Vlastnosti mužského a ženského pohlaví se nepřirozeně mísí, ze života mizí tradiční mužské funkce (bojovníka, vůdce či těžce manuálně pracujícího). Vše umocňuje plíživá infantilizace (kdy se nacházíme ve stadiu „prohlubující se permanentní juvenility“). Uvedené popisuje a glosuje S. Komárek v knize *Muž jako evoluční inovace?* Praha, Academia 2012. Nastoluje řadu provokativních otázek. Inovační inovací spojenou s muži má být homoerotická vazba („emoční zesilování“), umožňující kolektivní lov, válčení nebo kolektivně prováděné intelektuální činnosti (od filozofování u restauračních stolů až např. po bádání či tvorbu zákonů). Právě homoerotické emoce mají být základním a určujícím pojivem blízkých vztahů mezi muži (Komárek tím ale nemíní nic sexuálního, naopak přeměna těchto vazeb a interakcí v tělesné mužské kolektivy rozkládá). Další teze spočívá v tvrzení, že jednou z příčin úpadku maskulinity je ochranný „Muterland“. Jehož ztělesněním má být sociální stát. Na tento je přenášen stále větší a větší díl odpovědnosti. Mizí tradiční dělba práce, tradiční manželství a zesilování je úpadek nejen maskulinity, nýbrž i feminity. Umělé kvóty pro ženy (v parlamentu aj.), radikální feminismus a politickou (hyper)korektnost S. Komárek odmítá a přirovnává tyto aktivity k eugenice.

neuspořádaně a některé věci se v ní opakují. Vznášet by šlo vícero výhrad metodologického charakteru. Nicméně, a především, je to docela zajímavé počtení. A v mnohém inspirativní. A tak je to dobře, tak to má být.

* * * * *

P. S. Spolu s tímto titulem se do rukou recenzenta dostal, i onačejší spisek. Malá, naštěstí velmi útlá, knížečka přináší přepis rozhlasového rozhovoru novináře Romana Chlupatého s Tomášem Sedláčkem a kanadským matematikem Davidem Orrellem. Název spisku je *Soumrak homo economicus*. Vydán v Praze, v březnu 2012 nakladatelstvím 65. pole.

Oba zpovídání jsou skromně pasováni na význačné kritiky současného ekonomického mainstreamu a bystré hledače alternativ. Přitom povrchně tlachají o krizi („*potřebujeme tvrdší krize*“), kavárensky plácají o hodnotách bez ceny, problémech matematiky v ekonomii nebo o moci v ekonomice a nad ekonomikou. Tomáš Sedláček je v závěru skromně představen coby „*patrně nejsledovanější český ekonom současnosti*“. O čem to svědčí? Masochistickému p.t. čtenáři možno poťouchle doporučit hlavní Sedláčkovu dílo, kterým dobyl nejenom knižní trhy v řadě zemí, ale dokonce i národní divadelní prkna. O čem to svědčí? Blíže viz recenzi *Pravdo-láskářská pseudoekonomie* in *Marathon*, 2010, č. 1.

Podotkněme, že dokonce i Jan Hron, ač pracovník v Knihovně Václava Havla, v krátké anotaci (in *Respekt*, 2012, č. 40, s. 65) připomíná řadu aspektů, se kterými možno plně souhlasit. Třeba, že vše ve spisku řečené není žádnou velkou novinkou. I to, že Sedláček dokola opakuje „*myšlenky*“ ze své *Ekonomie dobra a zla*. A velmi trefně J. Hron závěrem glosuje, že kritika standardní ekonomie a standardních ekonomů i náčrt alternativ vývoje není až tak úkolem pro ekonomy, „*zvláště ne pro ty, kteří - jako například Tomáš Sedláček, hlavní makroekonomický stratég ČSOB - kritizují ekonomický způsob myšlení, ale zároveň sami současný kolotoč ekonomiky roztácejí*“ (dtto). Samotný Sedláček se v dílku vyjadřuje v tom smyslu, že považuje za mnohem lepší provádět kritiku systému (sice na první pohled líbivou i rádobyostrou, leč vždycky pevně v „*mezích zákona*“ i salónně přijatelné politické korektnosti) z pozice významného hráče tohoto systému. Trochu to ale připomíná tragikomická vyjádření celé řady bývalých (a mnohdy velmi, velmi aktivních) učitelů marxismu-leninismu, kteří prý vždy proti němu bojovali, a to právě tím že tento vyučovali a šířili. Příjemný odboj po česku.

4. Recenze

Moc, peníze a právo

Petr Makovský⁵⁶

Sokol, J.: *Moc, peníze a právo: esej o společnosti a jejích institucích*. Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007. 288 s. ISBN 978-80-7380-066-6.

Předložená publikace si klade za cíl integrovat poznatky rozdílných společenských věd, které se odděleně zabývají nejvýznamnějšími institucemi vlády. Podle názoru profesora Jana Sokola jsou představitelé jednotlivých společenskovědních disciplín příliš oddělení ve svém poznávání jevů. Nicméně realita je příliš složitá na to, aby byla vnímána deduktivně. Syntéza poznání je nezbytná. Tematicky se kniha zabývá politologickými, ekonomickými a právními problémy společnosti v současnosti. Tyto nejvýznamnější disciplíny společenské vědy se v mnoha ohledech výrazně překrývají navzájem. Výklad takových problémů pohledem významného filosofa a antropologa je zcela jistě velmi inspirující. Autor hledá paralely v raných či primitivních společnostech, kde jsou zásadní funkční závislosti zřetelné.

Moc

V kapitole „*Člověk ve společnosti*“ se Sokol zamýšlí nad vývojem vztahu jedince a společenské masy. Popisuje poválečný vývoj v západních státech Evropy, kde výjimečné zbohatnutí jedinců, způsobuje konformitu a odmítání jakéhokoliv vzdoru proti bytostnému určení techniky (ve východních státech Evropy je důvodem takové konformity ambice, co nejrychleji dosáhnout úrovně svých západních sousedů, zatímco v chudých státech světa se jedná o příležitost takový proces bohatnutí nastartovat).

Růst HDP je v takovém případě „*zaklínadlo*“ udržující společnosti pospolitě. Nicméně přes všechnu nahromaděnou moc není vládní garnitura vnímána přátelsky a rozlišení na my - obyčejní lidé a oni - ti nahoře je

⁵⁶ Recenze je jedním z výstupů výzkumného projektu *Konkurenceschopnost*, který je evidován Vysokou školou ekonomickou v Praze pod číslem IP 300040.

stále hlasitěji vnímáno (v dobách poklesu HDP o to více). Necítíme se ohrožení neosobní mocí, každá osobní moc by byla jistě horší, nicméně zlobíme se, jak špatně funguje. Stále ovšem oceňujeme, jakým způsobem se vláda uchází o důvěru a zúčtovává se svými voliči.

Utopická představa antické čestné demokracie se zdaleka nepodobá soudobé volební situaci v USA ani kdekoliv jinde, nicméně se této představě zdaleka nejvíce přibližuje. Polickou moci tedy různé skupiny si stabilně předávají, zatímco moc hospodářská je anonymní a dá se říci, že stabilně distribuovaná v čase. Taková společenská kostra podle Sokola jako jediná je schopna zajistit svým občanům největší možné naplnění svobody, demokracie, bezpečí a prosperity.

Druhou kapitolu prvního oddílu Sokol nazývá „*Moc, svoboda a násilí*“; kdy úvodem zmiňuje definici Maxe Webera, kde se jedná o možnost prosadit svoji vůli a to i proti vůli jiných. Z takové široké definice je poté odvozen termín panství či moc peněz, a naopak je třeba podle Sokola odlišit moc samotnou od násilí.

Jakmile se ovšem poté dva nositelé moci potkávají, hrozí riziko vzniku konfliktu. V takovém případě je nutné mít dostatečně promyšlenou organizaci společnosti (Thomas Hobbes) tedy „*klovací řád*“ (sociální hierarchie). Z pohledu ostatních jedinců moc jednotlivce je omezena svobodou druhého a naopak. Svoboda je podle Sokolovy fenomenologické analýzy vnímána ve všech formách. První z nich je forma absence přinucení, druhá je svoboda jako možnost volby. Obě první fáze svobody se nedají stupňovat. Třetí formou svobody je hra jako střetnutí dvou svobod, které si navzájem tvoří a nabízejí své možnosti. V rámci definice své svobody potřebuje každý především svého protihráče.

V kapitole „*Společenská moc (Panství)*“ Sokol přináší pojetí reálné kooperace jednotlivců. Skutečná spolupráce nemívá formu hlasování, nicméně přidávání se k někomu silnému, kdo slibuje úspěch. Kumulaci moci jednotlivcem nazýváme panstvím. Na rozdíl od individuální moci, která náleží každému živému jedinci, je panství jev společenský a samozřejmě složitější.

Panství se u Sokola objevuje až ve společnostech, které jsou schopné hromadit zásoby a majetek, zatímco u jednodušších společností se panství objevuje příležitostně. Upevňování panství eliminuje konflikty uvnitř skupiny, ale také navíc zajišťuje této skupině určitou připravenost proti skupinám sousedním. Sokol dále rozvíjí historický exkurz, který podporuje uvažování o pozitivních dopadech uplatňování společenské moci až do současných politických systémů.

Kapitola „*Směna a majetek*“ je uvedena nevýhodnou pozicí moci (panství, resp. násilí), kdy autorita není schopna donucením společenskou masu dostat na pozice, tak jak si představuje. Tuto masu je možné spíše z nějakých pozic vytlačit.

„*Vábení, lákání či svádění*“ jsou prvky, které společenský systém stabilizují, zatímco násilí, moc, panství vytvářejí obranné reakce. Je zřejmé, že obě zmíněné možnosti dynamiky společenského systému mohou plnit stejné funkce. Získání určité náklonnosti je tedy podle Sokola nezbytností; z takového důvodu hraje dar svoji roli v lidských společnostech odpradáva. Dary přinášejí dárci prestiž a obdarovanému prospěch, ale pro obdarovaného také dar znamená závazek. Tradiční společnosti neodlišují vlastnictví a život (obživa).

Krádež v takovém případě někdy může znamenat vraždu, což je v kontextu současnosti zajímavé, protože se stále více akcentuje vražda jako krádež možnosti vlastnictví lidského těla, což je podle Sokola velmi nebezpečná myšlenka. V tradičních společnostech tedy pojem vlastnictví se spíše ztotožňuje s funkcí správy, resp. odpovědnosti k předchozím a k budoucím generacím. Z trvanlivých zemědělských přebytků vzniká potřeba nových luxusních výrobků. Další dělba práce uvolňuje závislost lidí na půdě, což je posléze stimulováno zámožnými objevy a pozemkové vlastnictví jakožto odraz společenské prestiže ustupuje obchodnímu bohatství.

Peníze

Oddíl II. knihy nazvaný „*Peníze*“ je uvedený kapitolou „*Směna a trh*“. Sokol poukazuje opět na historické odlišnosti moderní a tradiční společnosti. Zatímco v současnosti je oblast ekonomiky pouze množina aktivit pro peněžní směnu a starost o domácnost (starost o hospodářství je tedy z této definice ekonomiky vyčleněna), v tradiční společnosti je tomu naopak a ekonomie je vědou o správném vedení individuálního hospodářství. Autor dále podává standardní popis historického vývoje trhu tak, jak jej známe z dějin ekonomických teorií.

Nutnou podmínkou existence trhu podle Sokola jakožto jednotného umístění směn je jistota určité bezpečnosti aktérů trhu. Trh je v takovém případě synonymum svobody a navíc aktéři mají všeobecnou motivaci se trhu zúčastňovat, neboť právě zde dochází k tendenci od prosté k rozšířené směně (Sokolovou inspirací je výměna nevěst; Lévi-Strauss), a tedy rozšíření obecné důvěry k trhu a víry v trh. Navíc existence trhu umožňuje konkurenci zboží mezi sebou navzájem (možnost substituce) a zabraňuje tedy spekulaci a v minulosti zbytečným „*spekulativním obilním hladomorům*“. Veřejnost obchodu znamená i určitou ochranu slabších v komparaci s podomním obchodem. Problém ovšem nastává, pokud se někdo pokusí celý trh uchvátit a ovlivňovat (skoupí veškeré nabídky apod.)

V kapitole „*Peníze a cena*“ Sokol definuje peněžní ekonomiku, tedy ekonomiku, kde si nezajišťujeme obživu svojí prací ale směnou (koupí). Univerzální platidlo musí být všeobecně žádoucí (velmi intenzivně

pozitivně preferované) a trvanlivé. Vznik peněz umožňuje porovnávat nesrovnatelné kvality srovnatelnými čísly. Samotné peníze podle Sokola umožnily další rozvoj obchodu jako svébytné formy obživy.

Následující kapitola s příznačným názvem „*Peníze*“ je vcelku popisná. Sokol odlišuje pojem univerzální platidlo od pojmu peníze, kdy peníze jsou univerzálním platidlem, které už ztratilo svoji původní funkci. Dále měna je platidlo, které se na území daného státu musí přijímat. Peníze tedy vznikají, až když je drahý kov zpracován do formy mincí. Sokol přibližuje pojetí německého historika a ekonoma Bernharda Lauma, který na základě studia homérských eposů dochází k závěru, že mince nevznikly z důvodů obchodních ale z důvodů obětních. V těchto eposech je platidlem býk jako obětní zvíře a ke směně navíc dochází ve stabilní proporcii. Objem býků, které mají být směněny za určitou komoditu, je tedy 1, 4, 9, 12 a 100. Dívka na vdávání je poté oceněna TESSARABOIOS („čtyřbýčná“). Proč tedy peníze platí? Peníze si musejí získat všeobecnou důvěru a u fiduciárních peněz to platí absolutně. Peníze jsou tedy esenciálně spojeny s nějakou autoritou, která za ně ručí. Díky penězům ovšem můžeme jemně distribuovat moc a přidělit každému jedinci ve společnosti malý, ale jistý podíl na moci.

Kapitola „*Úspory a kapitál*“ navazuje na předchozí kapitolu. V peněžní ekonomice je na rozdíl od naturální ekonomiky oddělena koupě od prodeje. Nejenom, že tedy můžeme koupit od někoho jiného, než komu jsme prodali, ale dokonce můžeme celou koupí odložit (díky trvanlivosti) do budoucnosti. Navíc platí pro každého obecně, že prodejem spíše vyhrává a koupí spíše ztrácí. Kumulování peněz jedincem je tedy přirozené. Sokol staví do kontrastu lakomce Harpogona s dnešní filosofií zvýšené spotřeby a třeba i na dluh, i když by pro peníze neměl platit zákon klesající mezního užítka.

Nicméně peníze často ztrácí anebo neočekávaně získávají hodnotu. Pokud je poskytnuta půjčka za úrok někomu, kdo chce na půjčce také vydělat, poté se z peněz stává kapitál. Peníze neslouží směně, ale samy přinášejí zisk. Zadlužení formou úroku je v tradičních zemědělských společnostech běžné až masové, kdy po špatné úrodě si zemědělec musel vypůjčit osivo, aby se svoji rodinou nezahynul. Taková nespravedlnost vždy měla být odčiněna vladařem odpuštěním všech dluhů (Mojžíš, Solón, Karel IV.).

Další kapitola „*Banky a cenné papíry*“ se zabývá institucemi, které zprostředkovávají půjčky a výpůjčky stejně jako jsme to viděli u standardní směny. Banka je instituce, která zprostředkovává takové obchody a navíc přebírá veškeré riziko těchto obchodů. Dále věřitele ani dlužníka vůbec nezajímá původ či struktura (vzhledem k objemu prostředků, času či místu). Z takových důvodů musí být banka absolutně důvěryhodná, kdy jakmile by něco málo ze své důvěryhodnosti ztratila, přineslo by jí to výrazné problémy. Sokol dále popisuje velmi pochopitelně úvěrovou kreaci či regulaci bank.

Cenné papíry jsou podle Sokola prosté doklady o uložení určitého kapitálu do podniku. Dále Sokol seznamuje čtenáře s klasifikací cenných papírů a se základními pravidly investování. Sokol navíc s povzdechem konstatuje, že volný kapitál stále více hledá prostor pro zisk, a že navíc obchody s budoucností jsou velmi rizikové i za předpokladu neexistence podvodníků na těchto trzích.

Kapitola „*Ekonomie jako věda*“ je šestou kapitolou recenzované publikace. V této kapitole Sokol přináší ucelený základní vývoj ekonomické teorie. Sokol se zabývá, jak Aristotelem, tak Adamem Smithem či Karlem Marxem, kdy u Smitha dělba práce vede k bohatství národů, zatímco u Marxe vede dělba práce k odcizení.

Sedmou kapitolou je pasáž „*Ekonomická teorie*“, kde Sokol v úvodu přibližuje zákon rostoucí nabídky a zákon klesající poptávky a samozřejmě tržní mechanismus. Bohužel se Sokol dále nezabývá hlubším řešením jednotlivých problémů a jde po povrchu základních ekonomických problémů jako hospodářský cyklus, či asymetrie informací. Velmi pozitivně musí být ohodnocen příklad cykly vepřového masa, což je příklad upozorňující na časové zpoždění trhu. Nabídka vepřového se dá razantně snížit (prakticky okamžitě), zatímco zvýšení nabídky vepřového je vždy pozvolné. Sokol se poté zamýšlí nad současnou situací, kdy současné liberální tendence jsou vedeny především teoriemi hospodářského růstu, zatímco předválečný neoliberální přístup byl veden především teorií rovnováhy.

Kapitola „*Veřejné finance*“ je zaměřena na Sokolův náhled na veřejné instituce, daně a veřejné výdaje. Sokol velmi navazuje na předchozí kapitoly svého textu a poukazuje na vývoj od násilných donucovacích prostředků přes institut daru až k penězům. Stejným směrem se vyvíjejí také veřejné instituce. V moderních společenských systémech je násilné vynucení moci až posledním krokem, přestože žádný moderní stát nemůže fungovat bez své policie a armády. Dále je zřejmé, že ministr financí má v dnešní společnosti mnohem větší moc než ministr obrany.

Za vším tedy opravdu hledejme peníze a navíc je hledejme stále intenzivněji. Sokol je profesí antropologem, a proto jsou vždy velmi zajímavé jeho historické exkurzy. V nerozvinutých společnostech je potřeba veřejných statků minimální, nicméně už v antice byla vyhlášována povinná veřejná služba pro zámožné občany. Tato služba se týkala financování výstavby válečné lodi anebo organizace slavnosti. Se společenským rozvojem k peněžní ekonomice dochází k odlišné stratifikaci společnosti a to nikoliv podle rodového postavení (půdy), ale podle majetku. Sokol dále popisuje strukturu a možnosti daní a dostává se v této kapitole i ke spekulacím útokům na měnu.

Kapitola Společnost řízená penězi přináší Weberovu definici, kdy kapitalismus je všude tam, kde se průmyslové zajišťování potřeb lidské skupiny děje podnikatelským způsobem.

Všude, kde se delší dobu dařilo udržet mír a prosperitu, začíná peněžní bohatství vytlačovat pozemkový majetek a ohrožuje pozice rodové šlechty. „*Peníze nemají hranice*“ zatímco pozemky jsou omezené. Plně se peněžní ekonomika může rozvinout až za předpokladu absolutně rovných příležitostí. Tedy když je omezena moc vládce, šlechty, vysokých úředníků či armádních důstojníků. Dále se objevují velmi zajímavá privilegia osob s ohromným peněžním bohatstvím (u Marka Twaina hochštapler s milionovou bankovkou, který všude žije zdarma, protože mu ji hostitelé nemohou rozměnit a ti jsou navíc rádi, že si vybral právě je; finančních podvodníků – fešáků z tichomořského pobřeží podobného ražení máme v české současnosti mnoho).

Sokol dále vyzdvihuje problém vyhledávání renty (klientelismus), který je podle něj v české realitě velmi nebezpečně rozvinutý. Nicméně jedním dechem dodává, že naše doba, viděno vcelku, má přes všechny nedostatky jistě víc svobody než kterákoliv předchozí a přesto z ní máme tak málo radosti. A navíc tato moderní doba přinesla věci dříve nemyslitelné (šoa a gulag), právě z důvodu možnosti účinného soustředění a totální mobilizace moci.

Právo

Závěrečný třetí oddíl s názvem „*Právo*“ je uvedený kapitolou „*Právo a společnost*“. Zde autor přibližuje organizaci moci ve státě, neboť individuální klovací řád nemůže sloužit svojí funkci, právě protože člověk je tvor velmi společenský (zakládá pevná spojení, rodiny, národy) a konflikty se tedy přes všechnu snahu projevují stále nebezpečněji. Společně uznaná pravidla, která jsou obecně vymahatelná, jsou tedy v takovém stádiu nutností. Právo jako soubor právních norem (objektivní právo) je podmínkou fungování svobodného trhu, existence peněz či ochrany majetku. Navíc v kontextu rozvoje dělby práce a institucionálního zakotvení měst není existence práva volbou, ale nutností. Navíc ať je obsah práva jakýkoliv, forma práva většinou slouží slabším a utlačovaným (právo se ve všech revolucích posledních tisíce let vždy obrátilo proti těm, kteří je tvořili).

První a základní zákon obce podle Platona je o usmrcení toho, kdo nemá podíl na studu a spravedlnosti vzhledem k obci. Přestože v moderní společnosti je právo od morálky striktně odděleno, je zřejmé, že právo vyrůstá z širších společensko-etických základů. Nicméně všechny lidské vztahy se nemají (Aristoteles) řídit právem; právo je zde pro řešení a předcházení konfliktů mezi občany.

Druhá kapitola třetího oddílu je nazvaná „*Od pomsty k trestu, k soudu a zákonu*“. Ve starobylých společnostech, kde neexistuje právo, přesto existuje povědomí o nepřípustnosti určitých činů (zabití). Člověk jako takový je vybaven společenskou solidaritou, která mu v případě nouze zajišťuje pomoc příbuzných (pomstu). Institut pomsty plní podobné funkce jako právo, tedy pomáhá konfliktům předcházet, nicméně je neřeší („*klovací řád*“ také konflikty pro lidské společnosti neřeší). Teprve institut vyjednavče, respektive oddělení zločinu a trestu pomáhá lidským společnostem takové konflikty vyřešit. Hobbes tvrdí, že pro moderní společnosti dělá právo právem autorita, nikoliv spravedlnost rozsudku.

V starobylých společnostech ovšem byla potřeba autoritu podpořit právě spravedlivým soudem. Soudy byly veřejné a rozsudky byly vyneseny radou starších (moudrých), tedy porotně. Jindy se autorita mohla opírat o mimořádné schopnosti soudce jako autority; např. při komplikovaném rozhodování poroty soudce začal ostřit šípy a všichni v porotě se tedy rychle dohodli, neboť věděli, že soudce nedávno někoho zastřelil (paralela s volbou papeže). Nicméně v současnosti se soudnictví opírá o zpracovanou důkazní řízení, kdy se obžalovaná osoba nevědomky prozradí (tradice od krále Šalamouna - spor o dítě). Když se nepodaří viníka odsoudit důkazním řízením, pak ho dostihne hněv otců či prozřetelnosti; do týdne mu vyhoří dům anebo mu zemře příbuzný a je tedy bez jakýchkoliv pochyb vinen (Manuův zákoník). Navíc podle Aristotela, pokud je potrestán viník padá celá vina na jeho bedra, nicméně pokud viník odsouzen není, pak čtvrtina viny padá na soudce, čtvrtina na vladaře, čtvrtina na svědky zločinu a čtvrtina na neznámého viníka. Pozor ovšem na ordál (boží soud) či na torturu.

Kapitola „*Zákon a kodex*“ přináší Sokolův náhled na pojetí zákonů jako takových. Potřeba obecného vyhlášení právních norem vzniká s rozpadem tradiční aristokracie v antických obcích či po emancipaci plebejců. Historicky se nám zachovaly kodexy, tedy zákoníky, souhrny platných právních norem v určitém čase a místě. Jedná se o přechod od utajených zákonů archaických společností k moderním společnostem s laickým právem (právem pro všechny). Jedná se o Zákon Mojžíšův, Zákoník Manuův, Chammurapiho a Zákon dvanácti desek, ke kterým Sokol přidává důsledné komentáře. Volně Sokol připojuje následující kapitolu s názvem „*Na cestě k systému-římské právo*“.

Sokol dosud hodnotil systémy práva, které byly kasuistické (řešení praktických případů), nicméně v určité době vyvstala povinnost systematizace práva (jurisprudence). Takovým zdrojem bývá považováno tzv. římské právo. Nicméně, jak římské právo, tak středověká scholastika jsou vystavěny na řeckých základech. Cicero, který byl podle Sokola spíše překladatelem než myslitelem, což ho ovšem v jeho očích nikterak nezpochybnuje, neboť tento právě Cicero transformoval řecké logos v římské ratio, ve smyslu, že mnohem důležitější je ctnostné (spravedlivé a rozumné) vedení obce než filosofické myšlení „*v jeskyni*“ o obci.

Základním cílem myšlení a základní hodnotou je podle Sokola obec dobře uspořádaná veřejným právem a mravy a nikoliv vybroušená řeč. Pokus o systematizaci práva probíhá při vzniku Justinianových Institucí a resp. v Gaiových Institucích. Samotná díla obsahují mnoho zajímavých informací. Sokol např. přibližuje vnímání člověka podle věku náhledem zmíněných kodexů. Tedy do sedmi let je člověk infans (nemluvící), do dvanácti resp. do čtrnácti je nedospělým s omezenou možností zacházet s majetkem a do 25 je mladistvý. Ten už sice může samostatně jednat, nicméně je pod speciální právní ochranou. Za podvedení mladistvého jsou stanovené vyšší sankce. Což je zcela jistě velmi inspirativní v kontextu současných problémů s podomním obchodem a podvody na starších spoluobčanech.

V kontextu prvních kodexů je už nenarozené dítě je „zabráněnou“ osobou v tom smyslu, že může dědit. Adoptovat mohou pouze muži a s adoptovanými vstupují do stejné závislosti i jejich děti. Občan, který padne do zajetí anebo odmítne odvod do armády či daňový odvod se propadá na žebříčku občanství i svobody. Sokol předkládá mnoho dalších příkladů, které jsou velmi inspirativní i vzhledem k současnému stavu věcí.

Kapitola „*Středověké právo a filosofie*“ je uvedena tvrzením, že moderní právo je dosud uměním, ale nikoliv vědou, což plně podporuje původní Cicerovu funkci vědy, nicméně v kontextu soudobých univerzitních studií je takové pojetí nedostatečné. Pro středověké právo je platné, že musí být nadřazené politickým autoritám. Nejvýznamnějšími mysliteli jsou Tomáš Akvinský a sv. Augustin. Základem zákonů je obyčej a stejně tak i zákon má být co nejvíce neměnný. Je zřejmé, že takové pojetí bylo možné pouze díky nadvládě církve na světskou mocí, což muselo skončit v rámci výsledku boje o investituru.

Historický exkurz do vývoje práva Sokol doplňuje kapitolou „*Humanismus a suverenita člověka*“. Teprve v této době se vytváří pojem práva jako oprávnění člověka (subjektivní právo). Sokol se odvolává na Danta a na jeho Božskou komedii, kde je Dantes provázený Vergiliem, a kde ho Vergilius uznává svobodným suverénem a králem nad sebou samý před vstupem do ráje. Obecně se tedy objevuje úpadek autority, jak církevní tak světské. Hobbes oproti tomu se pokouší vystavět veškeré poznání geometricky (zřejmá pravda) a nikoliv dogmaticky (nikdy nekončící rozpor). Takové myšlenky podřizuje i moc a právo se silným panovníkem. Důsledkem je myšlenka přirozeného práva.

V kapitole „*Klasická filosofie práva: Kant a Hegel*“ se Sokol zabývá vyvrcholením humanistických tendencí, které se objevily u dvou myslitelů tehdejší doby. Oba zmínění filosofové odvozují soustavný výklad práva z pojmu svobody, která je úzce propojena s morálkou. Podle Kanta filosofie práva nemůže být založena na proměnlivém jevu, ale na striktně metafyzickém pojetí podstaty tohoto jevu (na čistém praktickém rozumu). Podle Hegela je ovšem právo neuvěřitelnou záhadou, kterou je třeba stále pronikat. Východiskem filosofie práva je u obou myslitelů svobodný rozumný jednotlivec, což pro Hegela znamená, že idea, což je jednota jsoucna a pojmu, je pro ideu práva svoboda. Právo se musí formulovat jako přírodní zákon (aby mu za všech okolností mohli rozumět i laikové). O míře trestu rozhoduje nejen čin sám, ale také míra ohrožení společnosti.

Poslední tři kapitoly třetího oddílu tedy kapitola „*Právní teorie*“ a kapitoly „*Právo jako systém*“ a „*Lidská práva*“ ukazují Sokolův náhled na moderní systém práva. Právo samo o sobě má být spravedlivé, účinné a jisté. O právu je poté možné hovořit pouze tam, kde existuje obecně uznávaná autorita, a kde se právo zakládá na rovnováze (vyrovnaných účtech ve společnosti); u každého rozsudku se dá předpokládat, že se v určitém omezeném okruhu případů obecně postupuje stejně a na rozdíl od morálky existuje u práva také obecně vynutitelná sankce.

V recenzované publikaci se Jan Sokol zabývá širšími vazbami mezi politologií, ekonomikou a právem. V této publikaci se jedná o pokus propojit poznatky zmíněných společenských věd dohromady a studovat významné společenské jevy synteticky nikoliv odděleně, tak jak se tomu děje v jednotlivých disciplínách. Je nutno říci, že v kontextu odborných univerzitních kruhů se tato publikace zabývá složitými společenskými jevy povrchně. Sokol je především antropolog, filosof (resp. pedagog). V jeho knize jsou jednotlivé problémy řešeny filosoficky, antropologicky resp. vzhledem k pedagogickému účelu. Obecně nejsou jednotlivé jevy dokonale analyzovány a problémy nějakým způsobem následně zobecněny.

Nicméně na vrub Jana Sokola je nutno dodat, že v rámci soudobého poznání se ve svých kapitolách nedopouští významných chyb. Četba je velmi inspirativní, stejně jako předložené příklady a v rámci určité „občanské“ nauky je kniha „*Moc, peníze a právo*“ velmi přínosná. Podle mého osobního skromného názoru je tato publikace nutnou prerekvizitou studentů (nejen) humanitních bakalářských oborů, ale především kvalitních středoškolských pedagogů základů společenských věd.